

11. 8.751.

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ ÉS BÖHM KÁROLY.

II. ÉVFOLYAM.

I. FÜZET.

1883. JANUÁR.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká térszen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. Greguss Ágost halálára. — *B. F.*
2. A szellemi működés mint érzéki functiók összjelensége. — *Schmitt Jenő.*
3. Az asszony lélektanáról. — *Böhm Károly.*
4. Értesítő: 1. Dr. Fritz Schultze. Philosophie der Naturwissenschaft. 2. F. Chr. Krause's Vorlesungen über Aesthetik. *Schmitt Jenő.* — 3. R. Koeber. Die Grundprincipien der Schelling'schen Naturphilosophie. *K.* — 4. Kant 3 kiadatlan műve. — 5. Leibnitz philos. iratai. 5 köt.
5. Gondolatok.
6. A philosophiai folyóiratokból.
7. Újabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

1883.

A „MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE“

munkatársai egyelőre a következők:

Dr. Alexander Bernát
dr. Babics Kálmán
dr. Bánóczy József
dr. Bászeli Aurél
dr. Bihari Péter
Bodnár Zsigmond
dr. Buday József
Dengi János
Domanovszky Endre
Dunai Ferenc
dr. Emerichy Géza
dr. Felméri Lajos
dr. Fischer Lajos
Gombóczi Mihály
Grünwald Béla
György Aladár

Harrach József
dr. Horváth Cyrill
Hunfalvy Pál
dr. Kiss Áron
dr. Kovács Ödön
Kuncz Elek
dr. Lechner László
dr. Lechner Károly
dr. Maczki Valér
dr. Medveczky Frigyes
Melegh Gyula
Nagy Gusztáv
dr. Nemes Imre
dr. Öreg János
dr. Pauer Imre
Péterfi Sándor

dr. Pulszky Ágost
Schmitt Jenő
Schneller István
dr. Schwarcz Gyula
dr. Schwarzer Ottó
dr. Sebestyén Jenő
dr. Simon József
dr. Széchy Károly
dr. Szentkláray Jenő
Szlamka Elek
Szőcs Farkas
dr. Tolnay Lajos
dr. Tóth Sándor
Vandrák Endre
dr. Werner Rezső.

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly.**

Társszerkesztő: **Baráth F.**

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS.

A jelen I-ső füzettel a »Magyar Philosophiai Szemle« **II. évfolyamát** megkezdvén, tisztelettel felkérjük eddigi előfizetőinket s általában az eszme iránt érdeklődőket, szíveskedjenek előfizetésüket megújítani, s illetőleg a vállalat támogatói közé lépni. Az első nehézségek legyőzése után folyóiratunk rendszeres vezetés által még inkább képes lesz, olvasóinkat a philosophia terén észlelhető jelen mozgalmakról értesíteni s a philosophiai problémáknak több oldalú tárgyalását eszközölni. A folyóirat ezentul is megmarad programja mellett; önálló munkásság által fejleszteni a magyar philosophiai gondolkodást s e célból újra kérjük a közönség szellemi és anyagi támogatását, melyben eddig is (a mit hálás köszönettel ismerünk el) részesített.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, mintegy 30—35 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint.** Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (*Deák-tér 4. sz., evang. főgymnasium*), az anyagi részt s kiadást illetőleg pedig *Aigner Lajos*hoz (*Városház-tér*) küldendők.

Irodalmunknak és közmívelődésünknek ismét jelentékeny vesztesége van: Greguss Ágost a mult év december 13-án, néhány havi, nemes resignatióval türt szenvedés után meghalt.

Az író és az ember egyaránt tiszteletreméltó nyomokat hagytak hátra magok után, a melyek méltók a megfigyelésre, méltók a követésre. Aesthetikai és bölcsészeti irodalmunk gyéren művelt terén egyik legbuzgóbb és legderekkabb harczos volt, kora ifjuságától egész haláláig. Egy vagy két dolgot ezen a téren megírt úgy, hogy azt nem kell utánna többé megírni. Első jelentékenyebb munkája egy magyar nyelven írott aesthetika volt, s utolsó — fájdalom, csak töredékekben s félig tervben hagyott nagyobb munkája szintén egy magyar aesthetika, a melyben a tartós munka és élet által megérlelt gondolkodás eredményeit szándékozott egy tökéletes gyümölcs képében átadni nemzetének, a melynek erre, most már, tovább is várákoznia kell. S e két határkő közét nagy számú értekezések, tanulmányok, különböző szépirodalmi dolgozatok s egy folytonosan munkás élet tevékenysége tölték be: a melyeknek összeségéről nem most akarunk megemlékezni. S Greguss az az ember volt, a ki hitte is mindazt, a mit műveiben hirdetett: a szépnek örök érvényét, az igaznak és jónak eltörölhetetlen cultusát, és azok szerint cselekedett. Egy önmaga-alkotta jellem, a ki öntudatosan teremte meg saját formáit, és azokhoz hű volt halálíg. Mint hirlapíró, mint a Kisfaludy-társaság és az Akadémia tagja, s annak sok éven át hivatalnoka s mint tanár: egyaránt ez egyszerű,

tiszta, nemes jellemből kifolyólag cselekedett és hatott. Mint egyetemi tanár nem elégedett meg azon meglehetősen korlátozott feladattal, hogy az ifjuságot csak értelmileg oktassa: ő szívöket is igyekezett megnyerni, magához emelni, mint ember az emberre igyekezett rájuk hatni, magán körben, otthon, asztalánál. Még csak azt sem mondjuk, hogy a külföldi egyetemek jelesebb tanárainak példáját követte ebben; nem; csak saját szívének engedelmeskedett mint azok; s lett tanítványainak valódi tanítójuk, a szó magasabb értelmében; szeretett utmutatójuk éveken át, siratott kedves halottjuk most.

Mint bölcsész, az idealismus hive volt, s annál tántoríthatlanabbúl és makacsabbúl, minél több és tekintélyesebb oldalról intéztetik újabb időben Európa-szerte támadás ez irány ellen. A materialismusnak s az e felé vergáló tudományos irányoknak nem volt irodalmunkban oly éles támadója, gúnyolója egy sem, mint ő. Akadémiai székfoglalója is egy idevágó értekezés volt (A materialismus hatásairól). Volt valami lelkében, a mi föllázadt az embernek a többi állatok közé való letörpítése ellen. Volt az istennel való közösség tudata: erősen hívő vallásos lélek vala. Nemcsak egy jelentékeny munkájában kelt sikra a személyes Isten hite mellett a pantheismusnak Isten személyi voltát tagadó iránya ellen (Pantheismus és személyes Isten. 1863.), hanem ama hitéről mélyen megindító bizonyosságot tett utolsó napjaiban is. »Oly erősen hiszek Istenben, — mondá nagy szenvedései közt — hogy fájdalommban még könyörgéssel sem akarok nála zörgetni, mert hiszen ő mindeneket tud.« S azután utolsó szavai nevéhez, néhány órával a halál előtt: »A viszontlátásig! — csókolj meg.« Lehet-e szebb pecsétje az életnek s szebb átmenet a halálba?

Irodalmi működésének részletesebb ismertetését fentartjuk későbbre; itt csak a megemlékezés egyszerű zöld ágát tettük le az elköltözött sirjára, a mely fölött az ott őrködő angyal méltán mondható: »a te hited megtartott tégedet.«

A SZELLEMI MŰKÖDÉS MINT ÉRZÉKI FUNCTIÓK ÖSSZJELENSÉGE.

Láttuk* miként a lét és jelenség azonosságának elvével beáll azon fordulat, a melylyel az elvont gondolkodás világnézetével szakítunk, a görögök tudományos ismeretének világnézetével; hogy állást kell foglalnunk az emberi ismeret azon nagy korszakával szemben, a melyet méltán a hellen-abstract világnézet korszakának nevezhetünk el, a mely az elvont gondolkodás schémáit és elveit a világ alaplényévé tette, és ebből kifolyólag az érzékiényt, a mely ezen »metaphysikai« alaplétnek meg nem felelt, pusztá látszatnak állította.

Ezen új állásponton a tudomány viszonyai lényeges változáson mennek keresztül. Mert ha a tiszta szelleminek, gondolatnak és nemérzékinek schémái képezik az eredeti létet, akkor maguk ezen schémák semmikép meg nem magyarázhatók. Ha az érzékiség világa a létnek meg nem felelő pusztá csalódás, akkor agyunkról való, érzéki tapasztalatainak világot nem vehetnek a gondolati és szellemi működésre — akkor a gondolkodás és tapasztalat között minden összeköttetés el van vágva. Ha azonban az érzéki tapasztalat, ha tökéletlen és részleges is, de mégis hű utánképét szolgáltatja azon létnek, a mely a gondolati működésnek alapja, ha ezen működés maga utolsó alapjában érzéki természetű, akkor eltűnik az új állásponton azon szakadás, a mely eddig a tapasztalati és a bölcsészeti kutatás közt fennállott, és természettudomány és philosophia a legszoro-

* A cikk, melyben szerző ezt fejtegette, olvasható a »Magy. Philos. Szemle« I. évf. 321–340. ll.

sabb szövetségre lépnek, az egységes, ellentét nélküli tudomány valószínűsítésére.

De az elvont gondolkodás álláspontjáról azt lehetne ellenvetni, hogy a lét és jelenség azonosságának elvénél fogva az elvont világnézet ellen fordulván, az abstractiót tagadjuk, pusztá csalódásnak és illúsióknak állítjuk, a mely elvont illúsiók helyébe a tárgyak és gondolatok igazi concret ismeretét léptetni akarjuk. De az abstractió is csak jelenség, ennél fogva éppen ezen új elvonnél fogva, a létnek megfelelő, vele azonos valószínűsítéses jelentkezés. Ezen új elvonnél fogva tehát éppen az volna kimutatandó, hogy az abstractió valószínűsítéses létező, hogy nem csalódás és nem illúsió.

Valóban így van! Mi álláspontunkról az abstractiót létező jelenségnek állítjuk; ép olyan realis, valószínűsítéses tárgynak, mint tárgya a természettudósoknak a kristály vagy a növény. Sőt az abstractió a legmagasabb, legérdekesebb összjelenség, a legcsodálatraméltóbb, legnagyobb tünemény, a melynek létét mi legtávolabbról sem tagadjuk, hanem a melyet inkább mivoltában, valószínűsítésében demonstrálni feladatunk. Teljesen félreértik álláspontunkat, a kik azt az abstractió egyszerű, azaz elvont tagadásának tekintik. Ezen mondat: az abstractió illúsió, ellentmondás, semmi vagy nemlétező — az abstractiót csak tautológiával, azaz mint abstractiót határozza meg, fenntartja ennél fogva az abstractiót mint olyant, mert az ellenmondás, a nemlét maga is csak abstractió. Ezen mondat, a mely az abstractiónak önmegsemmisítését, képtelenségét, illúsiósnak voltát nyilvánítja, egyúttal az elvont világnézetnek banqueroutját jelzi, a mint azt már a Kant-féle philosophia előkészítette, midőn a valószínűsítéses abstractiókban való felismerhetésének lehetetlenségét tanította. Az abstract világnézet ezen önfeloszlását teljes öntudatosságában és consequentiájában — az elvont alakoknak belső ellentmondásában — a Hegel-féle philosophia fejtette ki. Az ellenmondásnak felderítése, a mint az már az elvont világnézet keretén belül esik, mindenesetre nemleges értékkel bír reánk nézve. De a mi álláspontunk az abstractiónak positiv és csakis így valószínűsítéses és tényleges felosztása, annak kimutatása, hogy micsoda az abstractió valószínűsítésében, az érzéki concret létből való fejlődésében. Csak a midőn kimutatjuk, hogy az abstractió eredetileg érzék.

lét, megoldottuk azt nemcsak formailag, hanem valósággal és anyagilag. Ezen demonstrációban tehát nem az a feladatunk, hogy az abstractió egyes sajátságait mint helytelent, téveset, semmist, ellenmondót tagadjuk, hanem hogy azon sajátságokat, a melyek épen az abstractiót, mint olyant, jellemzik, minden finom árnyalataiban az érzéki lét kifolyásként megvilágítsuk és igazoljuk. Ki kell mutatnunk, hogy ezen sajátszerű jelenségek bizonyos sajátszerű létező érzéki tevékenységek össz-tényének tökéletesen megfelelnek és vele azonosak. Ha az összjelenségben az egyedi mozzanatok, mint kisebb szűkebbkörű tényezők háttérbe lépnek, elmosódnak, akkor az csak a terjedelmesebb egységes tény kifejezése, a mely ezen mozzanatokat egy egészzé forrasztja össze, a melyben bennfoglaltatnak és elmerülnek, de úgy, hogy ezen össz-tényben az egyedi csoportosulások finomabb berendezése kifejezést nyer.

Álláspontunk az abstract világnézet positiv felosztása, és éppen azért ép oly kevésbé szabad, abstract logikai feltételezésekre támaszkodva, valamit megállapítanunk, mint ilyen abstract alakó feltevések alapján valamit végkép semmisnek kimondanunk. Az abstract logikai feltételezések alapján való cáfolat az elvont ellenmondás kimutatásában fekszik. Ez volt évezredekken keresztül uralkodó módszer. A régi hellen-abstract világnézettel szakítva egyúttal végképen lemondottunk a régi harcmodorról és annak fegyvereiről. Valamint nem azért tartunk valamit valónak és létezőnek, mert az elvont schémáknak, például azonosság és ellentmondás elvének, a mennyiségtan és okság törvényeinek megfelel, vagy pedig, mert az következtési alakok kifolyása, a melyek előttelei a végtelenség »bebizonyítandók«, hanem mert érzékileg személhető alapokra vezethető vissza, az érzéki jelentkezés alapjaira, a feszítés tényére; épen mert a mi alapvalóságunk az érzékiség valósága, az egyedül közvetlen, világos és kétségtelen tény és lét, az érzéki jelenség léte, a melyben mint alapelemükben minden elvont schémák feloszolnak, a melyben még azon sajátságos beljelenség is feloszlik, a melyet, mint az ellentmondás határozott tudatát önmagunkban tapasztalunk. Nem szabad ennélfogva ellenfeleink állításait utolsó sorban tagadnunk, még ha az ellenmondás tényét kimutatnók is — és az kimutatható minden abstractiónál; nem sza-

bad ezen állításokat egyáltalán oly valaminek tekinteni, a mit saját álláspontunkról egyszerűen elvethetnénk, hanem inkább kell, hogy az ellentétes felfogásokat saját demonstratióink valóságos és tényleges anyaga és tárgyaul fogjuk fel, mint oly sajátóságos tényleges jelenüléseket, a melyeket épen egyszerű alapjukra visszavezetnünk, ezen alpból felépítenünk kell. Azon sajátzerű jelenségeket, melyeket ellenfeleink eredeti létnek vagy egyszerűen apriori adottnak állítanak, legkevésbé sem tagadhatjuk, olyannyira, hogy azokat épen demonstratióink eredményeként elő kell állítanunk. Az új állásponton az elvont deductió, analysis és dialectika helyébe tehát a *concret geneticus demonstratio* módszerét alkalmazzuk. Legnagyobb mérvben áll tehát érdekünkben épen mindazon sajátságoknak legtisztább, legélesebb megállapítása, a melyek a szellemit, gondolatit, logikait, elvontat az egyszerű ténynyel való határozott ellentétben tüntetik elő. Sőt legnagyobb nehézségünk abban áll, hogy a közönséges gondolkodás a gondolat tiszta alakjait az egyszerű érzéki jelenségekkel összekeveri, a mi a tudományos kutatás tekintetében leginkább zavarólag hat. Mert épen ez okból ott nem állíthatók elő kutatásaink tárgyai teljes sajátóságos határozottságukban, és ilykép nem képezhetik ezen kutatás megfelelő anyagát. Ez az oka annak, hogy részünkről is a legtökéletesebb, legélesebb abstract felfogásra törünk, hogy az abstract gondolkodás, ámbár *concret* alapokra törekszünk, *philosophiánkban* szükségkép oly nagy szerepet játszik, és továbbra is a »legszebb virágzásnak indul.« *Philosophiánk* tehát csak az abstract világnézet tökéletes belső kifejlesztésének feltétele mellett válik lehetségessé. *Kant*, *Fichte* és *Hegel* *philosophiája*, és különösen ez utóbbi nagy bölcsész fejtegetései, a melyekben az abstract alakok először tisztán önmagunkban lettek felfogva és vizsgálva, a legnagyobb érdeklődéssel birnak saját tudományos problémáink kivitelére nézve is. Sőt magunk is megkísértjük, még »mélyebben az abstractiók testébe hatolni«, azokat egész tisztaságukban magunknak szemlélhetővé tenni; mert hisz az ellentétes, az abstract felfogás határozottsága csakis saját kutatásunk tárgyának határozottsága, és csakis ezen teljes határozottságában felfogva vezethetjük azt vissza *concret* alapjaira. Valamint a természet-

tudós egy tipikus tisztaságban előtűnő esetben legnagyobb örömet leli, mert ilyen eset leginkább alkalmas törvényeinek megállapítására, míg különböző tényezők zavaró közreműködése a tények megállapításánál a legnagyobb nehézségeket okozza; — úgy mi is szeretettel és érdeklődéssel leginkább azon fejtegetésekbe mélyedünk el, a melyek a szelleminek sajátosságait a legélesebben és legtisztábban kiemelik, mert csak ilyen fejtegetések bírnak előttünk a tipikus tárgy teljes becsével és érdekével. A hol ennél fogva az ellenfél a legerősebb, ott nő ugyanoly mértékben a mi hatalmunk, sőt épen belőle és rajta fejlődik ki az; az ő ereje egyúttal a mi erőnk, az ő fegyverei a mi fegyvereink, becsületének jelvényei egyúttal a mi diadaljelvényeink; — legtökéletesebb vívmányai egyúttal szükségkép a legfényesebb próbákat szolgáltatják saját álláspontunk valódiságáról. Az abstractió azonban, a mellett, hogy autonom lét vagy jelenség, mi ránk nézve még az ismereti funktió jelentőségével is bír, mint oly felfogás, a melyben a dolgok világa találóan utánképezve volna. Ezen oldalról szemlélve nemcsak jelenség önmagában, hanem egyúttal másnak megjelenítése, más autonom létező — érzéki lét — utánképzése akar az lenni. Csakis ezen, valamely más léttel való összehasonlításában, a mely viszonyítást az abstractió tévesen a jelenség eredeti sajátosságának veszi, játszik az abstract alak ilyen pusztán függő szerepet. Ezen szellemi funktió a legbonyolultabb valami, a mi csak elképzelhető. A lét azonban egyáltalán, a kosmos léte, az universalis lét alapjaiban végtelenül egyszerűbb. Ha már most ezen lét vagy jelenség egyszerű közvetlenségét valóságos létnek nevezzük el, akkor az abstractió ezen összehasonlításban meg nem egyezik a valóságos léttel. Az elvont gondolkodás világnézlete azonban, a mely mindenütt a bonyolult viszonyításokat mint eredetileg és egyszerűen adottakat tekinti, nem önmagában szemléli az abstractiót, hanem éppen ezen viszonyában mint ismereti tárgyat. Dogmatikus alakban állítja az ismeret tárgyainak egyszerű megegyezését az elvont alakok lényével és az öntudatban felseréli az abstractió alakjait a valóságos közvetlenség alakjaival. De minthogy ezek az abstractió alakjaival meg nem egyeznek, ezen abstract schémákat helyettesíti — ezen valóságos közvetlen alakok helyébe. Így tekinti a dogmatismus

az elvont alakokat közvetlen valóságoknak. Másrészt megint sajátos functiójában mindent egybeolvasztva, egyetemes szemléletében eltünteti az egyedül közvetlent, az érzékit, a hol minden közvetlen általános perspectivában tűnik el. Így tekinti az elvont világnézet tisztán gondolati, s k e p t i k u s alakjaiban a tiszta alanyiség, a gondolati, nemlétező, illuzórius végtelenül complicált beljelenségeit egyszerűen adottaknak.

Feleljen meg önmagának az abstractió ezen végtelenül bonyolult tevékenységében, de éppen azért meg nem felel az az egyszerű közvetlen valóságnak, és az ismeret tévedése abban áll, hogy ezen összetevékenységben a közvetlent, az érzékit pusztán a gondolatnak ezen sublim alakjaiban elpárologtatja. Törekednünk kell tehát, hogy öntudatosan az egyszerű érzéki mozzanatokat előállítván — egy azoknak s a j á t tevékenységéből kifolyó összjelenségben, mint tárgyszerinti eredményben, építsük fel az abstractio ezen bonyolult tényeit, hogy így öntudatos tevékenység eredményeként állítsuk elő azt, a mi évezredek át lassanként mintegy nemtudatosan létesült. Az elvont világnézet is belátja ugyan az érzékinek és gondolatnak ezen tárgyi összefüggését, és meg is kísérte annak közvetítését. De ezen kísérletei eredményhez nem vezethettek, mert ezen közvetítés tárgyiásan nem volt foganatosítható ott, a hol az elvont alakot a concretnek helyébe tették és viszont a concret érzékiség tényei az abstractió közelében elpárologtak. Ha tehát az abstractió viszont az érzéki tényt nemvilágosnak — zavart perceptiónak (Leibnitz) nevezi, akkor ez csak azon ferde követelményének kifejezése, hogy ezen egyszerű tény és lét »világos«, azaz elvont gondolati, »metaphysikai« létalapra volna visszavezetendő, a mi természetesen örökké felfoghatlan marad, mert az egyszerűt a complicáltból összeállítani nem lehet. De homályos, felfoghatlan az érzéki tény csakis ezen felfogás számára, de nem homályos önmagában. Sőt önmagában a legvilágosabb, legegyszerűbb valami. »Világos mint a nap«, kézzelfogható, — ezen kifejezések egyedül fejezik ki a közvetlen, tökéletes világosságot, a közvetlen valót, a lét és nemlét felett döntő criteriumot. Ez az evidencia, a mely minden evidentiának, még a gondolati evidentiának alapja is. Kimutatandó tehát az, hogy bizonyos összetételeiben, saját természeténél fogva, oly sajátoszerű összjelenséget idéz

elő az érzéki feszítés és terjeszkedés, a melyet mint szellemi és gondolati jelenséget ismerünk. Lehet, hogy az abstractió traditióihoz híven, ha minden menedéke elvész, a szóban keresi igazolását, a hol a dologban igaza nem lehet. Való, hogy az »érzéki tény« szóban általános, azaz abstract fogalmat állítunk oda. De nem a szó, hanem a dolog, azaz a fogalom közvetlen egyedi vonatkoztatása forog itt kérdésben, A »faj« szó közvetlen egyedi vonatkoztatásában minden egyes faj abstractió, de nem így itt, a hol minden egyes érzéki tény nem abstractió többé.

De lássuk a complicált összjelenségek fejlődésének consequentiáit általános vázlatban! A mindenség léte tevékenyen összefüggő feszállapotok sorozata. De a tevékenységnek vonatkoztatása itt inkább a közvetlenségre van összpontosítva — a jelentkezés és tevékenység egyedi jellegű. Azért nem állítunk mást, mint érzéki alapelvünket, midőn a feszítés és terjeszkedés tényét a lét utolsó elemeire is kiterjesztjük. Ha tehát az érzéki tény, a mechanikai feszítés ténye, mint olyan bizonyításra nem szorul, ha az érzékiség ténye nem vonható az abstractió foruma elé, hogy létét és valóságát igazolja, akkor az atom-feszállapot mint olyan sem szorul ilyen elvont bizonyításra; mert ez csak az érzéki ténynek eredeti egyedi alakban való állítása. Evvel szemben csak az eredetileg nem-egyedi, nem-terjeszkedő, nem-érzéki állítása hozható fel — azaz, az abstractió feltételezése. Hogy azonban az egyedi összjelenségnek a máshoz való viszonyát közelebből meghatározzuk, tekintetbe kell vennünk a terjeszkedő egyedi összalakulatnak belső tevékenységi viszonyait. Ezen alakzat, mint egyedileg összpontosított tény, önmagában oly bennfeszítő — intensiv* — egységes tény és jelentkezés, a melynek önmagára való tevékeny vonatkozása mellett a határos feszítés elenyésző momentum.

Az egyedi alak központi rétegei, mint ezen belfeszítés hatásának mozzanatai, concret helyzetükben ezen behatásnak min-

* A latin szó intensitas »ten« nyújtzkodást, terjeszkedést, feszítést kifejező gyökből ered. Így az »intensitást« helyesen »belfeszítésnek« nevezhetjük, a mi a feszítés tevékenységének a közvetlenben való összpontosítását fejezi ki.

den oldalról egyenletesen ki vannak téve, és a többi rétegektől a legkisebb átlagos távolságokban fekszenek, míg ellenben a határszéli rétegek egyoldalúlag mindég vékonyabb fesztítő rétegekkel vannak határolva, másrészt pedig a többi rétegekhez való átlagos távolságok a legnagyobbak. Ennek folytán a központi rétegekben az egységes tevékenység ezen viszonyában a legnagyobb belfeszítés — intenzitás — van összpontosítva, míg a határszél felé a rétegek fokozatosan mindég kisebb belfeszítést mutatnak az egyedi alak összjelenségében. Minthogy pedig mind ezen rétegek egységes tényét és jelentkezést képeznek, a központi feszítéssel szemben, a csekélyebb intenzitást mutató határos jelenség az összhatásban viszonylag háttérbe szorúl, elsötétedik, viszonylag fokozatosan eltűnik. És valóban, minden egyszerű érzéki tény szemléletében tapasztaljuk ezen sajátságos határos elmosódást, és sohasem tapasztalhatjuk a véghatárok éles elötünését. Mert ezen véghatárok jelensége egy ténynyé és jelenséggé olvadt össze a központi feszítés jelenségével, a melyhez képest e gyöngébb belfeszítés elmosódik. Legvilágosabban észlelhetjük ezen fokozatos határos elmosódást, a melyet a tény és feszítés természetéből kifolyónak mutattunk ki, — optikai szemléletünkben. A mindenség élete, parányaival és paránycsoportosulásaiival, így a sötét éjhez hasonlítható, melynek világossága számtalan csillagokban összpontosul, vagy a világító tengerhez, a melyben billió számú csillogó zoophyták, számtalan szemekhez hasonlóan, világítanak.

De az ismereti funktióban a feszítés ezen eredeti összefüggése szükségkép csakis oly alakzatokban lehet adva, melyek egy nagyobbyszerű összjelenség egységes tényében foglaltatnak. Ugyanazon mértékben tehát, a melyben a természet egyes mozzanatainak, ezen egységes ossztényben való, összefüggő utánképzése valósul, ellentétbe lép ezen utánképző osszlét vagy jelenség a természetjelenség egyszerű egyedi közvetlenségével. S annyiban ép oly mértékben annak egyszerű egyedi jelenségével, bizonyos tekintetben, meg nem egyező utánképzés az, tehát éppen annyiban nem egyezik meg a természet egyszerű létével vagy jelenségével, a mennyiben annak egyetemes valóságát teljes következetességében egyedi jelenségben fejt ki.

Azért az ismereti funktió az egyszerű közvetlenséggel való

ellentétet is legtökéletesebben a tiszta szelleminak képében fogja előtűntetni. Ezen ellentét, a melyet itt egyelőre csak egyik vonásában futólagosan világítottunk meg, részletes kifejtését csak a szerves feltételek tekintetbe vétele után fogja nyerni, a melyek alatt létesül. De már itt is érthető, hogy mikép keletkezhetik ezen alapos ellentét tudata, a mely az emberi elme előtt oly sokáig összeegyeztethetlennel látszott: — az egyszerű érzéki tény és ezen roppant bonyolult szellemi összjelenség közötti ellentét, a hol ezen kettő között sok százezredéves fejlődés terjeszkedik. Ilykép látjuk, hogy az igazság megismerésének fejlődése, a cultura fejlődése, egyúttal a tévely és természetellenesség fejlesztése. Ez a tekintély hit korszaka, a mely ezen összszemlélet phantomjait a világ alaplényévé, ezen természetellenességet és valótlanságot az emberi ismeret és az emberi cselekvés feltétlen mértékévé teszi.

Feladatunk kivihetőségének egyik főfeltétele, a mint láttuk, abban áll, hogy az érzéki tényt élesen, tisztán, minden abstract meghamisítás nélkül állítsuk magunk elé. Ezt tűzzük ki czélul, mielőtt a tulajdonképpeni kivitelhez fognánk.

Az abstractió az érzéki tényt, az érzést kiterjedés nélküli, időnélküli, azaz elvont fogalmi, gondolati ténynyé változtatja.

Az érzéki ténynek eleven, magára s másra való vonatkozása: érzéki terjeszkedés és érintkezés, azaz térbeli vonatkozás. Az egyszerű mechanikai feszítés, a szín szemlélete, sőt a hang felfogása, ámbár az a közvetlenségben való változást tünteti elő, valamint egyáltalán semmiféle érzéki állapot minden terjeszkedés vagy térbeliség nélkül el nem képzelhető, valamint tevékeny belső változás — időbeli változás nélkül sem. Minden kísérlet, a mely tisztán tér- és időnélküli kvalitások előállítására céloz, nem-szemlélhető, nem-érzéki valamit állít elő, azaz annak mutatkozik, a mi — abstract schematizálásnak. Ez t. i. a kvalitást a kiterjedéstől, az érzékiséget a valóságtól önkényesen elválasztja, a világra való eleven, cselekvő és szenvedő érzékiséget monadikus, anachoreta módjára önmagába zárkóztott, nem-szemlélhető gondolati kísértetté, abstract kvalitássá travestálja. Való az, hogy p. o. a tapintás által felfogott egyes érzéki hatások csakis bizonyos szerves feltételek mellett, bizonyos agycentrumban

rendeztetnek olykép, hogy a kultárgyaknak megfelelő ismereti alakot tüntethessenek elő. De minden egyes érzéki mozzanat megint önmagában mechanikai feszítő terjeszkedés. Való, hogy a színnél mint tiszta, azaz elvont kvalitásnál a kiterjedés minden közelebbi meghatározásától eltekintünk; hogy a meghatározott szín mint olyan illik mindenféle színezett alakra; hogy a rezgési viszony megegyezése mellett a fogalmi tevékenységben a legkülönbözőbb alakok gazdag változatosságát foglaljuk egybe, a mely egységes fogalmi felfogásban egyik határozott térbeli alakzat sem tűnik elő, hanem csak azon sajátyszerű finom mozgási módozat, a mely mindannyijukban közös. De valamint a semmi, a nemlét maga is csak minden egyedi concret érzéki ténynek a gondolati alakítás universalitásában való eltüntetése, úgy veszi itt is az abstractió, az egyedileg meg nem határozott, a határozatlan terjeszkedést a tér negatiójának, — azaz, t é r n é l k ü l i kvalitásnak.

Ha a végtelen másnak, a mindenségnek léte kétségtelen előttünk az egyszerű érzéki tény erejénél fogva, a mely eredetileg önmagában, eltekintve minden ismereti alkalmazásától, a másra való vonatkozás ténye, ezen elválaszthatlan közélet, úgy másrészt az érzéki lét mint egyedi lét önmagában csak bizonyos határookban jelentkezik. Még az ember is, ezen egyediségében universalis és ilykép legtökéletesebb alakja a létnek vagy jelenségnek, csakis magában megfelelő utánképzésekben tüntetheti elő ezen mindenséget, és nem mehet sohasem túl ezen egyedi létén és jelenségén. Miben áll tehát ezen sajátyszerű lét vagy jelenség, a melyben számunkra minden jelentkezik, a mit csak szemlélhetünk, elképzélhetünk, elgondolhatunk? Ezen sajátyszerű feszállapotot magát is, (mert önmagunkat úgy mint mindent abban utánképezünk) bizonyos meghatározott utánképzésben szemléljük, és megkülönböztetjük így a másról ezen belső világban. Ezen bizonyos feszállapot - csoportosulást p l a s s o n -nak nevezzük, közelebbről a g y v e l ő i d e g p l a s s o n n a k.

A p l a s s o n valósággal nem pusztán valamely alakulat neme az ismereti belvilág ezen utánképzései között, hanem mind ezen belső utánképzések lényege, az egész belső világ maga, a melyben szemlélünk, képzelünk, gondolkodunk, akarunk. A szín, melyet látunk, a hang, a tapintás különböző módozatai, a szag

és íz, a meleg érzete; — továbbá a teljes alakzatok, a melyekben képzeleti erőnkél fogva, a különböző különleges érzék-functiókat is egybefoglaljuk, (például ezen zöld levél, a mint azt a napfényben látjuk, ezen napfény maga, a virág illata, az ég kék színe, a lég aetherikus volta, a víz folyó állománya, valamint a föld szilárdsága, a mint azt tapasztaljuk és szemléljük), mindezek csak a plasson feszállapotainak különféle belfeszítésében és sűrűségi viszonyaiban jelentkező belalakulatok. Sőt még a tiszta gondolkodás sublim schemái és árnyai is, kell hogy demonstrálathassanak ezen csodálatraméltó finom, sublim feszállapotok eredményeként, mint functiói a plassonnak. Ismeretünk világa, a mint az alakzatainak roppant gazdagságában bennünk megvan, azon világ, a melyet egyedül közvetlen ismerhetünk, csakis a plassonnak beljelensége és belvilága.

A concret problema, a mely előttünk áll, az, hogy meghatározzuk, miképen lehet a plasson functió ismereti functió? miképen lehet alkalmas a plasson azon sajátzerű functiók kifejtésére, a melyeket mint ismereti functiókat ismerünk? miképen lehetséges annak létében és jelenségében a különödtött érzéki functiók, a képzelet és végre a gondolkodás működésének létesítése? Mennyiben egyezik meg a plasson természete, a mint azt a természettudomány már eddig is felderítette, minden ismeret általános jellegével? Vagyis, mennyiben találja itt alkalmazását a lét és jelenség azonosságának elve a physiologiai ismereti felfogásnak, a psychologiai tényekkel való összeegyeztetésében? Azon felette érdekes esettel van itt dolgunk, hogy az előbbi az érzéki lét eredeti alakjában tünteti elő ugyanazon egyedi összetényt, a melyet mint közvetlen szellemi beltényt ismerünk. Ez olyan eset, a melyben az ismereti utánképzés és egyúttal annak megfelelő utánképzett lét és jelenség is adva van bennünk.

Tartsuk egyelőre szem előtt a protoplasmának azon leírását, a melyet H ä c k e l E r n ő kis terjedelmű, de korszakot alkotó munkájában, a »Perigenesis«-ben közöl: »A plasson-csoport a fehérnyemű anyagok — protein-anyagok vagy albuminatok — nagyobb csoportjának egy részét képezi. Valamint a többi fehérnyemű testek, úgy a plasson-testek is rend-

kívüli bonyolult parányi összetételük által tűnnek ki. Mindég legalább is öt elem egyesül minden molekulában, és pedig átlag a következő százaléki összetételben: 52—55 százalék köneny, 15—17 százalék légeny, 21—23 százalék éleny és 1—2 százalék kén. A módozat, a melyben minden plassonmolekulában ezen elemek parányai vegyi egységgé összeállanak, mindenesetre igen sajtászerű és bonyolult, és egyenes okozati összefüggésben áll ezen vegyületek élettulajdonságaival. Mert a physikai és vegyi folyamatok egysége, a melyet azon szóval: »élet« jelezünk, mindenesetre első fokban a plasson molekular-alkotatótól van feltételezve, és széneny-elméletünk értelmében megint visszavezethető a szénnek azon egyedüli, és különösen figyelemreméltó képességeire, melyek szerint képes a többi nevezett elemekkel a legbonyolultabb és legkönnyebben felbontható vegyületekben egyesülni. A plasson physikai tulajdonságai közt különösen kiemelendő annak felszívási tehetsége (Quellungs-Vermögen oder Imbibitionskraft), melynél fogva a vizet változó, de gyakran igen tetemes mennyiségben képes magába felvenni, és molekuljei közt egyenletesen felosztani. Ebből ered minden eleven szövetnek sajtáságos puha sűrűségi állapota, a melyet szilárd-folyó állomány-állapotnak nevezünk. Mindez azon bonyolult molekul-mozgások előfeltételének látszik lenni, a melyek összeredménye az »életben« áll elő. De nemcsak a változó vízmennyiség felvétele és lefolyása érdemel itt különös figyelmet, hanem azon tulajdonság is, hogy »a legtöbb plasson-fajoknak roppant hajlandósága van más szénvegyületekkel, valamint sónemekkel vegyülni. A plasson-csoportnak ezen és még hasonló más tulajdonságai mindenesetre azt bizonyítják, hogy itt oly szénvegyületekkel van dolgunk, a melyek molekuljei rendkívüli mozgékonyaságuk és állhatatlanságuk felbonthatóságuk és sokoldalú valrokonosságuk által a többiek felett kitűnnek.« (Perigenesis 33. stb. old.) Ámbár a plasson-testek modificatiói és alfajai végtelen számosak, azok csak viszonylag csekély határok közt mozognak mennyiségi összetételeiket illetőleg. A mai vegytan tökéletlen és durva ismereti eszközei nem alkalmasok oly finom és nehéz feladat megoldására. Azon határtalan változékonyság, egyesítve a könnyű felbomlás tehetségével és a parányoknak a plasson-molekulákban való mozgékonyaságával, a legnagyobb jelentőséggel bír

a fejlődési elméletre nézve, mert megmagyarázza nekünk, mikép szenvedhet a plasson a külvilágnak végtelen sokféle physikai és vegyi behatásai folytán végtelen sokféle könnyü változásokat. — minek folytán képes a legkülönbözőbb szerves alakokat létesíteni.« (U. o. 32. old.)

Ha azonban az atomok és molekulék ezen »véghetetlen változékonysága«, a mint az a villanyosságot jól vezető, minden atom-csoportosulásokat eleven tevékenységben egybefűző vízkörnyezetben valósul, — lényeges előfeltétele a szerves életnek, akkor a plassonnak ezen sajátása egyúttal minden ismereti jelenségek alapja is.

A lét és jelenség azonosságát az érzéki feszállapotokban és azok tevékeny közösségében egész világnézetünk alapjává tettük, és a mindenség minden legegyszerűbb egyedi alakulatában is a parány-feszállapot öslényeként ismertük fel. Nincs ennél fogva szükségünk arra, hogy H ä c k e l - l e l feltételezzük, hogy minden parány külön-külön parány-lélekkel (Atomseele), az érzés és akarat »tulajdonságaival« el volna látva. Minden parány maga csakis ezen ruganyos, tevékeny és szenvedő érzéki lét, ezen érzéki terjeszkedés ténye és jelensége. Ezen jelenség ténye teljesen b e n s ő és egyúttal mint terjeszkedés ezen egymásra való m e c h a n i k a i vonatkozás. Azon kérdés tehát, mikép jut a lét ahoz, hogy jelentkezzék? ezen állásponton teljesen értelem nélküli kérdés, a mely nem a s e n s u s - t, az egyszerű érzéki létet, hanem elvont létphantomokat tételez fel. Ezen kérdés legyőzött álláspont világnézetünk szempontjából. De mindenestre kell, hogy feloldjuk azon kérdést: m i k é p a l a k u l h a t a létező jelenségben az ismeret?

Az ismeret az érzéki alakzatok létének vagy jelenségének utánképzése más arra képes egyedi alakzatban, a mely utóbbi alakzatot m e g i s m e r ő a l a k z a t n a k nevezhetünk el. A megismerő alakzatnál első pillantásra látjuk a gazdag képzekenység szükségességét. Lássuk az ismeret fontos gyakorlati oldalát, a mely annak létesítését a lét harczában elősegíti! A külső behatások folytán a szervezetben bizonyos czélszerű vegyi és elektromos visszahatások keletkeznek. Ezen visszahatások a kultárgyak hatása szerint különbözők, és annál czélszerűbb módon fognak keletkezhetni, minél finomabban módosulnak és alkalmazkodnak

ezen szervbeli praedisposíciók a kültárgyak sajátosságaihoz és azok berendezéséhez. A plasson végtelen képzékenységében adva van tehát egyúttal az ismereti jelenségek lehetőségének alapfeltevétele. Az ismeret természete utáni kérdés tehát közelebbi meghatározását ezen kérdésben leli: miképp közvetítettetik a plasson létében és jelenségében a legkülönbözőbb érzéki alakzatok belfeszítési viszonyainak és berendezésének utánképzése?

Mielőtt feladatunk további kivitele után látnánk, lássuk még a létalapokat, a mint azokat már az eddigi természettudományi kutatás szolgáltatja.

Tulajdonképeni ismeret csak ott áll be, a hol a szerves fejlődés munkafelosztásában a külső érzékeny sejtréteg (Häckel szerint: Hautsinnesblatt) legérzékenyebb részeivel legyűrődik az óvó felület alá, így képezvén az idegsejtek és idegrostok alapját, míg végre ilyen idegsejtekből és idegrostokból a legtökéletesebb szervezetekben az agyidegrendszer fejlődik ki. Az eddigi kutatás az agyidegrendszerben a különleges érzéki funktiók külön központjait mutatta ki. A kezdetleges utánképzések, a melyek azokban foglaltatnak, a beható tárgyakat még csak fizikai síkok alakjában utánképzik, mert a külső tárgyak felületének ismerete az, a mi prakticus tekintetben különösen fontosnak mutatkozik. Továbbá nem tartósak, futólagosak is ezen utánképzések, és egyáltalán minden későbbi finom kifejtésükben is még a kezdetlegesség ezen jellegeit mutatják. Ezen kezdetleges jellegű ismereti alakok mindazonáltal a későbbi tartós utánképzések alapalakjainak tekintendők, a melyekből ez utóbbiak, az emlékezet és képzelet alakulatai, kifejlődtek. Ezen agyvelőidegrendszerben idegplasma-csoportosulásokkal van dolgunk, a melyek véghetetlen bonyolult szervezetben, intenzív vegyi és villamos tevékenységben, az idegrostok és idegfonalokban egy nagy ténynyé egyesülnek. Meynert szerint az emberi agyvelő idegsejtjeinek száma 900 millió, a melyekből körülbelül 9000 millió idegrost indul ki.

A mi az egyes agysejtek szerkezetét illeti, ugyancsak Häckel »Anthropogenie« című művében (100. old.) egy villamos hal agysejtjéről a következő leírást szolgáltatja — és mily végtelenül bonyolultabb belszerkezettel, a melynek részle-

teíhez semmiféle görcső nem férhet, bírnak az emberi központi agysejtek, az abból kiinduló fonalhálóval. »Számptalan roppant finom fonalok, a melyek nagy központi távirdaállomás számos villanyos drótjaihoz hasonlíthatók, sokféleképen keresztezve egymást vonulnak el a protoplasma finom szemcséi közt, és mennek át a kifutó elágazásokba, a melyek ezen lélek-sejtből kiindulnak és annak más idegsejtekkel és idegrostokkal való összeköttetését közvetítik. Alig kísérhetjük részben megközelítőleg azok bonyolult utait a protoplasma finom szemcsés alapanyagának testében. Itt igen összetett apparatus előtt állunk, a melynek finomabb szerkezetét, még a legerősebb görcsőveinkkel is alig kezdtük felismerni, a melynek jelentőségét mi egyáltalán inkább sejteni, mint felismerni képesek vagyunk. Annak bonyolult szerkezete megfelel a roppant bonyolult psychikai functiónak.«

Ezen psychikai functiók különösen a nagy agy szürke kérgének sejteiben folynak le, a melyekben minden oldalról idegrostok, számtalan tengelyfonallal, végződnek, a melyek belső finomabb szerkezetébe, s még finomabb sorozatokba vagy fonalokba való elosztásába még a legerősebb görcső sem hatolhat. Ezen végtelenül finom fonalok egyes sejtrészekben concentrikus hatásban egyesülve, a legintensívebb positiv vegyi tevékenységet egyesítenek, míg a belső agytömeg és maguk a sejtek központi rétegei kivált a tápláló ideganyagok felhalmozására szolgálnak, a mely anyagok a vegyfolyamban mintegy elégsé a positiv tevékenységben felhasználatnak és váladékanyagok alakjában kiválasztatnak. (Lásd: W. Wundt. Untersuchungen zur Mechanik der Nerven und Nervencentren. 1876. II. 138.)

Ezen egyszerű viszony, a mint az a kerületi részek positiv és központi részek negativ functiói közt fennáll, »azáltal véghetlen bonyolulttá válik, hogy a központi szervekben számtalan ilyenmő erőművi rendszer kerületi elágazásai megint magukba ezen központi szervekbe esnek, úgy hogy esetleg oly központi elemek, a melyek maguk bizonyos területnek központjai és erőforrásai, másfelől megint erőművi rendszerek kerületén fekszenek, a melyekből kifolyólag bennük erőelőmlések történhetnek. Ilyen kettős-állást nemcsak azon elemeknek fogunk szükségkép tulajdonítani, a melyekben az érzést kísérő folyamat lefolyik, azon, minden érzéssel egybekötött, a központi sejtekben véghezmenő

tevékeny erőfejlesztésnél fogva, hanem már az egyszerű reflex-vezetésnél is. (Wundt. Ugyanott. 140.)

A következőkben látni fogjuk, hogy valóban a szellemi működés valósítására pusztán egy központi érzéki szemlélet feltevése nem elégséges, hanem hogy itt szükségkép számtalan központi szemlélet roppant terjedelemmel tételezendő fel. Azon számtalan elemi idegfonalak, a melyeket, mint a tengelyfonalak alkatrészeit, a központi úgynevezett lélek-sejteknél feltételezünk, és a melyek a sejtek összeköttetését minden oldalról eszközlik, a központi idegsejt egyes rétegeibe terjednek be és egyesülésükben oly nagymérvű, koncentrikus egységes belfeszítést eredményeznek, hogy e mögött az összekötő izolált finom elemi fonalok feszítő tevékenysége messze hátramarad. Feltehetjük itt, hogy az agyvelő, belső, negatív működést kifejtő, központjai által táplálva, a kéreg felé elterülő sejtekben a legnagyobb positiv tevékenységet összpontosító és egyaránt kifejtő számtalan érzéki központi szemléleteket létesít, a melyek minden irányban roppant finom, még a legerősebb görcsö által sem részletezhető, elemi onalokkal állnak egymással összeköttetésben.

A plasson már most azon anyag, a mely roppant képzetkenységénél fogva alkalmas arra, hogy a mindenség mindennemű alakzatainak sűrűségi állapot-fokozatát megfelelő hasonló fokozatban utánképezze. Ezen képzetkenység egyes tárgyak kiterjedési viszonyainak utánképezésére is szolgáltat alkalmat. Itt nyílik megint alkalmunk utközben egy futólagos pillantással világot vetni a gondolkodás sajátságos titokszerű lényére. Minthogy ugyanis ezen változékonyság mint utánképezés csak fokozati és alaki értelemmel bír, és az anyagi, azaz eredeti feszállapot mivolta ennek lényegén semmit sem változtathat, azért szükségkép általános érvénnyel bírnak ezen universalis változékonyságunk, azaz, a mint azt később ki fogjuk fejteni, a gondolkodásnak törvényei. Annyi bizonyos, hogy csakis ezen véghetetlen gazdag alakulékonyság és intensív érzéki tevékenység feltétele alatt létesülhet az, a mit mi gondolkodó lény alatt értünk, és hogy ezen alakulékonyság és változékonyság törvényei, a gondolkodás törvényei, mindenütt, az anyagi viszonyok minden változásainál is, ugyanazon feltétlen érvénnyel bírnak.

Midőn ilykép nagyobb körvonalokban jeleztük feladatunk megoldásánál elfoglalt álláspontunkat és a kiindulási pontokat, még a kivitel alapjainak közelebbi részletes kimutatása előtt állunk. Kimutatandók és körülírandók tehát azon sajátyszerű lét- vagy jelenség-alapok, a melyek minden szellemi működésnél fenforognak, és a melyek azon jellemző sajátságokat idézik elő, a melyek a szellemi tüneményt az egyszerű érzéki szemlélettől oly élesen megkülönböztetik. Azaz, az egyszerű érzéki alapoknak azon sajátyszerű bonyolultabb működése mutatandó ki, a mely az érzéki ténynek saját természeténél fogva idézi elő azon összjelenségeket, a melyeket szellemi jelenségeknek nevezünk. A mint már előbb hangsúlyoztuk, az új állásponton az elvont deductió is, analysis és dialektica helyébe a c o n c r e t d e m o n s t r a t i ó m ó d s z e r é t alkalmazzuk. Első feladatunk itt tehát a szellemi tény vagy jelenség demonstratiója és körülírása, a mint az bennünk mint ösztény adva van.

A z e m l é k e z e t b e n fenntartott képek sokkal terjedelmesebb összefüggést fejtenek ki, mint a közvetlen észrebevés egyes képei. A tájszemlélet azon része, a melyet p. o. ablakon keresztül szemlélek, egybeszövődik az emlékezetben fenntartott környék képével, sőt még ezen környék képe is áttekinthetlen belső világszemléletbe fűződik egybe, a mely, ha nem is mint eleven színben előtűnő belszemlélet, de mégis mint ezen emlékezeti és gondolati felfogás háttere létezik.

De az emlékezetben megtartott tárgy szellemi megismerése még más pontokban is élesen különbözik a szemléletnek egyszerű érzéki képétől. A szemmel felfogott síkkép például csak a szín és árnyék különbségeit és egyúttal a tárgyak távlati kisebbedését, tünteti elő. Ezen belső ismereti világban azonban teljes terjedtségében szemléljük ugyanazon képet, és a perspektívának kissebítése által nem zavarva, minden egyes alakzattal a helyes terjedelmi viszonyoknak megfelelő testi képeket kötjük össze. Ezen távlati sík-alakkal tehát a legszorosabban egybe vannak fűzve a megfelelő, helyes térviszonyokban kifejtett alakok, úgy, hogy mint ugyanazon tárgy szemléletei tűnnek elő; ámbár már a nagysági viszonyok különbségénél fogva szükségkép két különböző belalakzattal van dolgunk, a melyek itt oly sajátos összefüggésben jelennek meg, hogy ugyanazon egységes felfogás-

nak, u g y a n a z o n t á r g y a k felfogásának vétetnek. És itt már most azon kérdés támad: mikép származik különböző alakoknak, alaksoportosulásoknak olyan egységes szemlélete, hogy azok ugyanazon tárgy képeinek ábrázolójának vétetnek?

A belvilág ezen szemléleteibe a szemlélő saját egyedi alakjának utánképzése is be van szőve, a mely alakot (é n - a l a k z a t n a k is nevezhetjük el) mi egyelőre csak mint egyszerű érzékileg meghatározott alakot vesszük tekintetbe. És csakugyan még a naiv, érzéki ember is önmagát pusztá érzéki kép alakjában képzei, önmagát is csak más érzéki alakok között levő érzéki alaknak tekinti. De ezen én-alakzat sajátos funktiókat teljesít, a melyek által lényegesen különbözik a belvilág más alakzataitól. Minden közvetlenül külsőleg felfogott érzéki benyomás, a sajátos érzékfunktiók központjaiból kiindulva, közvetlenül ezen én-alakzatra viszonyíttatik, és pedig egészen határozott módon. A kézen vagy a lábon ejtett szúrás épen csak mint ezen, a belvilágban szemlélt én-alakzat megfelelő részének affectiója jelenik meg. Csak később viszonyíttatnak ezen benyomások, a melyeket a tapintás, látás és a többi érzékek központjai szolgáltatnak, az ez alkalommal utánképzett alakokra, a melyek az emlékezeti belvilág szemléletében támadnak. Bizonyos ennél fogva, hogy az én-alakzat idegfonali összeköttetéseinél fogva, a legközvetlenebb módon áll összeköttetésben a különleges érzéki felfogások központjaival, és hasonló központi állást foglal a belvilág alakzataival szemben. Az én-alakzatra, mint központi alakzatra vonatkoznak ennél fogva a belvilág minden alakzatai is. Mint-hogy azonban az én-alakzat is csak bonyolult praedispositiókból eredő ismereti alak, azért itt az is lehetséges, hogy kóros állapotoknál más alakzat foglalja el ezen központi állást, illetőleg, hogy az én-alakzat maga káros elváltozást szenved, mint pl. azon őrütnél, a ki testének egy részét üvegből állónak véli, vagy annál, a ki magát búzaszemnek elképzelve, attól tartott, hogy a baromfi felfalja.

Az érzékcentrumok rendes körülmények közt csak az érzéki szervek által közvetített külső ingerek által afficiáttatnak, minek folytán az emlékezet belvilágában is létesülnek a megfelelő alakok. Ezen alakok azonban a képzelet belvilágában, a külső valóság látszatának megfelelőleg, akkor is támadhatnak,

ha a különleges érzelmi centrumokban bármiféle renden kívüli hatás folytán (talán a képzeleti belvilágból oda rendellenesen történt visszahatás folytán) kép támadna, vagy ha magában az érzékközpontban lefolyó kórtünemények idéznék azt elő. Ezen, a rendes küljelenség színét öltő beljelenség hallucinációnak neveztetik. De a mennyiben a központi emlékezeti centrumok maguk még nagyobb mérvben károsan megtámadva nincsenek, az universalis, gondolati módon közvetített belvilág functióiban még helyreigazítható az ismeret ezen tévedése — minélfogva a pusztá hallucináció még tulajdonképeni elmezavarodásnak nem tekinthető.

Már az érzék centrumokban létesült úgynevezett »külső« szemléleti képeknek az emlékezet és képzelet belvilágának képeivel való összeköttetésében is látjuk azon egybevetítés (Projection in Eius) példáját, a melyet előbb a különféle centrumokban keletkezett belvilág alakzatainál kimutattunk. Ezen figyelemreméltó tény valóban a belső szellemi tevékenység minden functióin keresztül húzódik, és legnagyobb mérveket ölt az universalis érzék-functiókban. Ezen legbonyolultabb functiókat csakis úgy világíthatni meg érzelmi alapjukban, ha felteszszük, hogy az egybevetítés ezen törvénye, a melyet már a legegyszerűbb szellemi functióknál tapasztalunk, itt a legterjedelmesebb és legnagyobb alakban jut érvényre, úgy, hogy a jelenleg ugyanazon alaplódozata — vagy (elvonatb alakban kifejezve) törvénye az, a mely a legegyszerűbb emlékezeti alakokat a legsublimabb szellemi tevékenységekkel egybefűzi, és azok közös alapját képezi, a melyből azok egyaránt, minden sajátágaikban megfejthetők. Ha a plasson képzékenységében leltük a kulcsot az ismeret általános természetének megfejtésére, úgy itt azt mondhatjuk, hogy ezen egybevetítés sajátóságos jelenségének megfejtésében kell keresnünk mindazon működések megfejtésének kulcsát, a melyek a szellemi functiók sajátóságos jellemével bírnak.

Schmitt Jenő.

(Folytatás következik.)

AZ ASSZONY LÉLEKTANÁRÓL.

I.

Oly vitás kérdés képezi jelen cikknek tárgyát, hogy bevezetéképen kénytelen vagyok röviden elmondani az indokokat, melyek arra késztetek, hogy e darázs-fészekbe nyuljak. Célom nem volt egyéb, mint némely oly tételnek tudományos megvitatása, melyekről mindenki vél ítélhetni a nélkül, hogy azon alapot felmutatná, a melyről a női kérdéshez szólani akar. Igyekeztem tehát arra fordult, hogy azon alapot felmutassam, melyről positiv alakban s erővel szólhatni a női kérdéshez. Ha ezen kívül némely oly pontra is kiterjeszkedtem, a melyek talán az enyémnél részletesebb megvitatást igényelnek, akkor erre csak a logikai összefüggés kényszerített s ha szükségesnek látom, adandó alkalommal részletesebb fejtegetésekre is hajlandó vagyok. Célom annál fogva első sorban tisztán tudományos; szerettem volna az olvasó elé egy képecskét rajzolni, melyben az asszony lelkének összes fővonásait találhatná s egyuttal azon álláspontra is segíteni őt, a melyről az asszonynak egyéb, itt fel nem hozott tulajdonságai, helyes magyarázatukat nyerhetik.

Az indokok közül, melyek ezen cikkemre ösztönöztek, kettőt kell mérvadónak jeleznem s részletesebben kifejtenem. Az egyiket psychologainak, a másikat sociologainak nevezhetném.

Az elsőt illetőleg azon elégedetlenséget kell felhoznom, melyet bennem a lélektannak manap divó, túlságosan formalistikus kezelése keltett. Az experimentalis lélektan éppen úgy, mint a speculativ lélektan azt véli, hogy eleget tudunk a lélek életéről, ha a képek lefolyásának, kapcsolódásának, feledés-

nek és feléledésnek száraz szabályait (lehetőleg számszerű pontossággal) bírjuk megállapítani. Ezen munkát, bármennyire fontosnak tartjuk, nem tekinthetjük a lélektan legfőbb feladatának s legfőbb fejlettségi fokának. Minden ismeretnek az emberi társadalom valamely szükségletével kell összefüggésben állania; nevezetesen a lélektanok fejlettsége nélkül sociologiai elméletek felállítását lehetetlennek tartom, a mint azt maga Comte is átlátta philosophiai pályájának második felében, mikor Gallnak tanát módosításokkal igyekezett társadalmi tana alapjaul fektetni.* Szeretném már most tudni, mi vonatkozása lehetne azon lélektanok az életre, a mely csak a lelki tünetmények gyorsaságát és erejét igyekszik mérni, azoknak jelentését, értelmét, tartalmát azonban tekintetbe nem veszi. Ezen külső törvények bizonyára csak kifejezői belső állapotoknak, azoknak, mikkel az egyén az egyénnel és a társadalommal összefügg. Ezeknek ismerete lesz tehát a főczél, a melyet a teljesen kifejlett lélektan elérni lesz köteles.

Mai nap azonban ezen tartalmi oldalt egészen mellőzik. Nemcsak rendszeres lélektanok nem veszik tekintetbe, hanem még azon könyvek is, melyeknek feladata: a tanítót és tanítónőt a gyermek lelkéről felvilágosítani (hiszen ezt kell nekik legjobban ismerniök!) a rendszeres lélektanok formalismusát veszik át s fejtegetnek bőségesen oly kérdéseket, melyek a lélek belsejének megértését semmivel sem mozdítják elő, ellenben ama lélek belső oekonomiáját, a lelki működésnek rendszeres összefüggését nem is vázolják. Onnan azon sajtóságos ellenmondás, melyet ezen tan sok tekintetben felmutat. Beszélnek általánosan állati lélekről és emberi lélekről; ezekben lehetőleg ugyanazon formális törvényeket igyekeznek felmutatni s ha ez valahogy sikerült, akkor a két lélek teljes különbségét mégis kénytelenek bevallani. Mert habár az állatban ugyanazon érzéki munka észlelhető, habár azokban a képek kapcsolódása (talán) ugyanazon formai módon történik, ámbár van bennök érzés és akarás, ugy mint az emberben — egy szóval, habár lényeges pontokban meg van is a formai egyezés; mind ennek daczára az állati lélek állati, az emberi lélek ember

* *Système de politique positive*. Tome I. p. 726.

lelke. A különbség tehát a l é n y e g b e n észlelhető, habár a mechanikai törvények, mint előre látható, valamennyi lélekben ugyanazok is. A szellemi életnek különbségét, lényegét pedig a s z e l l e m i t a r t a l o m b a n, nem a formában kell keresni.

A lélektant ezen elhamarkodott átalánosításra egy sehogyan sem igazolható feltevés vitte. Ezen téves feltevés a s z e l l e m i s é g a z o n o s s á g a minden létezőben. Abstracte véve a szellemiség csakugyan általános és azonos; de ezen abstractióról jól kellene tudni, hogy csak abstractio, hogy a concret tényekből el van vonva, melyek egymással nem azonosak; hogy ha valóságról beszélünk, akkor csak a concret szellemi alakzat lehet való, végtelen változatosságu formatióiban. Más jellemű az állati szellemiség, ismét más az emberi szellemiség. Ezen más jellem a kétféle szellemiség tartalmában, a lelki működés fokában s kivált az o e k o n o m i á j á b a n rejlik. Ugyanazon abstractio folytatja vészes hatását az emberi szellem különböző alakzatai közt; ugyanazon feltevés alapján azonosaknak vétetnek a törvények a gyermek és a felnőtt lelkében, s végre ugyanazon feltevés ismétlődik azon állításban, hogy az asszony lelke ugyanolyan, mint a férfi lelke, hogy ugyanazon törvények uralkodnak egyikben is másikban is, s hogy átmenve ebből a praktikumra, az asszony lelkét épen úgy kell kezelni, mint a férfi lelkét.

Én nem tagadom, hogy ez úgy lehet, a mint a lélektan hiszi; de bizonyítást hiába keresek a lélektani feltevés mellett. Egyszerű hypothesislátok, a melylyel az élet tapasztalatait összegyeztetni nem bírom. Hiszen az igaz, hogy az asszony gondolkodik, érez, akar — úgy, mint a férfi; az is igaz, hogy in abstracto az asszony ugyanazon ösztönöket tünteti fel, mint a férfi; az is igaz továbbra, hogy az asszonynak öt érzéke van, mint a férfinak, hogy ezek neki olyan érzéketeket szolgáltatnak, mint a férfi érzékei ennek. Tudom, hogy az asszony lelke sem hagyja kapcsolatlan egyes képeit, hogy az asszony is felejt, igen sokat felejt, hogy újra megemlékezik örömei, fájdalomai okozójáról. Mindezeket tudom s a férfi lelkében is találok. De szabad-e ebből azt következtetnem, hogy tehát az asszony lelke ugyanaz a mi a férfié? Nem lehet-e az asszony lelki te-

hetségei közt oly berendezés, hogy az egész lélek teljesen másnak bizonyul, mihelyest annak cselekedeteit vizsgáljuk?

Az állított azonosságot annál fogva tudományosan igazolni kellene, ha tudományos tételként akar szerepelni. Ezt azonban csak úgy lehetne elérni, ha az asszony lelkét a lélektanban külön studium tárgyává tennők, ha azt megfelelő módszerek segítségével minden nyilatkozatában megfigyelhetnők. Akkor lehetne majd positiv alapon felderíteni azt is, hogy az asszony lelke feljebb való-e a férfinál? vagy egyenlő értékű-e? vagy alárendeltebb? akkor dőlné el azon kérdés is, vajjon az asszonyi értelem csakugyan oly inferioritást mutat-e fel, milyent az asszony lélettéből következtetnek?

Hogy az asszony értelmi reputációjának ezen igazolása, mely modern műveltségi foka daczára sem felesleges a »hitelenek« ellen, nem épen lehetetlen munka, azt nem szükséges említeni sem. Az újabbkori lélektan megállapította az állatok lélektanát külön fundamentalis ág gyanánt; a mi napjainkban érdemes tudósok azon fáradoznak, hogy a gyermeki lélek psychológiáját is positiv alapokra fektessék.* Miért ne lehessen az állat, a gyermek lélektanához egyenrangú disciplina gyanánt az asszony lélektanát csatolni, hogy végre mind a hármát összefoglalva a férfilélek törvényeivel egy minden földi szellemiségre szóló positiv lélektant megalkothassunk? A mai lélektan törvényei, azt be kell vallania minden psychologusnak, a férfi lelkéről vannak szedve; általános érvényüket már a megelőzőkben is igazolatlan feltevésnek neveztem. Mert törvényeket, melyeket minden szellemiségre vonatkozóak gyanánt akarunk feltüntetni, csak minden szellemiség műveinek megfigyelése által nyerhetni. Az asszony lélektanának módszeres kifejtése nélkül tehát a lélektan törvényei nem egyetemes érvényűek, hanem csak a férfi, concret alakzatára vonatkozhatnak. Csak egy példát akarok fel-

* Ilyenek: Ad. K u s s m a u l. Unters. über das Seelenleben des neugeborenen Menschen. Lpz. 1869. — Bernard Perez. La psychologie de l'enfant. 2-ième éd. Paris. 1882. — W. Preyer. Die Seele des Kindes. Lpz. 1882. — Berth. Sigismund. Kind und Welt. Braunschweig 1856. — O. Heyfelder. — B. Mayer. Das Kind in den ersten Lebensjahren. 1872.

hozni. Tudjuk, hogy férfiaknál a felfogás ideje: 0.050 és 0.086 mp. közt ingadozik. Valóban olyan szám-e az, a mely az asszony felfogására is szól? A kísérletek asszonyokkal nem történtek, s a míg nem történtek, a kérdésre feleletet adni nem lehet. — Hogy egy kép egy másikat feléleszsen, ahhoz férfiaknál: 0.727 mp. kívántatik. Hát ha az asszony élénkségénél fogva ez igen nagy idő? hátha épen vérmes természete miatt képei hamarabb támadnak, hamarabb tűnnek? Ekkép nem lehet átlagos értékekről az érzéki küszöböket illetőleg sem szólni, a meddig az asszony, gyermek, állat lelkét ugyanilyen méréseknek alá nem vetjük, a milyenekkel eddig csak a férfiakat kinozták. A tudomány érdekében az asszony ilyen kísérletektől bizonyára nem fog vonakodni.

Ha már az ilyen formalistikus kérdéseknél megbizhatatlan, mert bebizonyíthatlan, a mai lélektan akkor annál bajosabb lesz elismerésünket kifejezni azon részletek iránt, melyek az asszonyi lélek tartalmára vonatkoznak, vagyis melyek az asszony karakterére szólnak. Vannak ugyan részletek ott is, miket a psychologusnak figyelmen kívül hagynia nem szabad; megfigyelések, melyekben sok igazság rejlik, de a melyek tudományosságra igényt nem tarthatnak azért, mert csak egyes tapasztalatok, melyek magukban nem hordják a tudományos szükségképeniség jellegét. Hogy csak a női elleneit említsem, Schopenhauer, X Hartmann, Bahnsen milyeneket állítanak az asszonyokról!* Jó tulajdonságaikat csekélylik, gyengeségeiket kárörvendve vastagra festik, s a közönséges ember ítélete még önkényesebb, még inkább szükölködik biztos alap nélkül. Ez ingadozó becslésen csak úgy lehet változtatni, ha az asszony lelkének psychophysikai törvényeit megállapítva, annak tartalmát, oekonomiáját is vesszük tekintetbe, annak statikai és dinamikai viszonyait felkutatjuk. Egy szóval az asszony lélektanára van szükségünk.

Ezen hosszadalmas fejtegetéssel megadtam vállalkozásomnak egyik indító okát. Az asszony lélektanát önálló disciplinává emelni, melynek oly helye legyen a lélektan keretén belül, mint

* Arth. Schopenhauer. Ueber die Weiber. Parerga und Paral. II. köt. — E. v. Hartmann kivált Phaenomenol. des sittl. Bewusstseins sok helyen. — Jul. Bahnsen. Beiträge zur Charakterologie. II. k.

az állati, gyermeki és férfilelekről szóló tannak, — ez volt első czélom. Mert csak ez alapon gondolom igazolhatónak az eddig pusztán férfilelekről elvont törvények egyetemességét. Ez a pszichologiai indok.

Hiába tagadnám azonban, — volt még egy más indokom, mely ugyan én reám nézve egyénileg csekélyebb fontosságu, de a mely az emberiségre, mint nemre nézve, határozottan első sorba helyezkedik, a sociologiai kérdés, mely mai nap mint nőnevelés és nőemancipáció lép a társadalmi kérdések közé előtérbe. Hogy ezen kérdéshez én is szólok hozzá, az talán indokolást igényelhetne; ha még sem indokolom ezen lépésemet, azért nem teszem, mert a hol annyi embernek az állam védelme alatt, kéteselvek szerint cselekednie szabad, ott még csak szerénytelenségnek sem tekintem, ha én eltérő nézetemet szavakban nyilvánítom.

Nőnevelésünk formájáról és annak czéljáról itt részletesebben szólni nem akarok; a czikk végén rátérek arra is. Skeptikus voltomhoz képest itt csak azt merem állítani, hogy nőnevelésünk ugyanazon lélektani absurdumra alapítja rendszerének nagy részét, a mely magának a lélektannak is tételeit megbízhatlanokká teszi, arra a feltevésre t. i., hogy az asszony lelke ugyanolyan, milyen a férfiué. Modern nőnevelésünk különben még nagyobb absurdumoktól sem riad vissza; nőnevelésünk még az anatómiai és physiologiai különbségeket sem veszi semibe és azt hiszi, hogy az asszony testileg is annyira képes folytonos munkára, mint a férfi, a minek ellenkezőjéről minden jalusi bábaasszony ékesen szólóan fogja meggyőzni. De a nőnevelés általános postulatummá vált, sőt végrehajtói azt akarják velünk elhíttetni, hogy a mi nagyanyáinkat, anyáinkat és hitve-seinket nem is nevelték; azok csak úgy nőttek, de nem növelkedtek. S ha körültekintünk irodalmunkban s keressük azon nagy és alapos művet, mely ezt igazolná; ha kérдем: mire alapítjátok ti a nőnevelés elveit? akkor, fájdalom, azt kell mondani, hogy annak összes elvei csak külföldi egyes írótól származnak, emberektől, kik sokat gondolkoztak az asszony természetéről, de a kiknek tanai homlokegyenest ellenkeznek egymással. Mert nem csak oly csekély emberek, mint pl. én és hazai nőnevelőink nagy része, (egyikünk sem büszkélkedhetik

különös isteni revelatióval e kérdésre nézve), térnek el egymástól e pontra nézve; nem csak a vezető államférfiak nem tudnak megállapodni a nőnevelés és nőemancipatio határai iránt; hanem a két ellenséges tábor vezérférfiai, pl. Comte Ág. és J. Stuart Mill is teljesen ellenkező irányban gondolkoznak a nő hivatása s hatásköre felől. Tudományosan igazoltnak tehát éppen nem nevezhető a modern nőnevelés rendszere s módszere. Kétségbe vonják azt sok felől, maguk a szülők sem nyugosznak bele egyszerűen a mostani kényszerhelyzetbe, melybe különböző körülmények, különösen a társadalmi hiúság, szorították. S éppen azért sehol, nálunk pedig legkevésbé sem felesleges e kérdések szel-lyesztetése.

S ez a második indok, mely e cikk megírását kívánatossá tette előttem. Az asszony társadalmi állását nem lehet annak természetével ellenkezőleg megszabni; ezen állásra azt előkészíteni csak természetének megfelelő neveléssel lehet. Nőnevelés és nőemancipatio azért egyenesen utal a nő karakterologiai becs-lésére, emez pedig viszont az asszony lélektanára.

E két ponttal kifejtettem indokaimat s legalább vázlatosan jeleztem azt is, milyen hiányok vannak, csekély nézetem szerint, az eddigi felfogásban. S ezzel áttérek a dolog positiv oldalára, tulajdonképeni teendőmhöz.

II.

Ha az asszony lélektanát külön tudományként megalapítani s rendszeresen kezelni akarjuk, akkor néznünk kell, vajjon van-e oly módszerünk, a mely ezen eljárásban biztosan vezetne célunkhoz. Jelen értekezésemnek célja nem lehet az asszony lélektanának legáltalánosabb körvonalait sem megadni; egyrészt jól tudom, hogy az eddigi adatok tudományos tekintetben exactságra s megbízhatóságra igényt nem formálhatnak, másrészt az anyag bősége miatt azt főpontok alá sem lehetne rövid értekezésben csoportosítani. Czikkem tehát az asszony lélektanának csak előzetes és ideiglenes módszerével foglalkozhatik s ha lesz is a III. szakaszban bizonyos vázlatféle, ez csak előleges constructio, a melynek kidolgozása későbbi idők feladata; tapasztalati tényekkel való illustrációját pedig az egyes olvasó tetszésére kell bíznom.

Az asszony lelkének megvizsgálására vezérlő módszer tud-
 mal még senkitől sem lett megfontolva logikai horderejét tekintve.
 A férfiak a női nemet igazán sértő felületességgel láttak munkájuk-
 hoz s a nők meglegedetten nézhetnek a férfiak ezen eljárásának
 gyümölcésére. * Minden kutatásnál ugyanis főkérdés az: mi t akarunk?
 Épen ennél azonban a lélektan az asszony lelkét illetőleg-
 tévedésben van; soha szabatos kérdéssel nem lépett az asszony
 lelke elé s így világos, hogy szabatos feleletet sem kapott kér-
 déseire. Az emberek az asszony lelkét mindig kevesebbre be-
 csülték, mint testét; nem csoda, hogy az asszonyra vonatkozó
 megfigyelések, lelkét illetőleg, oly hézagosak. Mindezen meg-
 figyelések szabatosság nélküliek, mert módszer nélkül, találmokra
 lettek nyerve; tréfás beszélgetés, vagy szenvedélyes fellobbanások
 közben észlelték az adatokat s ez esetleges jelenetekből alkot-
 tak képet az asszony lelkéről. De hogy valaki tudományos
 intentióval forogjon a nők körül, udvaroljon tudományos czélből
 (pia fraus), ha kell válogatás nélkül, azt, ha most bármily ko-
 molyan állítanám szükségesnek, a férfiak nevetségesnek találnák.
 Akár tervszerű, akár terv nélküli azonban az observatio, tör-
 tényjék boudoirban vagy a világ zajában, egyet nem szabad a
 módszernek soha szem elől tévesztenie, azon állandó hibát
 t. i., melyet minden megfigyelésbe az asszony tettetése viszen
 át. Az asszony második természetévé vált őszintetlenség és ha-
 zudozás, mely a gyengének védelmére szolgál a hatalmassal
 szemben, a lelki nyilatkozatoknak rejtett rugóit mindig meg-
 hamisítja, szebbeket állítván az igaziak helyébe, sőt egészen
 módosítván is a nyilatkozatokat. Azért az asszony lelkét viz-
 gálni kell olyankor, a mikor biztosságban érzi magát s feszte-
 lenül nyilatkozik, vagy a mikor még vagy már többé nem
 áll érdekében a tettetés. Annyira zavaró és állandó ezen tette-
 téséből folyó hiba, hogy még a magasztalt anyai szeretettel is
 oly helyzetben vagyunk, hogy sokszor nem tudjuk eldönteni:
 számítás, hiuság, férje iránti háladatosság vagy igazán az emberi
 szívnek ezen legbecsesebb kincsét tevő önzetlen indulat
 vezeti-e az asszony ebbeli cselekvését?

De ha a tettetésből eredő ezen állandó hibát sikerül is

* Ilyen pl. Bogumil Golz munkája: »Naturgeschichte der Frauen.«

módszeresen eliminálni: az eddigi módszerek elegendők-e a titok megértésére? E módszerek egyrészt az anthropológiára, másrészt a történelemre támaszkodnak s ezekből törekeshnek inductive tételeik igazolását eszközölni. Azt hiszem, ezek mind csak előleges módszeres műveletek, melyek az asszony lelkének megfej-tésére nem vezetnek.

Mert hogy az asszony testi szervezete más, mint a férfiúé, azt tudjuk, s ebből a legpontosabb anthropologia sem fog nagy következményeket vonni. Mindaz, a mi e testnek kerekded formáiról, gyengédségéről, a testrészek arányáról és alakjáról, a homlok, kéz, láb és orr szépségéről, a száj kicsiségéről, illetőleg fejletlenségéről összeirtak, sok költői ömlengés is, mely mindezekhez csatlakozik, — az asszony lelkére világot nem derít. Többet nyomna a latban azon tapasztalat, hogy az asszony agyának sulya csekélyebb, mint a férfiúé. »Huschke közlése szerint: ha a nő agyveleje kerekszámában 100 sulyegységet nyom, a férfié, egyező viszonyok közt, 112-t fogna nyomni.« »S ez az arány minden életkorra nézve fönnáll.« A fehér fajta emberek agysulya férfiaknál 1410, nőknél 1262 gr. (Wagner) — vagy férfiaknál 1424, nőknél 1272 gr. (Huschke). Ennek azonoan, bár a viszony állandó minden életkorra utézve, túlságos fontosságot nem szabad tulajdonítani. Mert hiszen tudjuk, hogy az elefánt agyának a sulya 1500—1600 gr., a delfinét pedig 1800-ra becsülik; s ez agysuly még sem jár magasabb intelligentiával. — Az asszonynál kimutatható három »jellemző sajátság« is, t. i. a fej kicsinysege, a koponyaüreg csekélyebb köbtartalma és az agyvelő aránylagos könnyüése,* mindezek nem engednek semmi biztos következtetést. Sőt ha az agytekervények számosabbak volnának is, mint a férfiúnál, ez sem bizonyít; mert Gaussnak, a nagy matematikusnak, az agya ép oly tekervényeket mutat, mint egy ugyanakkor meghalt göttingeni csizmadiaé, pedig szegény csizmadia dehogyan foglalkozott az az n-méretű tér problémájával. Ha tehát az anthropologia azon eredményre jut, hogy »a nő, legalább csontvázának összes physikai jellemeinél fogva, nem egyéb, mint közbülső helyzetű a gyermek és a felnőtt férfiú között«, ** — akkor

* Topinard. Az anthropologia kézi könyve. Ford. Pethő Gy. és Török Aurél 1881. p. 185.

** Topinard. Az anthropologia kézi könyve. Ford. Pethő Gy. és Török Aurél. 1881. p. 185.

ez csak a »physikai jellemeke« szól. Hogy azonban az asszony lelkileg is ezen fokon áll, mely őt gyermekek vezetésére képesíti ugyan (bizonyos mértékben), de viszont férfi által való vezettetésre utalja, ezt semmi anthropologia nem mutathatja ki, ehhez az asszony lélektana szükséges.

A mit tehát az anthropologia szolgáltat az asszony lélektanának, az igen is megbecsülendő argumentum, de csak akkor, ha az asszony lelkének direct megfigyelése megtette már azon szolgálatot, a melyre hivatva van. Mert mindezen külső dolgok csak formák, melyek belső tartalomra, symptomák, melyek belső állapotokra utalnak, de a melyek értelmét e belső állapotoknak megértése nélkül hiába véljük elérhetni. Mert az asszony csekélyebb agyveleje oly bőséges granulatiót mutathat, hogy csekély sulya daczára a legintensivebb munkákra is képes lehetne.

Az igaz, hogy ezen »intensiv« munkának gyümölcseit is kellene látnunk. Eddig azonban az asszony legszebb gyümölcsei — gyermekei. A történelmi módszer nem is késik felhasználni ezen tényálladékot a női nem ellen; de nézetem szerint módszeresen ezt igazolni nem lehet. Hogy az asszony eddigelé sem politikai, sem tudományos, sem művészeti, sem vallási tekintetben, egyáltalában egy oly téren sem birt versenyezni a férfival, a hol önálló felfogás szükséges a dolgok elintézésére, — ez oly roppant érverejű tény, hogy Comte Ág. méltán hivatkozhatott egyik levelében J. St. Mill ellenében ezen »roppant tapasztalatra.«* De mit bizonyít az emberiség ezen fejlődési menete? vajjon helyes-e szigoru tudományosság szempontjából a következtetés a multból a jövőre? Mindenki tudja, hogy ez csak valószínűséget nyújt, de szoros igazságot soha sem tartalmazhat, a mennyiben, kivált társadalmi téren, oly számos tényező működik közre egy eseménynek, annál inkább egy állapotnak létesítésében, hogy azoknak teljes azonosságban való ismétlődésük a történelem egész sorában, csak egyszer

* »L'immense expérience déjà accomplie, — par l'ensemble de l'humanité doit être, ce me semble, pleinement décisive; car nous savons ce que valent philosophiquement les déclamations théâtrales sur le prétendu abus de la force chez les mâles.« — — »Car comment expliquer autrement la constante subalternité sociale du sexe féminin?« — Littré. Aug. Comte et la philos. positive. 3-ième édit. Paris 1877. p. 396 sk.

is, a lehetetlenségek közé tartozik. Hogy az asszony eddigelé nem birt versenyezni velünk, férfiakkal, az említett terek egyikén sem, bár sok más téren mester alakjában áll felettünk, azt pl. abból is lehetne magyarázni, mint az emancipatorok teszik is, hogy a lefolyt időkben a társas viszonyok kedvezőtlenége folytán az asszony képességei kifejlődésre nem juthatván, azok mintegy eldermedtek s hátrafelé fejlődtek. Más téren, a hol tehetségeiket érvényesíthették, pl. az intrigue terén, legyen az szerelmi vagy más természetű. az antik asszonyok capacitása a modern »hölgyeknek« bámulatos, hideg szeretetreméltósággal véghezvitt raffineriájához képest csekélyszerű s ha voltak az ősi időkben Juliák, titokzatos Messalinák és nyílt homokkal tomboló Cleopatrák, voltak az új kornak is Erzsébetjei és Katalinjai, kikhez képest az ó-kor korlátolt családságai csak kezdetlegéseknek tűnnek fel.

Ebből következik, hogy tért kell nyitni az asszonynak, hadd fejtsse ki lelki erejét, a mennyire képes, hadd lássuk, igaz-e az asszonyra nézve azon psychophikai törvény, mely azt mondja, hogy az inger arányában fejlődik az érzéklet s így az ösztönök capacitása is!

Ámde itt újra kell hivatkoznom a fejlődés azon egyszerű törvényére, hogy fejleszteni csak ott lehet, a hol képesség van. De hiszen épen ez a vitás kérdés, a képesség kérdése. Az ingadozás és ellenmondás a közélet praxisában a durva sensualismustól az éteri idealismusig a legkülömbözőbb alakokban nyilatkozik. Számos férfi az asszonyban nem lát egyebet, mint kellemes, bár drága játékszer, mások szükséges roszat, újra mások házi rabszolgát, némelyek (a jó érzelműek) gondjaik megosztóját, barátjukat szeretik bennök, míg a fellengző kedélyek, kivált a fiatalok, éppen angyalkákat vélnek bennök található. Miként lehessen ezen ellentétes nézeteket kellő mértékre leszállítani s így összegegyeztetni? Az asszony lélektana által.

De hol van az erre vezető módszer? Az asszonyi lélek vagy asszonyi szív titkait külső tapasztalat útján felkutatni nem sikerül; az ilyen tapasztalat mindig egyének közti (interindividualis) viszonyokból van merítve; s ha biztos is, — hogy megérthessük, ahhoz már bizonyos előleges nézettel kell birtunk erről a »szívnek« nevezett lélekről, mely azokat magyarázza. S e nézetet az elszórt részletekből szerkeszteni nem lehet; mert az

egész adja meg a részek jelentését, nem megfordítva. Legegy-szerűbbnek látszik az asszony lelkét analogia útján képzelni. Más lényeknél is így járunk el; magunk képét helyezük át a vizsgálandó alakba s ha eltéréseket tapasztalunk, akkor ez eltérések, mint új esetvonások megváltoztatják s tökéletesítik az előre alkotott képünket. Ámde ez analogia mindig hézagos; annál hézagosabbnak kell lennie, minél eltérőbb lényegileg azon két alakzat, melyek egyikéről a másikra vonunk következtetést. Már a gyermek lelkénél is így vagyunk; daczára annak, hogy itt az analogia oly erős alapokra épül, a milyen az, hogy mindnyájan gyermekek voltunk s hogy legalább éltünk harmadik évére emlékezünk, miből oly vonások maradnak emlékezetünkben, hogy a megfigyelés segítségével hátrafelé is construálhatunk, — daczára ennek vajmi hézagos a gyermeki léleknek, még a fugyermekének is ismerete, ha azt a tudományos szigorúság szempontjából tekintjük.

Az asszony lelkénél azonban ezen analogiának szála is kisiklik a férfi kezéből. Az asszonynak oly specialis állapotai vannak, melyekbe nekünk férfiakul bele képzelni magunkat, nem mondom nehéz, hanem teljességgel lehetetlen. Hogy csak egyet említsek. Itt van az asszonyi lélek azon permanens hangulata, melybe azt a terhesség, illetőleg az óhajtott s mégis a legbátrabtból is rettegett szülés helyezi. Pedig, ha van uralkodó alaphangulat, mely az asszonyi élet minden harmonikus és disharmonikus hangjait kíséri, akkor ez azon generalbass, melynek asszony lelkéből hiányoznia nem lehet. Mit segít ezzel az egy hangulattal szemben minden anthropologia, történelem, analogia? Mert megértve csak az van, a mit megélünk; ezt az egyet azonban férfúnak megélnie nem lehet. Volna ugyan még egy expediens, ha t. i. női kéz írná meg nemének lélektanát, legalább lelke természetrajzát; a törvényszerűséget aztán majd meglelnők mi is benne. De lehet-e ily őszinte, elfogulatlan rajzot oly érdekelt oldalról reményleni, a milyennek minden asszonyt ismerünk, ha az ő nemüknek kérdéséről van szó? S lehet-e a priori oly intelligentiára bízni ezen tudományos munkát, mely intelligentiának erre valóságát, capacitását épen vizsgáljuk, sőt, mint sokan teszik, kétségbe is vonják egyenesen? Ha az asszony saját maga természetének

higgadt megértésére nem képes, nem nyilván való módszeres tévedést követnénk-e el azon esetben, ha e munkát az ő kezükre bízók?

Ezekből világos, hogy mégis csak férfikéznek kell az asszony lélektanát megszerkeszteni. Sokkal gyengébbnek érzem magamat és tapasztalataimat e téren sokkal hézagossabbnak tekintem, semhogy én még csak meg is kezdeni merném ezen nagy munkát. Azért azonban még sem tartom feleslegesnek az iránt kifejtteni nézetemet, miképen vélném eszközölhetők ezen kutatást. A philosophiának e tekintetben egy igen hatalmas eszköze van, melynek módszeres fontosságát Dühring Jenő mutatta is először,* de a melyet sikeresen sok téren alkalmaztak már előtte is, pl. a nemzetgazdaszatban Thünen, ki egy nagy várost s körülötte végtelenbe terjedő, egyformán termékeny síkságot képzelt, hogy ezen schémán a mivelés függését a vásár távolságától feltüntesse. E módszert a s c h e m a - a l k o t á s m ó d s z e r é n e k nevezhetni. A schema egy előleges kép, melyet összeműködő tényezőkből alkotunk azon czélból, hogy a tapasztalatnak sokféleképen összeszövődött adatait elemeikben megértsük. A hol ez történik, »ott a levezető s legjobb értelemben vett szerkesztő módszer az összeműködés egyszerű schémáinak alkotása által annyira tökéletesedhetik, hogy eredményei matematikai igazságok biztosságát mutathatják fel.« A schema rendezzi az adatokat s belátást nyújt azok összefüggésébe; ha ezt megtette, elvethetjük. E szerkesztő módszer használatának feltétele az elemek ismerete és azoknak tapasztalati igazolhatása; ha az elemeket és az azokból szerkesztett képeket a tapasztalat lepi, akkor a módszer biztos eredményeket nyújt.

A schemaalkotás alkalmazásának különösen az emberi lélek cselekedeteinél van helye. Ismerjük az embernek ösztöneit, melyek az egész nemre vonatkoznak; ismerjük azok compositióját ösztöncsoportokká, mely az egyes individuumokat létre hozza. A tapasztalat folyton igazolhatja vagy czáfolhatja a schema egyes vonásait. Dühring is kivált e téren véli alkalmazhatónak.** Az

* Dühring J. Logik u. Wissensch.-Theorie. Leipzig, 1878. p. 123, 124.

** Log. u. Wiss.-Theorie p. 123. Die inneren, unmittelbar durch das Bewusstsein gegebenen Antriebe unseres eigenen Wesens sind die Theilkräfte, aus denen sich, unter Hinzunahme des bestimmenden Sachverhalts in der äusseren Naturwirklichkeit, die Grundzüge des Gesamtlebens de

asszony lélektanára nézve pedig ez az egyetlen mód, melylyel megszerkeszthető. Az anyagot, melyből a kép szerkesztendő, az asszony ösztönei nyújtják; az igazolást a tapasztalatilag észlelhető cselekedetek adják, a melyekben ez ösztönök nyilvánulnak.

A törekvés tehát arra kénytelen irányulni, hogy ez ösztönök között az alapösztönt megjeljük s ehhez képest megmérjük a többi összeműködő ösztönök energiáját és értékét. Az alapösztön felkutatásánál pedig az asszonyt nem szabad izolált állapotban tekinteni; úgy kell azt felfogni, mint a nőnemű sorozatnak egyik, legfelsőbb tagját, a mikor a specifice asszonyira könnyen rájöhethünk. A többi ösztönök értékének megbecsülésénél pedig két vezérelv jut érvényre: 1. azoknak szerepe az asszonyi életében, 2. azoknak működési törvényei, viszonyítva az alapösztön működéséhez. Azaz: tekinteni kell egyrészt arra, milyen hatást gyakorolnak az asszony gondolati világára a többi ösztönök, mennyire lépnek azok fel motívum gyanánt az asszony cselekedeteiben; másrészt pedig, mennyire engedik azoknak működési törvényei a priori azok fejlődését az asszony lelkében. A két szempont egymással karöltve jár s együtt határozza meg az asszony életét; mégis az ösztönök különböző természetében s azok működési törvényeiben kell a motivatio terjedelmét is indokolva találni.

III.

Felszerelve a schemaalkotás módszerével s ellátva a kellő egyéni tapasztalattal lépünk immár közelebb az asszony lelkének természetéhez. Mindenek előtt szemmel tartandó az, hogy a schema csak általános kép, mely nem illik teljesen minden egyénre; kivételek minden ponton lesznek találhatók, de e kivételeknek nem szabad az alaprajz ellen szólanioik, azok csak egyes vonásait módosítják s e módosítás is csak mennyiségileg fog felléphetni. Némelyikben erősebb, másban gyengébb lesz valamelyik ösztön; de az alapfunctiók meglesznek valamennyiben,

Menschenwelt und der in der letzteren unterscheidbaren Gruppen am gründlichsten ableiten lassen.« És u. o. »Mit diesen Trieben und Regungen rechnet man gleichsam, sobald man sich fragt, was aus ihren Kreuzungen und Verbindungen entstehen müsse.«

még pedig kölcsönös arányuk a többi functiókhoz változatlanul lesz tekinthető.

Az asszony szellemi alapját ép úgy mint a férfiút, különböző jelentéssel bíró erők képezik, melyeket kifejtésre való törekvésük miatt ösztönöknek nevezhetünk. Ez ösztönöket célunkhoz képest két csoportra oszthatjuk, ezeket pedig e helyen (nem lévén szükséges az ösztöni élet végső dynamikája) röviden realistikus és idealistikus ösztönöknek nevezhetjük el. Amazok az asszony lelkét a valóságra fordítják s azzal kapcsolják össze; emezek e valóság fölé emelik, mintegy új világot teremtenek számára, mely a külső valóságot utánképezi, annak törvényszerűségét feltárja s egyuttal a sziv idealis alakjait is zárja magába, melyeket a rideg valóban hiába keres a minduntalan csalatkozó érzelem. A realistikus ösztönökhöz tartozik 1. a nemi ösztön s folyománya, a gyermekek szerető táplálása és ápolása, 2. a vegetatív ösztönök, 3. a mozgási ösztön, 4. az érzékek ösztönöscsoportja. Az idealistikus ösztönöscsoportot képezik az intelligencia különböző nyilatkozatainak alapul szolgáló ösztöni alakzatok. Ez ösztönök, összetartva az öntudat által, egymásba szövődésükben képezik az emberi egyes alakot. Életük pedig a szükség és kielégedés közt folyik le, a mely lefolyás nagy vonásokban egyforma mind a két nemnél.

Az ösztönök egymáshoz viszonya, mennyiben azok a lelket alkotják: képezi a lélek statikai oldalát; azoknak szükség és kielégedés közt lefolyó élete teszi a lélek dynamikáját. A kutatásnak természet szerint a statikával kellene kezdődnie s megállapítania: milyen mennyiségi s jelentési arányban állanak az asszonynak fent jelzett ösztönei? A kutatás azonban exact eredményeket e téren nem mutathat fel; sem az egyik sem a másik ösztönöscsoport ereje mennyiségi meghatározásnak még eddig alá nem lett vetve s így más uton kell igyekeznünk e viszony megismerésére. E célból egyrészt az asszony sajátosságos jelentését kell megállapítani, a mint az a praedomináló ösztönben fog nyilatkozni; másrészt pedig a dinamikai tünetmények megfigyeléséből kell a statikai alapra hátrafelé következtetni.

Ha a nőstény állatok ösztöneit egymással összehasonlítjuk, akkor tagadhatatlanul azon eredményre jutunk, hogy a nősténynek fő megkülönböztetője, a hímmel szemben, mindenütt a fiak

szülésében keresendő. A nőstény-állat mindig coloniának nézendő, melyben fiai foglaltatnak. Senki sem fogja tagadni, hogy az emberi nőstény, az asszony is épen ebben különbözik a férfítől, hogy gyermekeket szül, míg a férfi azokat nemzi. Ez a femininumnak egyetemes megkülönböztetője az egész állati soron végig s ezen semmi pruderia, semmi orrfintorgatás nem változtat az emberek neménél sem. Az asszony alapfunktíója, mely azt épen asszonynyá teszi, a gyermekek szülésében keresendő, abban tehát, a mit minden szerencsés asszony érett korában végezni szokott.

A nemi ösztönnel pedig elválaszthatatlanul összefügg a gyermekek táplálása és ápolása. Az egész emlős sorozatban nincs kivétel azon szabály alól, hogy: a ki a gyermeket szülte, az táplálja és ápolja is. Az állatoknál ezen vaskényszerűség a legmeghatóbb jeleneteknek előhozója, melyektől ugyan az emberi gőg megtagadja az »erkölcsiség« jelzőjét, de a melyekre sokszor büszke lehetne a legfenkültebb asszony is, ha tőle erednének. Erkölcsi pusztulásnak jelei tehát azok, ha a gyermek táplálását a tehetős anya másra bízva; hiszen igaz, hogy a kényyszerállamban arra való a szegény ember leánya, hogy a gazdagnak a vérével is szolgáljon. De azért az is igaz, hogy a ki a jogot élvezzi, az vállalja a kötelességet is. A hol az anyák ezen ösztöne elnémul üres hivalkodás szava előtt (a mi különben mindig az asszonynak gyenge intelligentiájára vall), ott elvadul a női nem erkölcsi érzéke, mert elhagyják apadni azon első természeti forrást, a melyből az emberi nem számára a legboldogítóbb, legfenségesebb, legnemesebb érzelmek származnak.

Hála az égnek, e két functió: szülés és táplálás, nincsen az asszony értelmére bízva, mert az gyenge alap lenne, a mennyiben ferde nevelés és okatlan társadalmi viszonyok csakugyan képesek az asszonyt ebeli céljai és feladata iránt tévedésbe ejteni. Átlag véve azonban e két ösztön oly mély gyökeret vert az asszony természetében, hogy azoktól szabadulni egyáltalában nem tud. A functiók ezen ösztöniségének köszönhető, hogy még mindig vannak jó anyák, még pedig többnyire jó anyák, kik vérükkel is képesek áldozni azokért, kik nem saját vétségük, hanem szüleik meggondolatlansága folytán pillantották meg a napvilágát, mely fájdalmaikra egykedvűen tekint az élet kínos

perceiben. A nemi élet képezi tehát az asszonyi lélek közép-pontját, a miből érthető, hogy az asszony nem lehet soha feltétlen egoista, mint milyen lehet a férfi, kit értelme elvezet a nemi gondoktól; az asszony még ott is, hol látszólag egyéni élvezet után jár, első sorban a nemnek szolgál s annyiban egyéni önzése csalódás, melyet a nem saját céljainak elérésére ébreszt benne.

Ezen kézzelfogható tény azzal szokták közönségesen meghamisítani, hogy az asszonymak a nemi életen túl is tűznek ki feladatokat, mi által épen ezen legfőbb hivatás fontossága s kizárólagos egyedülisége károsodik. Pedig a tények világosan szólnak. Hogy az asszonyban épen az irrationalis az az egyénileg még nem érthető hatalom van túlsúlyban, hogy ez uralkodik rajta mindenkor, azt legjobban láthatjuk az asszony gondolatainak azon sajátosságos csoportosulásából, melyet »asszonyi észjárásnak« neveznek. Ebben rejlik az asszonyi lélek alapiránya és alaphangulata.

Ez »észjárás« jellemzését rövidre foghatom; mindegyikünk ismeri s csak a fővonásoknak kellő világításba való helyezése a szükséges célunkhoz. A nemi ösztön, mint ilyen, addig a míg testi szervezet fejletlen, nem jelentkezik; hanem mint minden nagy esemény, úgy ez is messze előre veti árnyékát a test fejletlensége korában is, s ez árnyék a leánygyermek játékáé. Nem játszik katonásdit, nem lovakkal, hanem bábuval; ennek számára főz, varr, mos stb.; ha társaságba viszi, cerclét ad, ez lehet a társas ösztön jelentkezése, de lehet ártatlan utánzása is a modern vizitelési maniának. Elég az hozzá, a kis leány élete tökéletesen más jellemű, más alapeszme, alapösztön vezérli »észjárását«, mint a fiué; a mi a két lélek különböző szerkezetéről tanuskodik. S e különbség az évekkal nem hogy kibebbednék, hanem mind praegnansabb kifejezést nyer a leány üzemében. A mikor a nemi ösztön realis testi szervezetét megalkotta, az idealis játékok megszűnnek; a hajadon legfeljebb kegyeletből szokta még megőrizni gyermeki játékszereit, s szinte nem bírja felfogni, hogy az illúziók miképen tarthatták fogva bájos csalódásban »eszét.« Mert az asszonymak ebben a korban kezd »megjönni az esze« is, vagy az, vagy a mit ő annak ne-

vez. A hajadon életét öntudatlanul a nemi ösztön ártatlan kezelmei vezérlik; az ideális szerelmesség a hajadon permanent állapota; rajongás, ábrándozás, epedés, melynek concret formát nem tud adni, mert az élet által elébe vezetett férfiak szerint változik »ideálja« is. Erre beáll a realismus korszaka, mikor a leányt férjhez adják. Az illusiók tűnnek, a nemi ösztön realis uralma kezdődik, szolgálatába fogva mindent, a mi vele összefügg. A várandóság korszaka, a szülés kínos édes perczei, a gyermekek táplálása, ápolása és nevelése, -- mind ezek állandó uralmat biztosítanak a nemi ösztönnek az asszony lelkében. Az asszonyi lélek sajátos »észjárását« épen ezen irány jellemzi, a melybe annak gondolatait a gyermekek szeretete kérielhetetlenül tereli. Minden tárgy, minden egyéniség, minden viszony megítélése, antipathiái és sympathiái, egy szóval minden cselekedete végső motivumát öntudatosan vagy öntudatlanul ezen uralkodó ösztönben találja, mely mintegy azon szemüveg, a melylyel az asszony a világot tekinti.

Es ist ihr ewig Weh und Ach
So tausendfach.
Aus Einem Punkte zu curiren

mondja Goethe Mephistophelese.

Azután megnőnek a gyermekek; az asszony esze felszabadul ezen természeti nyomás alól, s ezen korban van lehetőség arra, hogy az asszony önzetlenül gondoskodhatik másokról is, szárítva idegen könnyeket, enyhítve idegen fájdalmakat. Ez az asszonymak igazán moralis korszaka, melyben nagyszerű erkölcsi képességének egész ereje másokért való fáradozásban képes kifejleni. Akkor lesz az asszonyból férjének igazi barátja, akkor idegen gyermekeknek igazi gondozója vá, akkor a társadalmi bajoknak buzgó és önzetlen gyógyítója. Mert ezen korig férjében csak szeretőt lát, s ha gyermekei lesznek, akkor nem a férjé, hanem a gyermekeké (s sokszor szeretőké) arcának legédesebb mosolygása; mert az emberi természet gyengesége mindig hajlandó inkább az idegeneknek, mint sajátjainak kedveskedni.

Azt hiszem, hogy egy élet, melynek egész lefolyása oly kényszerűséggel van megszabva és célja által kimé've, mint az

asszonyi életé, nem enged kétséget az iránt, hogy milyen arányban állanak egymáshoz e lélek működésében nyilatkozó erők, mely képek uralkodnak ezen lélekben s miben kell keresni az: asszony legfőbb tetteinek az indokát (motivumát). Az asszonynak legfőbb problémája, melyet életével meg kell oldania, az hogy anya legyen: a mely élet nem mutat fel ilyen megoldást, az »terméketlen« s surrogatumokkal kénytelen beérni. Ilyen a magtalanok élete, kik, ha nőiesség van bennök, idegenek gyermekeit fogadják sajátjuk, ilyen a vén leányok élete, a kik addig, a míg remélnek, a hajadonok illúzióban ringatóznak, a mikor pedig reményük is eltűnt, akkor ezen belső disharmonia folytonos kínjait szenvedik. E disharmonia, mint folytonos hangulat, teszi a vén leányokat irigykedő, zsémbelődő, áskálódó és kritizáló lényekké, míg a morális egyensúly kora természet-szerű idején be nem áll. Hivatva lenni valamire s e hivatást be nem tölthetni, ez a disharmonia a vén leányok lelkében, mely azokat extravagantiákra teszi hajlandókká, ha ez extravagancia nem is állana másban, mint valamely ölebecske vagy macska ápolásában; e disharmonia képezi azon alapot, mely a magtalan nő s a vén leány lelke közt tagadhatlanul meglevő rokonságot magyarázza.

Nem fogunk tehát tévedni, ha az asszonyi élet lefolyásából azt következtetjük, hogy lelkének főerejét a nemi élet veszi igénybe. Biológiai törvény értelmében pedig kettő folyik ebből, 1. az ezen functiót előmozdító functióknak ezzel együtt fejlődniök, 2. az ezzel ellentétes functióknak gyengülniök kell. Annál fogva, ha az asszony lelkének nem is volnának eredetileg oly statikai viszonyai, melyek azt a férfi lelkétől annyira eltérővé teszik, — az asszonyi életnek ezen cél által vezérelt dinamikus lefolyása közben azoknak mégis teljesen meg kellene másulniök.

A nemi életből eredő ezen erősítő hatás első sorban az emésztő szervezetenél lesz észlelhető. A gyermek ápolására szükséges anyag megszerzése az asszony emésztő szerveinek jobb kifejlését teszi szükségessé. Nem szükséges azoknak igazat adni, kik, mint a női nem ellenségei, falánksággal vádolják; de annyi igaz, hogy az asszony, ha nem is sokat, de bizonyosan sokszor eszik, s hogy a nyalánkság bizonyos fokát, mely épen

nem tápláló ételekre ösztönzi étvágyukat, lelkes védők sem bírják tőlük eltagadni. Ezzel nem azt mondtam, hogy kivétel nélkül található az asszonyoknál, mert van biz alól kivétel, dicseretre méltó kivétel. De a természetes mégis a jelzett tulajdonság, a másik meg kivétel. E tulajdonságnak jó oldala pedig az, hogy anyagi ízlésük finomabb s a szakácmesterségre alkalmasabbak, mint a férfiak. Épen azért az asszonyra a »jó anya« címen kívül nincs megtisztelőbb nyilatkozat, mint az, hogy »jól főz« és »izletesen talál«, — a mi minden körülmények között felér azzal a zongoraveréssel és idegen nyelveken gagyogással, mire modern kisasszonyainkat oktatják, a helyett, hogy a főzés művészetébe beavatnák.

A mozgási ösztönnek szolgáló szervek, csontok és izmok, az asszony családi céljaihoz mérték. Fejlettek azok, melyek a nemi életnek szolgálni vannak hivatva, gyengébbek azok, melyek a külvilágra való actiónak szolgálnak. E tekintetben a férfi izmaival az asszonyok maguk sem fognak versenyezni akarni; csak az igazán és tetteleg emancipált asszony léphet fel e téren némi igényekkel. Ez igazán emancipált asszony pedig a p a r a s z t a s s z o n y, ki férjétől függetlenül izommunka által képes fenntartani életét. — Külömben az asszony izomzata a háztartás mozgásaihoz mért; a hegymászó hölgyek a ritkaságok közé tartoznak s azokat rendesen »otthon« nem szokta semmi sem vonzani. Azon nagymérvű tánczolás kedv, mely az asszonyoknál minden korban tapasztalható, nem szól ezen tétel ellen, hogy izomzatuk a háztartás szükségleteihez mért; mert egyrészt a táncz is társas kapocs, mely az egyéneket egymáshoz közelebb hozza, másrészt az ezen alkalommal felhasznált izomerő komolyan össze sem hasonlítható azzal, a mit a férfi a világgal való küzdelmében többnyire kifejteni kénytelen.

A mi az érzéki ösztönöket illeti, azokról a psychophysikai mérések hiánya miatt csak általánosságban szólhatunk. Összehasonlítva a férfi érzéki functióival, biztosan el nem dönthető, melyik a finomabb; mert az asszonyokkal nem történtek e téren kísérletek. Egyet azonban szabad tény gyanánt említeni: az érzéki szervek n a g y o b b i n g e r l é k e n y s é g é t, ha nem is nagyobb erejét. Az asszony minden érzéke könnyebben ingerelhető s indítható működésre, mint a férfié s azért talán a

küszöbértékek kisebbek lesznek, mint a férfunál tapasztaltak. Nagyobb szerepet fognak továbbá életében játszani azon érzékek, melyeknek a nemi életre van közvetlen vonatkozásuk. Ugy az asszony szaglása finomabb lesz, mint a férfié, egyrészt azért, mert ez érzék az emésztő rendszerrel áll viszonyban, másrészt mert határozottan nagy befolyása van a nemi ösztönre is. E mellett látszik szólni azon (»gyengédségből« magyarázhatni szokott) vonzalom az illatos virágok iránt, melyet a parasztleánytól felfelé lehet észlelni; e mellett azon rendkívüli előszeretettel mindennemű parfümök iránt. Férfiaknál ezt »asszonyiasnak« szoktuk nevezni; mert a férfi, akármilyen parfümöt tesz is ruhájába, Horatius szava szerint mindig csak »hircum olet.« Ha azonban igaza találna lenni Jäger Gusztávnak (»Die Entdeckung der Seele«), hogy a szaglás az antipathia és sympathia legfőbb kalauza, akkor — tekintve az asszonyok indokolatlan caprice-it, minden ésszt kigunyoló vonzalmait s szerelmes kábulatait, — az asszony szaglási tehetsége sokkal fontosabb tényezőnek volna tekintendő annak szellemi életében, mint most csak sejteni is bírjuk.

Hasonló eredményre jutunk az izlés és tapintás érzékeinél. Az asszonynak izlelő képessége az emésztő rendszernek megfelelőleg erősebb lesz, megkülönböztetései pontosabbak s finomabbak, a mi degenerált állapotban finnyássággá fajul. A tapintást illetőleg, kivált az ujjhegyekben, a nyelv s ajak idegeiben bámulatos finomságot észlelhetünk, mely az asszony családi hivatásához szükséges; a mennyiben gyengéd kisdedek ápolása, másrészt a család ruháinak elkészítése, továbbá a kellemes és kényelmes »otthon« berendezése azt okvetetlenül megkövetelik.

Feltűnő az asszony látásánál azon sajátosság, mely azt csekélységek észlelésére ép oly kitűnő mértékben képesíti, mint terjedelmes tervek áttekintésére képtelenné teszi. A szemök elé kerülő tárgyakat legapróbb részleteikben bírják megfigyelni, kivált azokat, melyek valami tekintetben közel állanak fundamentalis functióikhoz. Az öltözet részeinek összeillősége, az arcz és testtartás egyes sajátosságai, a hajzat, nyakkendő, gombok állása egy pillantással meg vannak bírálva. Ellenben, a hol nagy ünnepek rendezése válik szükségessé, ott az asszony mindig kénytelen a férfi synthetikus elméjét segítségre hívni, mert a sok

apróság miatt elveszti az egésznek átnézetét. Ezen egyoldalú sajáttság magyarázatát leli két körülményben: 1. abban, hogy az asszony mindent centralis functióira vonatkoztat s így a megfelelő részletek számára figyelme mindig adaptálva van. Onnan észlelésének gyorsasága; 2. abban, hogy az asszonynál ezen alsóbb érzéki centrumok jobban vannak kifejlődve, mint a felsőbb értelmi centrumok, minélfogva a belőlük tudatába jutó képek mindig egyes, önálló alakban lépnek fel, az összetartó közös kapocs pedig homályos háttérbe szorul. Korlátolt látóköre folytán mindenkor érzéki képekkel van eltelve öntudata s azért e kisebb tömeget pontosabban bírja megtekinteni, mint mi.

Hogy a hallás mily mértékben van kifejlődve, arról szólni sem lehet. A zene iránt van hallásuk, ámbár kétségbe vonható, hogy a classikus zene megértése oly általános-e, mint azt a zeneeladásoknak látogatottságából akarnák következtetni. Hogy azonban a tánczene iránt egy asszony sem közönyös, azt nem a zene, hanem a hozzá képzelt tánc érzelméből kell magyarázni; a mi igen kényes problema. Ha a nők maguk között kénytelenek volnának táncolni, azt hiszem, ezen »szép művészet« hamar lesüllyedne azon magaslatáról, a melyre azt különböző időszakok bujasága felesigázta.

Az érzéki ösztönök ereje mellett tanuskodik az asszonyi lélek egyik kiváló jellemzője: a kíváncsiság. A kíváncsiság oka az érzéki ösztönök feles erejében rejlik; az ösztön foglalkozni akar s működni, s azért az öntudatot folyton szorítja, hogy neki foglalkozási tárgyat szerezzen. A kíváncsiság azonban kivált a látás és hallás érzékeire vonatkozik, habár a többi érzékek is folytonosan ösztönöznek arra. Mihelyest az asszonynak saját affaire-jei vannak, ezen állapot bizonyos fokig enyhül; de azért a kíváncsi publikumot színházakbau, cirkusokban s ott is, hol csak látni és hallani kell, gyermekek és asszonyok képezik. A férfiú kíváncsisága — ismereti vágynak kifolyása s az abstractio honában leli főtáplálékát.

Ezen szakasz elején az eddig taglalt ösztönöket realistikus ösztönöknek neveztem; nem azt kívántam ezzel kifejezni, hogy azokban több realitás jelenék, mint a felsőbbekben, hanem azon sajátosságukat, hogy kielégedésük realitásokra szorul. Az ösztö-

nők sajátos dynamikáját azok élete képes legjobban kifejteni. Az elsorolt ösztönök élete mind úgy folyik le, hogy a bennök keletkező hiányt csak külső tárgyak elsajátítása képes pótolni. Az ételt be kell fogadni, a tárgyagnak mint érzéki ingereknek, hatását át kell vinni az érzéki centrumokba, hogy a hiány érzete, mely realis térvesztésben áll, a kielégedésnek helyt adjon. Ha a mi feltevésünk helyes, hogy t. i. az asszonyban az eddig fejtegetett ösztönök erősebbek, akkor az asszonynak természeténél fogva r e a l i s t á n a k kell lennie. A realismus legfőbb alapja a nemi és vegetatív ösztönökben keresendő, de az érzéki ösztönök is ezen iránynak szolgálnak; a mozgási ösztön csekélyebb vaskossága pedig az asszonynak bizonyos lebegő idealismust kölcsönöz, mely költői lelkekben a sylphidák, nymphák s hasonló phantasiaalkotások képezésére szolgált okul. Mert ezen jelzőkre nem a többi ösztönöknek meglehetősen piszkos munkája, hanem a vonzó erőttől való látszólagos nagyobb szabadság adott ösztönt. A tapasztalat nem is szól a realismus ezen gyanuja ellen. Nem akarok arra hivatkozni, hogy az asszonyok az elméletek iránt, melyek a világ anyagiságát tagadják, [szánakozó mosolylyal viselkednek; hogy nekik egyáltalában az emberiség jövője közönyös; hogy semmi elméleti fejtegetésre nem hallgatnak. Mind ezen tények első sorban csak csekély abstraháló erőről tanuskodnak. Az asszony realismusa ellenkezőleg az érzékileg adott valóságban való hitnek, a létezőben való elmerültségnek jellegét mutatja. A jelen csekély élvezet neki több, mint a jövőtől várható nagyobb öröm; érzékeiben hisz feltétlenül s végső argumentuma az: »má-gam láttam«, mintha a dolgokat látás s nem ész által kellene megérteni. Gondjainak legfőbbjeit képezik a vaskos realismus élvezetei: evés, ivás, ruházat s a mi ezzel összefügg. A pillanatnak él, s ha utólag megbánja természetéhez tartozó eme könnyelműségét, akkor e bánata ritkán oly mély, hogy valóban vellejéig hasson. Többnyire kárpótolja egy új — realitás; azért ritka azon asszony, ki egy év mulva férjhez nem menne ismét, ha első szerelmese örökre behunyta szemét. A hol a férfi fájdalomában elvész, ott az asszony képes a halotti tornál jó étvágygyal falatozni (kivéve talán saját gyermeke halálát). Ez természetes nála, és ezen a nevelés csak annyiban változtathat, hogy az asszony megtagadja — étvágyát; többet nem.

Ezen jellemző vonás felismerése után könnyű lesz az asszony idealistikus ösztöneinek átlagos erejéről s terjedelméről képet szerezni. Egy szellem, melynek iránya kiválóan a realitásra fordul, mely az érzéki egyest nem általánossága, hanem érzéki egyes léte szerint fogja fel, a létnek általános kérdéseiben otthonosnak sohasem fogja magát érezhetni. Ott is, a hol az értelmi erő szépen van kifejlődve, a mi ritkaság, az ellenálló ösztönök mindig levonják a gondolkodást az abstractió tiszta aetheréből a realitas bűzös ködébe. Az okos asszony azért nem elméletei által okos, hanem azon öntudatlan tapintat által (*tactus intrinsecus*, Campanella szerint), melylyel a realis viszonyokat megérzi, s saját létére való vonatkozásukban megbecsüli. Abstracte szólva: minél nagyobb valakiben a »realistikus« ösztönök hatalma, annál csekélyeob lesz az »idealis« világ iránti érzékenysége. Mert e kettőnek lefolyása ellenkező. Míg ugyanis amazoknál a realis pótlékot be kell vinni az illető ösztönbe, addig emezeknél az ösztön belső tartalmát ki kell helyezni akadálytalanul az öntudat terébe. Az értelmi munka sikerességét már most két körülmény gátolhatja. Ha 1. maga az ösztön nem bír elegendő tartalommal, vagyis, ha az értelmiség csekély, akkor a világ tudományos megértése lehetetlen. 2. Ha ezen ösztönöknek folyton ellene dolgozik egy másik ösztön-csoport, akkor az értelmi erő folytonos nyugözést szenved, abstract idealis képeit folyton zavarják concret realis alakok. Ez a második eset, melyben a világ tudományos megértése lehetetlen.

Van-e ez esetnek egyike is az asszony lelkénél? Eltekintve az első esettől, melyet talán tagadna valaki, azt hiszem, az asszonynál a második esettel van dolgunk. Ha az életnek anyagi gondjaival küzködő férfiú tudományos felfogásra nem vergődhetik, akkor ez csak esetleges, mert a külső akadály megszüntével felszabadul értelmi ereje. Az asszonynál azonban értelmének folytonos ellenkezője realistikus ösztöneiben rejlik. Ezen realistikus ösztönök az asszony jelentéséhez, hivatásához tartoznak, s azért bírnak oly nagy erővel; azoknak gyengítése csak az asszonyi typus megrontását vonhatja maga után. Ezen antagonismus nála természetében rejlik, s lényeges nehézség annak tudományos kiképeztetése útjában.

A két ösztöni csoport a nő hivatása miatt nem lehet egyforma értékű, s a ki ezt hiszi mégis, az a nőből emberfeletti alakot képzel, mennyiben arra is hiszi képesnek, hogy gyermekeket szüljön, s arra is, hogy tudományos munkákat végezzen, vagyis, hogy nő és férfi legyen egy személyben. A tudományos munkának ugyanis két feltételét kell folyton szem előtt tartani: az egyik az öntudat fixirozó ereje, a másik az abstract képek keletkezése. E két feltétel nincs meg az asszonynál.

Az elsőnek kimutatása egyszerű. Az asszonynak főösztönei, a nemi s az érzéki ösztönök, fent kimutatott természetszerű hatalmuknál fogva, folyton tódulnak a tudatba s lefoglalják fixirozó erejének legnagyobb részét. Az asszony lelki állapota, bizonyos tekintetben, állandószerűség, melyet ösztönei okoznak s melyet modern asszonyoknál, nagy városokban különösen, folytonos kószálásuk s vizitelésük még inkább fokoz. Az idealistikus tevékenység tehát folytonos korlátokkal küzködik. Az összes ösztönöket összetartó öntudat fixirozó ereje, mely a képeket a valóságtól elválasztja, azok közt a belső, logikai, jelentésszerű viszonyokat felkutatja s ilyen, tisztán logikai természetükben, törvények képében kiemeli az érzéki adatok tömegéből, — ezen öntudatos erő az asszonynál tetteleg gyengébb mint a férfynál. A fixirozás ezen hiányosságát mutatja egyfelől az asszony gyorsabb kifáradása szellemi munkában, képlefolyásuk gyorsabb tempója (a mit mérések hiányában csak valószínűk tartok), kíváncsiságuk, mely a folytonos változatosságot kívánja, állhatatlanságuk elvük és hitük mellett, unatkozásuk, mihelyest hosszabb ideig kell egyforma dologgal foglalkozni, önuralmuk fogyatkozásai (kivéve a tettetést, a hol erősebb ösztönök játszanak közre), indulatok által való kormányoztatásuk st. Mind olyan körülmények, melyek férfiaknál ilyen kirívó alakban fel nem lépnek a férfi nagyobb abstraháló ereje folytán.

A tudományos felfogáshoz kívántatik mint másik feltétel az abstract képek, a fogalmak megalkotása. Ez azonban az asszonynál azért nem sikerül, mert az alsóbb érzéki centrumok ereje folytán, felfogása egyenesen az egyes tárgy képét alkotja, s a sok egyes közti hasonlóságot, a számos részlet észrevétele folytán, nem engedi tudatba emelkedni. Az asszonynál tehát épen concret realismusa, a főakadály, a tudomány megér-

tésében. Többször csak zavaros közképekben folyik le gondolkodása, fogalmak alkotására nem emelkedik, mert mindig saját érzelmei, egyéni állapotai, ezer realistikus csekélység tűnik fel az abstract kép megszerkesztése ellen. Az asszonyok ismerete azért inkább szemléleti (intuitív), emlékezetre támaszkodó, mint discursív, ítéletre épülő s a meddig csak egy tudományos törvényt legalább fel nem találnak, addig fogalmak alkotására, azok logikai megítélésére, egy szóval logikai munkára való képességüket kétségbe kell vonni. Az asszony legjobb esetben megtartja az ismereti anyagot; de elvi felfogásig nem emelkedik. Ez végleges határa az asszony értelmének, még pedig azért, mert azon értelmi pluszt, mely a fogalmak megértéséhez szükséges, az asszonynak realistikus ösztönei s azoknak mindenmű adnexumai felemésztik.

Az asszony ezen fejletlen abstraháló képessége folytán általános fogalmak, eszmék és törvények megértésére sem képes. Ő, ha igazságot találna is, azt csak találja, de nem kereste; ráakadt, de nem kutatta; a világosság felvillan előtte, de nem ő gyújtja meg; tudhatja $\delta\tau\iota$, de nem a $\delta\iota\omega\tau\iota$ kérdését megoldani. Épen azért elvek iránt közönyös; nem ismerési vágy, hanem egyéni indokok ösztönzik tanulásra. Neki a tudomány, ha nem időtöltés vagy hiúság (pl. a firkááló hölgyeknél), bizonyosan pénzszerzés; surrogatum az az első esetben, mint a macska és az ölebecske a gyermekteleneknél. Ennek oka az értelmi erő korlátoltsága; mert a mire képesek vagyunk, azt szeretjük tenni s az asszonynak is vannak sokféle kedvencz passiói, a mikre képes. De abstractiókat nem ért s nem szeret. Az emberiség, mint humanitas, előtte érthetetlen fogalom; ő ismer egyes embereket, kivált szép és csunya embereket, ritkábban tudja, ki a jó és ki a rossz ember; kipuhatólja, melyik a kezelhető, melyik a »vad« ember. De »embert« ő nem ismer. Úgy van az minden egyéb tárgygyal, s ha a mai nevelés ez abstractiókra tereli a lányok eszét, akkor kimenthetetlenül rombolja az asszonyiasságot bennük. Azért kivált matematikában, a philosophia elméleti részében, a természettan rationalis elveiben az asszony nem érzi magát »kényelmesen«; ezekhez nem kötheti ösztönszerű képzelgéseit, érzelmeit, ezek rá nézve »hideg« tanok. Ellenben az irodalmak külső ismerete igen is kedves nekik — időtöltésnek;

ez is csak pro memoria. Az asszony azért az abstract tudományok ellensége, az abstract egyetemes törvények nem értője, épen azért, a hol csak hasznát látja, azoknak megsértője, legyennek azok politikai, társadalmi vagy tisztán tudományos törvények. Neki törvénye az önérzet sugallata; ez pedig esetről-esetre való politikát tanácsol a »gyenge« nemnek.

Az erkölcsi cselekvés két főtenyezőtől függ: 1. az öntudat hatalmától az ösztönök különböző ágai felett, 2. biztosan megállapított cselekvési elvektől s azok megértésétől. Mindkét tényező az asszony lelkében csekélyebb erejű, mint láttuk. Öntudata ritkán emelkedik az önérzeten túl; önismeretre az asszony épen fixirozó képességének gyengesége miatt nem képes, önérzete azonban csodálatos tapintatosságban jelentkezik, melynél fogva képes meglepő biztossággal a tárgyakra egyéni hasznos volta felett itélni. Épen ezen korlátozott subiectivismusa azonban ellensége az asszony erkölcsi ségnek. Az asszony nemcsak abstractió hiánya, hanem erős subiectivismusa miatt nem bír képzelni állapotot, mely valamennyi emberre egyformán kiterjedhetne. Már pedig autonom erkölcsiségéhez kell egy oly törvény, mely valamennyi emberre vonatkozik; kell továbbá e törvény követése csak a törvény észszerűsége kedvéért. Az asszony azonban csekély abstractiója s erős subiectivismusa miatt ez észszerűség általánosságát nem bírja megérteni. Azért az asszony moralitása igen kétes dolog. Az asszony a fundamentalis erényre: az igazságosságra nem képes; mert ehhez általános törvény szükséges, s e törvényt objective kell alkalmazni. Birói hivatalra azért természeténél fogva képtelen, ha ügyvédi pályára mutatna is hajlandóságot s képességet. Nevelés, szokás és többnyire félelem, melyet a tetteiből folyó bizonytalan jövő kelt benne, tartják az asszonyt a társas erkölcs határai között. Eszszerűen igazolt meggyőződésről nála nem lehet szó, s azért, mint már Hartmann igen szépen kifejtette, erkölcsisége mindig heteronom, paptól, férjtol, apától, szeretőtől s egyebektől befolyásolt, soha nem önálló elvekre épült, autonom. Elismerem, hogy vannak asszonyok, kiknek élete egy határozott irányt követ, s meghajlok előttük mélyen érzett tisztelettel. De ez irányba azon asszonyokat nem az értelem, hanem az életnek, a jókat leginkább

sújtó, súlyos keze vitte s e kemény kéz szorítása alatt mintha kővé lett volna ez asszonyoknak gyenge értelmi elve, melyen aztán az esetleges érzelmek változtatni nem bírnak. A szerencsétlen asszonyban szokott a legszebb erkölcsiség jelentkezni. A szerencsések cselekvése az »esetről-esetre« való politika képét mutatja.

Ezen tényállásból azonban nem szabad következtetni, hogy az asszony tényleges erkölcsisége rosszabb a férfiaknál. Ellenkezőleg én hajlandó vagyok azt többre becsülni; annak hatása az emberi társadalomra sokkal jótékonyabb, mint a férfiaké; az asszonyok közt aránylag több jónak kell lennie, mint a férfiak közt, s ha az asszonyok romlanak, ezen romlásukban a férfiak első sorban vétkesek. Csak azt állítom, hogy az erkölcsiséget öntudatos alakban lehet találni férfiaknál, észszerűen megalkotott jellem terem férfiaknál; az asszonynál azonban szívjósága észszerű consistentiával nem bír, hanem mindig inkább ösztönszerű, mert nem reflexióra épült s nem igazolható. Ennek azonban van igen jó oldala; a férfiút még nagy kérdésekben is félrevezetheti az esze, egy elv zsarnokává teheti pl. a forradalmak vérengző férfiai, az asszony az ő körében ösztönszerű biztossággal ragaszkodik igazi erkölcsi substantiájához s ennek szolgálatában valóban fenséges cselekedetekre képes. Az asszony azonban, elvek által nem levén vezérelve, ezen erkölcsi substantiának való szolgálataiban gyakran téved s akkor legjobban; hogy ezen benne egyénileg levő substantiát kifejtse, szem elől téveszti annak egyenlő lételét más lényekben is, s ezen önzetlen önzésben vét ellenük. Azért a hol jónak látja, csalfa, hiszékeny mindig, igazságtalan természetnél fogva, nevetségesen jószívű s visszataszítón kemény, sőt kegyetlen más esetekben, szükség szerint. Barátságába nem lehet bizni s asszonyok közt ilyen nem is képzelhető, mert szellemi közös céljaik nincsenek, s ha vannak, az egyéniség előtérbe tolokodik s rontja a cél hátrányára az egyességet.

Ha pedig azt kérjük: miben rejlik az asszony erkölcsi substantiája? akkor arra azt hiszem, egyhangú lesz a felelet: az asszony észszerű, erkölcsi substantiája a gyermekek szeretetében rejlik. Az, a mi az asszony hivatása, az a világi viszonyok közt erkölcsi substantiáját is

képezi. Önkénytelenül is elismerjük ezt, a mikor az asszony tévedéseit ez irányban enyhébben ítéljük meg, mikor vétségeit is szelidebben kárhozzatjuk, ha azoknak forrása az anyai szeretet volt. Mert ezen irányban, ha nem is autonom, de mégis igazi erkölcsi cselekedeteket művel, mennyiben nem önző egyéniségeért, hanem védtelen gyöngékért vétkezett. S nincs viszont magasztosabb az asszony életében, mint a gyermekekről való gondoskodás. A beteg gyermek bölcsőjénél töltött álmatlan éjszakák, lemondó munka az éhezők kiegészítéséért, visszavonulás a világ zajától, hogy csak kedveseinek élhessen, folytonos gond és aggodalom azok jóléteért s életeért, a nyugodt boldogság mosolya azok szerencséjében — ezek azon vonások, melyek az asszony homlokára teszik a legszebb koszorút, a gyengeség daczára kifejtt erkölcsiség koronáját.

S ez az, a miben alapját birja az asszony minden varázsejeje, melylyel a férfit magához vonzza. Asszony, ki gyermekeit szereti, férjét is szereti, az indulatok törvénye szerint (si aliquem imaginamur laetitia afficere rem, quam amamus, amore erga eum afficien.ur. Spinoza Eth. III. prop. 22). Asszony, ki gyermekeit igazán szereti, épen azért hű is lesz férje iránt s ha számtalan hűtlenségi esetek tetteleg előfordulnak, ezek az asszony erkölcsi substantiájának romlásából magyarázandók, mely romlást mindennemű társadalmi okok idézhetnek s mozdíthatnak elő. Az asszony ez erkölcsi substantiája teszi őket szeretetre méltókká ott is, a hol még nem nyilatkozik realis alakban, mint gyermeki szeretet, hanem mint kedvese iránti ragaszkodás. Az asszonyok közt ugyan nincsenek Hamletek, mert ahhoz az abstractio és az ösztönök közti nagy ellentét kívántatik; hanem vannak Opheliák és legszebbek köztük a Juliák. Julia szeretetre méltó, gyengéd, naiv alakjához képest pedig a legszebb Romeo is bárdolatlan, meggondolatlan suhancz.

Bajos volna az asszonyi szív életének részletezése e folyóirat keretén belül s kivált ezen jelenlegi cikkemben. A kedély és érzelem világa az asszonyi lélemben éteri szálakkal szövődik be annak értelmi munkájába s képezi ennek alapját, mely nélkül asszonyiassága lehetetlen. Ez érzelmi világ sokoldalúsága, finomsága, gyöngédsége, az asszonynak természetes s ezen téren a férfiú távolról sem versenyezhet vele. Neki kötelessége az asszonyi

lélek ezen gyöngéd virágait a világ zord viharjai ellen megóvni, azokat gyengéd kézzel ápolni; mert ha letörüli ezen finom fátyolt, mely azokon, mint a szilva hamva, elterjed, maga magát fosztja meg mind azon földi boldogságtól, melyet ember mégis csak szerető nő keblén találhat. — —

IV.

Igyekeztem lehető obiectivitással az ismeretes tényekből szerkeszteni az asszonyi lélek képét s ha számos mellékvonást (pl. társas ösztönét) mellőztem, akkor azért tettem, mert annak megítélését oly könnyűnek véltem, hogy ez elhagyás a képnek alig árthat. Most röviden össze akarom foglalni a szétszórt részleteket, hogy a kép concret vonásai egységbe olvadjanak s hogy néhány praktikus megjegyzést csatoljak az egészhez.

Az asszony lelke középhelyet foglal el a gyermek és a férfi lelke között, a mi annak öntudatosságát illeti. Tetteinek legnagyobb része ösztönszerűen megy végbe, többnyire ösztönszerű kényszerűséggel s így biztossággal is. Ezen tetteknek indoka és célja a nemi ösztönben s a gyermekek iránti szeretetben tárult fel előttünk, melyhez képest az asszonyi lélek minden egyéb tehetsége csak eszköz gyanánt tekintendő. E célnak szolgál az asszony fejlettebb emésztési s csekélyebb mozgási rendszere, ennek érzékeinek kissé másféle sorrendje s ingerlékenysége is, mely az asszonyt egyenesen a realismus irányába utasítja. Ezen realismus, mivel ösztöneinek természetszerű azaz erkölcsi céljai vannak, az asszony életét erkölcsössé teszi az által, hogy ezen céloknak természet kiszabta módon szolgál s ez erkölcsiség nagyságán csak azon egy hiány van, hogy szintén inkább öntudatlan. A célnak azonban teljesen megfelel az asszony élénksége, korlátoltabb látóköre, gyengédsége, ragaszkodó conservativismusa (melyet már a mozgási ösztön csekélyebb fejlettsége is jelez), általában érzelmeinek élénksége, finomsága s ebből folyó sokoldalúsága. Mivelhogy pedig az asszony életének lefolyása soha nem lesz teljesen öntudatosan észszerű, hanem mindig ösztönszerű (a miben igen nagy természeti bölcseség rejlik, mert ettől függ az emberi nemnek

fenmaradása), azért az asszonymál az elmélkedő ösztönök ezen realis ösztönök mellett csekélyebb fejlettségűek, abstraháló erejük gyenge, tudományos hajlamuk vagy nincs vagy számba nem jöhet. Ez is egészen helyén van, mert a nagy elmetehetség az asszony alapfunktóóját, a gyermekek szülését és nevelését akadályozná s rontaná. S épen azért magasabb szempontból tekintve, nem hiány az sem, hogy erkölcsisége nem észszerűen igazolt, mert az asszony céljaira nézve ez felesleges, sőt káros is volna; nem hiány, hogy ösztönei felett nem tud uralkodni, mert különben eszébe jöhetne gyermeket nem szülni s a természet egész apparatusa céltalanná válnék.

Igy tekintve az asszony lelkét, azt tökéletesen harmonikus szervezetnek kell elismernünk; maga jelentésének értelmében oly harmonikus, sőt harmonikusabb, mint a férfi lelke. Az igazi asszony ezt érzi s nem hagyja magát éretlen igények által természeti pályájától elvonni. Honnan mégis azon törekvés, az asszony lelkét degradálni (a férfiaknál) egyrészt, az asszony lelkét exaltálni (a nőknél) másrészt? Azt hiszem, fejtegetéseinkből a felelet világos. Az asszony lelkét a férfi céljaihoz mérik s elégtelennek találják. Az asszonyok férfiakká akarnak válni s a férfiak az asszonyoktól férfimunkát várnak. Mindkét irány az asszony lényegének félreértésén alapul s e félreismerést sajnos társadalmi viszonyaink folytán mindinkább terjesztik. Természetszerű társadalmi viszonyok között, mikor a munka bére a munkást s nem tétlen heréket illetne, ilyen félreismerés lehetetlen volna; mert akkor az asszony férjhez mehetne s a férfi eltarthatná családját. Az asszonyt csak ott kívánhatják férfierővel felszerelni, a hol a férfi a társadalom és az állam financiaális követelményeinek eleget tenni nem képes. Az asszony sorsának természetes javulása tehát csak gyökeresen elváltozott gazdasági s politikai viszonyoktól várható. Minden mód, a mely ettől eltérőleg igyekszik e célt elérni, csak az asszony természetének rontásával járhat karöltve, a mely romlás, tekintve hogy az eszközök csak palliativ eszközök (a radikális gyógyszer a gazdasági viszonyokban rejlik), csak mély sajnálkozást idézhet elő az emberszerető kebelben. Ilyen két eszköz: a nőnevelés tulhajtása és a belőle folyó női emancipáció modern alakja.

Nem akarok itt részletekbe bocsátkozni; mindegyikre csak egy megjegyzést merek ajánlani az olvasók figyelmébe. A nőnevelés csak az asszony czéljaira való előkészítésben állhat; ettől eltérő eljárás vét az asszony lelke ellen. A leányban annál fogva ébren kell tartani azon tudatot, hogy neki főhivatása lesz érett korban: gyermeket szülni és nevelni. Ezen tudat felköltése s ébren tartása az anyák feladata; e főteendővel szemben a »felsőbb leányoktatás« tehetetlen s felesleges. A másik teendő: az asszony lelkét, testét egyaránt e hivatásra képessé tenni. Amazt érzékeinek s érzelmeinek kifejtése, emezt kézi munka (de nem horgolás, varrás stb. hanem kerti munka) s megfelelő testi gyakorlatok által kell elérni. Az értelmi erő fejlesztése csak harmadrendű kellék. Az élet maga is kifejti azt. De ha ezt nem tartanak elegendőnek, akkor még sem szabad, semmi esetre sem, megengedni, hogy a leányok lelkét elvont elméletekkel tömjék. Egyrészt ezek megértésére nem is képesek, s így náluk ez mindig emlékezeti anyag (mint a tanítónőknél pl. a lélektan, logika, nemzetgazdaszat, alkotmánytan s több ilyen épületes dolgok, miknek hasznát kellene venni, de miket csupa »tudományosságból« meg sem értenek). Másrészt megfontolandó dolog az, hogy ezen »tanulmányokat« oly korban végeztetik a leányokkal, mikor azoknál sokkal fontosabb functiók vannak fejlődésben, functiók, melyektől függ az asszony lényege s az emberiség jövője s a melyeknek kell elmaradniok fejlődésben, a mikor az értelmi munkára oly nagy erőt igénybe veszünk. 16—17 éves leányoknál a nagy értelmi megerőltetés csak az asszonyi functió hátrányára lehet. Ha valaki ezt nem tartja nagyon figyelemreméltó intésnek, akkor nem érti egyáltalában az ösztönök életét, s különösen e két ösztöni csoport antagonizmusát.

A nőemancipáció pedig, mely az értelmi erő segítségével akar czélt érni, rossz eszközhöz nyult. Az emancipáció csak a nő értelmi ereje folytán állhatna elő; az asszony értelmi ereje azonban erre nem elegendő. Egész igyekezete daczára az értelmi munka neki csak nyűg, s a tanulásból folytonos visszaesés van a nemi életbe. S ha volna képesség is emancipálódni a nemi ösztön alól (a mi hála Isten nincsen), az asszony az életért való versenyben, az értelmileg s physikailag sokkal erősebb férfival

szemben, okvetlenül elbukik. Most még nem fejlett ki e verseny; de a hol kifejlett, ott az asszony húzta a rövidebbet. Megfosztva nőiességétől, kitaszítva a férfiak vad harczába, — azt hiszem az asszony az ilyen emancipációval állandó eredményt nem nyerhet.

Ezen következtetések teljesen csak arra az esetre állanak, ha azon kép, melyet a schema-alkotás módszerével az asszony lelkéről nyertünk, helyes. Nézetem szerint a vázlat nem tévedt; mert az asszony cselekedetei s élete tökéletesen levezethetők azon tényezők összeműködéséből, melyeket lelkének alkotói gyanánt találtunk. Tudományos biztosság kedvéért azonban a lélektanok lehetőleg pontos munkát kell még e téren végeznie, a mely munka főbb problémái gyanánt nézetem szerint a következők lennének tekintendők.

1. Meg kell határozni az asszonyi lélek számára a felfogási időminimumot.

2. Meg kell állapítani az egyes érzékek számára a küszöbértékeket, hogy kiderüljön, vajjon ez irányban melyik érzék a legélénkebb s mily viszonyban áll mindez a férfi lelkével?

3. Meg kell határozni az asszony ösztönei közt a viszonyt, a mi, ha mérésekkel nem lehetséges, lehető sokoldalú megfigyelések s tapasztalatok alapján eszközölhető.

4. E célból meg kell pontosan állapítani az eszmekört, melyben az asszony lelke tétleg mozog.

5. Megállapítandó az érzés finomsága s az akarat retardáló ereje az egyes ösztönökkel szemben.

6. Megállapítandó az abstractió foka, a melyre az asszony lelke emelkedik.

7. Megállapítandó erkölcsiségének kapacitása az egyes erények s vétségek tekintetében.

Ha ezeket megteszik, akkor az asszony lélektana igen becses ágát fogja képezni az általános psychologianak, társadalmi állásukról helyes s biztos fogalmat fogunk majd alkotni, s így a lélektan valóban alkalmas lesz arra, hogy a társadalmi tudományok számára biztos adatokat szolgáltatva, azok positiv megalkotását támogassa.

Böhm Károly.

É R T E S I T Ő.

Philosophie der Naturwissenschaft. Eine philosoph. Einleitung in das Studium der Natur u. ihrer Wissenschaften. Von Dr. Fritz Schultze. Prof. der Philos. an der technischen Hochschule zu Dresden. 1. 2. Bd. 1881—1882. (M. 18.)

A német philosophusok közt Hegel volt az utolsó, ki a természetphilosophiát rendszeresen tárgyalta. Herbattnak kísérlete csak kísérletnek maradt, másoknak művei, mint pl. Micheleté, Biedermanné, régi nyomokon haladnak, melyeket Hegel és Schelling kijelöltek. Azért az érintkezés természettudomány és philosophia között a németeknél sem szűnt meg; nevezetes természettudósok, mint Wundt, Fechner, Lotze és mások folytonosan viszonyba hozták tanaikban a philosophiát és a természettudományt; rendszeres alakot azonban a tan nem nyert.

Schultze műve sem fog azt adni neki. Célja sem az, a mint a műnek első része maga bevallja. Neki csak az a célja: hogy a természettudomány philosophiai kezelése számára az utat és az alapokat megadja. Azért műve nem a »természetnek«, hanem a »természetről való tudásnak« elmélete, azaz ismeretelméleti irányu. Oly problémák fejtegetését fogja tehát tartalmazni s tartalmazza részben az első részben is, melyek minden természetismeretnek alapjai, mint tér és idő, az atomus, a chemia és physika alapgondolata, a fajfogalom, a physiologiai képzetfogalom s egyebek, melyek csak philosophiai összefüggésben tárgyalhatók alaposan. Mind ezen problémák pedig a tudás végső kérdésére utalnak: a tünemények végokára. Az okság (Causalität) minden ismeretnek az alapja, minden kimutatás körülé forog, mihelyest tudományos kutatássá kezd válni.

A mű első része ezen ismereti végproblemának történelmi fejlődését adja elő. A tárgyalás bíráló s belemerül a főbb nehézségek részletesebb fejtegetésébe, a mint azok a történelem fonalán előállnak. Az álláspont, melyről szerzőnk az egésztek tekinti, az új kanti irány álláspontja, azaz a kritikai empirismus. Az em-

pirismus fogalma által azonban a multnak felfogása igen egyszerűen van megszabva. Mindazt ugyanis, a mi túlmege az ér-zéki tapasztalaton, mint metaphysikai agyrémet el kell itélni, s szerzőnk teszi is azt azon egész iránynyal, mely Socrates óta-
ennek álláspontján, elhúzódik egész a mai speculativ philosophiai alakzatokig. Ő elvi ellensége mind annak, a mit a philosophiá-
ban az idealismus ezen alakja létesített, bár nem ellensége az erkölcsi idealismusnak; a mely feltűnő dolognak igazolását a má-
sodik kötetben adja. Schultze szerint az okság történelmi fejlő-
désében eddigelé három korszakot észlelhetni, a melyeket az ismerés két tényezője létesített. Minthogy ugyanis az ismerethez kettő kell, tárgy és alany, azért a történelem először oly korszakot mutat, melyben kritika nélkül vizsgálták a tárgyat, — ez a görög természetphilosophia a 7-ik egész a 5-ik századig Kr. e. A másik korszakban kritika nélkül egyoldalulag vizsgálják az alanyt, s ez »a fogalmak korszaka« a sophistáktól kezdve a renaissanceig (5-ik sz. Kr. e. 16-ik sz. Kr. u.) A harmadik korszakban kritikailag kiegyenlítődik a tárgy és alany ismerete, még pedig a) előkészítik Bacon, Descartes és utódaik s b) megalakítja s kifejezi Kant és kora (a 19 ik sz.).

A schema, melyre szerzőnk a történelmi folyamatot ráhuzza, igen egyszerű, s nehogy később újból rá kelljen térnünk, megmondjuk most róla nézetünket. Nem lehet reményünk, hogy az ismeretelméleti problémák igazi mélységükben belé férhetnének; a szellem kérdései sokkal változatosabbak, semhogy ily egyszerű antithesisben, ily, mondhatnók, kopasz regula szerint haladhatnának. Olyan antithesis, milyent szerző itt felállított, a philosophia történelmében nem létezik; az első tagját illetőleg azt kell mondanunk, hogy a Socrates előtti philosophia egyrészt vak tapogatózás, másrészt azonban mindenütt, bár elégtelen, kritikai alapu. Herakleitos és a bámulatos eleai iskolának ép úgy voltak ismeretelméleti nézetei, mint Platónnak és Kantnak; csak az álláspont másféle. Azért ezen kort mint »a tárgy korát« ellentétbe állítani Platon korával, mint »az alany korával«, semmit sem mondó schematismus.

Ugyanazon megjegyzést tehetjük az ellentét másik tagjára is. A Socrates utáni kor szerzőnek az »ontologikus« kor, mely fogalmakból vélte megérthetni a világot. Pedig »az első physikus« mégis csak Aristoteles volt; külön művei vannak az állatokról, a légkörről, az égről. Ezeket nem vette üres fogalmakból; azokat tapasztalnia kellett, tapasztalnia pedig sokkal keserveesebb munkával, mint a milyennel mi szerezzük most az »igazi« természeti ismeretnek elemeit. Hogy azután a scholastikusok keze alatt az egész ismeret formalismussá vált, ezt nem az »alany« vizsgálása okozta, hanem okozta azon tárgy, melyre az »alany« kutatása

fordult, a mely tárgy pedig nem volt a subiectum, hanem az egyaránt subiectum és obiectum felelt álló absolutum. Különben az egész fejlődésnek mozgó ereje nincs az »okságban«; minden philosophia a világi tünemények lényegét kutatja, s az ok-törvény csak egy formája azon cselekvésnek, melylyel a lényeg a maga tartalmát kifejti. Kövessük már most a szerzőt fejtegetéseiben.

A görög természetphilosophia fontossága abban áll, hogy a világ lényegét az istenek elhagyásával, azaz a természeti oktságot kereste. Ezt keresve, azt találta, 1. hogy a világnak lényege az anyag (Thales, Anaximander és Anaximenes), és hogy 2. van benne forma (Pythagoras számai). Az empirikus Herakleitos, 3. a változásban találta az oktságot, a melynek ellenében 4. az örökké változatlan létet állította fel Parmenides és az eleaták. Ez egyszerű egységgel szemközt a világ lényegét, 5. Empedokles 4 elemében, 6. Anaxagoras sok, minőségileg különböző őanyagban találta, a melyeket az ész (νοῦς) rendez s a melyeket 7. Demokritos és az atomisták csak mennyiségileg, de nem minőségileg is különböző atomusokkal helyettesített.

Ezen dolgok ismeretesek (Dürring is figyelmeztetett már jelentőségükre) s philosophiailag csak az köszönetre méltó, hogy az eleai iskola mély tanait a végtelen kicsinyről és a mozgásban rejlő ellenmondásokról ép oly világosan és részletesen fejtegeti, mint a mily elfogulatlanul kimondja Demokritos atomjáról, hogy hypothesis és semmi egyéb. Mai nap, a mikor sok természet-tudós azt véli, hogy az atomismus exact tan és nem hypothesis, melylyel szemközt a philosophia minden más elve csak »képzelet«, ennek hangsúlyozása nagyon üdvös. Mert »képzelet« bizony maga az atomus is.

Ezen tanok tehetetlenségét legelőször a sophisták vették észre, az ó-kornak ezen subjectivistikus nihilistái. Georgias azon tétele: »nincs semmi«, s ezen tétel melléklete: »ha volna is valami, mégsem lehetne azt megismerni« — fényesen mutatják a hellen gondolkodás tökéletes bankrottját. Ezzel szemben fellépett Sokrates. Azt hinnők már most, hogy azon férfi, a ki az eddigi fejtelenséget megszüntette, ki az ismerésnek új módszert adott, s a ki felismerte, hogy a tudományos ismerésnek egyetlen formája a fogalmi, mégis csak magasabban áll az előbbieneknél! Schultze azt találja, hogy Sokratesnek alaptévedése éppen a fogalmak hangsúlyozásában rejlik. Nem nézi, hogy Sokrates az inductiót és a definitiót, a tudományos ismeret ezen két főfegyverét föltalálta; Schultze szerint ezóta támadt a »fogalmi szörszálhasogatás« (Begriffsspintisiererei) s háttérbe lépett a természetvizsgálás. Sokrates tehát a »természet megvetésének« első létesítője s habár Platon és Aristoteles egyenesen a természet átértésére

fordították is ismereteiket, mégis ő tőlük származik a középkornak egész tudománytalansága. A fogalmi ismeret, melyre Platon és nagy tanítványa Aristoteles törekedtek, egyenesen a »természet megvetésére« vezettek. Azonban maga Schultze sem bízik fejtegetéseiben; mert utólag még sem állhatja meg, hogy az igazi ismeret ezen két nagy megrontójához hozzá ne csatolja még a vakmerő Pyrrhont, a tétlen élvezetre vezető Epikurost, a szenvedélytelen stoát és a keresztyénséget, melynek keletkezésével a »természet megvetése« elérte tetőpontját.

Állapodjunk meg csak egy kicsit. Azon vád, hogy Platon a philosophia megrontója, nem új; már e század elején Gruppe emelte a szegény ellen, s azóta folyton újból meg újból hangoztatják. Mit vétett tehát Platon? Ő szorosan csatlakozik Sokrates tanához, hogy csak a fogalmi ismeret a helyes; addig, míg valamely dolog fogalmát nem ismerjük, addig nem ismerjük a dolgot magát sem. Van-e már most ebben valami észellenesség? A kit Hegel nagy conceptiója meg nem győzött, az sokkal rövidebb uton szerezhet magának meggyőződést e téren. Azt talán mindenki megengedi, hogy a dolgokat csak annyiban ismerjük, mennyiben fogalmaikat bírjuk megállapítani; fogalom és dolog az ismeretre nézve egy és ugyanaz. Nincs ismereti tárgy a fogalom kívül s nincs igaz fogalom a tárgy megismerése nélkül. Platon sem elmélkedett nemlétezők felett. Az ő ideái is csak arra szolgáltak, hogy a tárgyak tulajdonságait magyarázzák. S mennyiben bölcsőbb e tekintetben Demokritos atomusa a Platói ideánál? Nem-e hypothesis egyik is másik is? Miben állott tehát Platon tévedése? abban, hogy az ideákat örökkévalóknak mondta? És ki ezáfolta meg ezen tételét? Egyedüli tévedése az, hogy az idea fogalmát nem szabta meg óvatosan, mi által sok oly tárgy ideája is lett állítva, a melyre nézve ezen feltevés felesleges. A másik pedig az, hogy az ideákat a világon kívül kereste. De ha egyébként hasznos a feltevés, oly lényeges dolog-e az ideák körül a pusztá topographiai tévedés? Platon hibája korának gyengeségében állott; nem voltak vizsgálati eszközei, azért nem szabad felelőssé tenni, hogy nem tette meg azt, a mit csak 1000 évvel később kezdhettek. És ha a keresztyénség a világ megvetésére vezetett, azt szintén nem Platonnak fogjuk felróni; mert akkor igen sokért volna Platon felelős, a mit utódai vétettek. Nem az volt tehát a baj, hogy Platon a fogalmi ismeretet sürgette, hanem az, hogy utódai a philosophiával felhagytak s lettek újból theologusokká, mint Platon elődei.

A keresztyénség megalakult. Az istenire fordított iránya, mely az emberiség legjobb tehetségeit meddő dogmatikus tételek fejtegetésébe terelte, elvonta az észet a földi tünemények vizsgálatától. Augustinus tana a semmiből teremtsérről, dogmati-

kus kifejezése a keresztyénség világmegvető irányának, a melyet tőle eltagadni semmi kornak optimismusa nem fog. Világos, hogy a világ tüneményei ezen állásponton értékkel csak annyiban bírnak, mennyiben isteni dolgokat jeleznek. Pseudo-Bar nab á sn ál minden veres fonal Krisztus vérére, minden faedény a keresztre, minden forrás vagy folyó a keresztségre utal. »A téntahal, mint a pokolra ítélt gonoszak jelképe, sohasem bukik fel a tenger mélyéből; a hyaena évenként változtatja parázna természetét s majd hímme, majd nőstyénné válik; a menyét tisztátalan emberek képe, mert száján át lesz termékenynyé.« — »Origenesnek a folyók mennyei erényeket, a színek elemeket, az arany bölcseséget, termékeny fák erényeket és jó cselekedeteket, állatok szenvedélyeket jeleznek pl. az ökrök földi affectusokat, a lovak féktelen vágyakat, galambok röpke gondolatokat.« Ilyen és más esetekből láthatni az egyházi atyák természettudományi irányzatát, mikhez pl. a geographiai ismeretek sajátos babonája hozzjárul. A középkori természettudomány az úgynevezett »physiologi«-ra szorítkozik, melyeknek két faja van: a bestiarius és a hortus sanitatis, amaz az állatokról, emez a növényekről szólva. Keletkeznek mesék az aspidocheloneről vagy óriás tajkosról, melynek hátán a hajók megtörnek, melynek ordítása a tenger lakóit borzalommal tölti el, melynek torkában halálát leli számtalan hal, a melyek, az abból kitóduló illattól elkábitva, bele rohannak. Hozzjárulnak »a vadászkalandok«, melyekben előfordul a csodás pelikan, phoenix, sárkány, grifmadár, a peridexion csodafa s t. Isidorus Hispalensis (+ 636) azt állítja, hogy épen 144 (12×12) vízi állat neve létezik; hogy a méhek rothadó borjúhúsból, scarabaeusok lóhúsból, sáskák vakondokból, skorpiók rákokból származnak. Az ilyen képzelet utoljára nem talál semmi nehézséget abban, hogy az emberek disznókba, farkasokba, baglyokba s egyéb vadakba elváltozhatnak.

Lassan azonban új elemek is keletkeznek. Az egyház, miután a világot leigázta, maga is világivá lesz. A római jog újbóli tanulása, a formai logika művelése, a keresztes hadakkal járó geographiai ismeretek tágulása a természetes okfüggésre irányozzák újból az elméket s a mystika Eckhart mester tanaiban az istent kezdi a természetben keresni s imádni, s a kettő közti határt eltüntetni. Nagy Albert az inductiót is használja s eltűri, hogy »Aristoteles majmának« csufolják, s Aquinói Tamás már a természet birodalmát is szükséges, bár csak átmeneti pontnak találja a világban. Mindkettőjük felett pedig áll a 13-ik század gyémántja Rogerius Baco, az Ilchesteri szerzetes, kit sokan nagyobbak hajlandók tartani egynevű utódjánál és pedig (ha ugyan a gondolatok önállósága a szellemi nagyság jele) teljes joggal.

Maga az egyházi tudomány, a scholastika, is oda érkezik, a hova más áramlatok is szorították az emberiséget, t. i. a nominalismushoz vagyis a Platoni ideák abszolút elvetéséhez. Virágkora a 12. 13. századba esik, a 14. század már hanyatlásának kora. A scholastika az egyházi tanok fejtegetésében azon metaphysikai feltevés alatt áll, hogy Krisztus és Ádám az emberiség ideái. Ádámban elbukott az egész emberiség, Krisztusban meg lesz váltva az egész. Ez a középkor realismusa, még pedig a 12. században a Platoni (Anselmus), a 13. században az Aristotelesi (Halesi Sándor, Nagy Albert, Aquinói Tamás). Egyik sem bírta az egyházi tant a mester rendszerével megbékíteni. Hozzá az igazi Aristotelest nem is ismerték, mert először csak arabból szerzett latin, sőt az arabok után készült héber fordításoknak latin fordításaiból ismerték. Aq. Tamás nem értette Aristotelest, Roger Bacon és Duns Scotus ezt tisztán kimutatták s az utóbbi »kettős igazság« című alatt az egyházi tant, mint a philosophia által be nem bizonyíthatót, ettől elválasztotta.

Most kezdi Occam Vilmos ellenvetéseit az universaliák létele ellen. 1. Az idea csak egy, pl. a fa ideája; hogy lehetne az a sok fában! 2. Minden tárgy sok tulajdonságu, melyek ideákon alapulnak (aquositas (vizesség), albedo (fehérség), Socratitas (Socratesség), ubitas (holság), hocceitas (emezség), quidditas (miség) stb.) Hogy fér ez a sok idea egy tárgyba? 3. Minden idea önálló valóság. Miként állíthatom tehát pl. ezen pálma magas? ezen tölgy fa? Hiszen tölgy is fa is önálló egyedi létezők, s így okoskodni csak nem szabad: ezen pálma cédrusfa. Ebből Occam azt következteti, hogy az universaliák nem valóságok, hanem abstractiók; valók csak a tapasztalati észrevét egyes tárgyai. Épen ezen concret tárgyak pedig teszik a természetet.

A scholastika ily módon maga elérkezett a természet jogsultságának elismeréséhez s ezzel kezdődik a felfedezések kora vagyis a modern kor. Azon tény maga, hogy Sabundei Raymund a »theologia naturalis« fogalmát megpendítette (1436), bizonyítja a felfogás tökéletes változását. Mert a középkori egyház természetet nem ismer; ránézve csak a természet feletti bir értékkel. A természet irányát, a világi irányt a középkorban csak az idealistikus lovagrend és a realistikus polgárság képviselik. Most ezen természetes gondolkodás terjedni kezd s a rohamosan előálló események tökéletesen megváltoztatják a világra vonatkozó összes fogalmakat. Az idő fogalma megtárgul az ókor míveltségének ismerete által (humanismus) ép úgy, mint a téré Columbus, de Gama, Cortez, Magelhaens utazásai által. Az embernek képe is ennél fogva más lesz: fellép a coadamitismus, s Paracelsus már fehér, fekete és veres Ádámot ismer, la Peyrère Izsák pedig

(17. sz.) a praecadamitismust hirdeti. Az anyagban, a régi *μῆ ὄν*-ban, nagyon hasznos valóságot lelnek; a forma visszatér középkori szegletességéből az ókor ideális természetére s a mikor Raphael és Michel Angelo a keresztyénség ideális alakjait antik formákba öltöztetik, magok sem tudják, hogy a pogányság naturalismusát terjesztik. Végre fellép a reformatio s vele az egyéni szabadság elvi hirdetése az egyház középkori zsarnoksága ellen. Ennek a gyökeres változásnak megfelelő egységes képet nyer a világ Copernicus világrendszerében, mely a régi fogalmi épületet véglegesen feldönti összes téves következményeivel együtt. Még egyszer feléled az ókori philosophia a Mediciek fényes udvaránál, de már írja Bernardino Telesius »de rerum natura iuxta propria principia« s Verulami Bacon »Novum Organon«-ja eloszlatja módszeres kritikával az »idola«-kat.

Ez az »okság« történelmében az »alany« kora. Elfordultak egészen a természettől s alanyi képekkel vélték pótolhatni a realis ismeret hiányát. A szellem azonban számos megpróbáltatások után magához tért; belátta, hogy ezen uton ismeretet nem szerezhet s új irányban indult előre. Az irány a mult által ki volt jelölve. A görög naturalismus az alany tehetségének ismerete nélkül vizsgálta a tárgyat; a középkor a tárgy ismerete nélkül az alanyból akarta méríteni tudományát. Az új kornak iránya abban állott, hogy a tárgyat átismerje az alanynak előleges felismerése után. Az újkori philosophia tehát tisztán naturalismus, mert csak a természet ismerete a célja. Azonban eleinte tapogatózik ez is; felteszi, hogy át lehet érteni az egész világot s csak a kellő módszert keresi (Bacon, Descartes). Ez alapon szerkeszti a világ képét Leibnitz és Spinoza. Az angol-skeptikus irány kérdésbe vonja a megismerhetést s annak végleges tagadáság jut el. Ki kellett azért fejteni a tárgyi és az alanyi tényezőknek részletét az ismeret létesítésében, — s ezt tette a szellem Kant criticismusával.

Csak röviden fogjuk vázolni a szerző által felállított menetet. Igen sok megjegyzés fér felfogásához s részletekbe bocsátkozni nem tartjuk egyelőre szükségesnek; a történelmet ismerő maga fogja átlátni, hol rejlik e történelmi felfogásnak hiánya.

A naturalismus legelőször is fellép realistikus alakban. Megalapítója Verulami Bacon Ferencz (1561—1626). Az ember legfőbb törekvése a boldogságra irányul. Ezt csak akkor érheti el, ha embertársaival békésen élhet. Békében élni csak az erkölcsi műveltség alapján lehet. Erkölcsi műveltség csak akkor állhat elő, ha a szükségtől megszabadul. Megszabadul ettől, ha a természetten uralkodni tanul. Uralkodik a tudomány által. Azért a Bacon-féle philosophia alapja: »a természet-törvényeinek módszeres uton való feltalálása a természet felett való uralom cél-

jából«, — idealistikus célja: »az emberiség boldogsága igazi műveltség és emberség által.«

Baconnak azért első feladata volt a hamis felfogások megszüntetése s az új módszernek meghatározása. A »Magna Instauratio« 6 részben akarta azt megtenni, de csak kettőt bírtunk elkészülve. Az első »De dignitate et augmentis scientiarum« a tudományok közt a helyeseket a helytelenektől elválasztja s képez d'Alembert szava szerint »catalogue immense de ce qui reste à découvrir.« A másik a »Novum Organon«, mely 12-szeri átdolgozás után 1626-ban látott először napvilágot. Két részre oszlik, egy lerontóra (pars destruens) és egy építőre (pars construens). Amannak célja a hamis képzetek megszüntetése, a melyeket Bacon 4 csoportra oszt s az akkori képleges modorban képlegesen nevez el. E tévedések I. velünk születettek (idola innata) még pedig 1. nemi (idola tribus) és 2. egyéni (idola specus) természetűek s II. a megtanult téveszmék (id. adscititia) mint 1. piaci (fori) és 2. színházi (id. theatri). Ezen téveszméktől megtisztulva hozzá láthatni az igazság kereséséhez. Bacon erre nézve az inductio módszerét állítja egyedül helyesnek a régiek syllogistikájával szemben. Ezen módszer Baconnál nagyon primitív alakú s a következőben áll 1. a tények felsorolása (enumeratio simplex), 2. azon esetek összehasonlítása (instantiæ), melyekben a vizsgált tünetény bekövetkezett s a melyek vagy állítók vagy tagadók. E kétféle esetek kivonásából nyerjük az »igazi különbséget« (vera differentia), melyben Bacon a tünetény igazi okát keresi. Az inst. negat. fogalma ép oly helyes, a milyen helytelen az inst. praerogativának conceptiója, mely csodálatos logikai tévedésnek tekinthető Baconnál. Ezen alapon kell a természet egyes köreit átkutatni, hogy azután ezekből a természet egységére következtethessünk, a mit Bacon nagyon hangoztat ugyan, de elégtelen természeti ismeretei miatt nem fejthet ki.

A naturalismus másik alakja az idealistikus. Ennél is a természet a megismerendő tárgy, de eljárása Baconétól abban különbözik, hogy amaz inductív uton halad s a tapasztalatban keresi a biztosság alapját, emez pedig az észbeli velünk született ideákban. Cartesius kezdi az irányt idealistikus naturalismusával, s végzi azzal, hogy mindazt restituálja módszeresen, a mit eleinte kétségbe vont. Cartesius módszeresen kezdi. A módszerrel szóló nevezetes értekezése 4 szabályt állít fel a kutatás számára. Ezek 1. csak azt kell igaznak elismerni, a mi oly tiszta és világos, hogy kétségbe nem vonható, 2. a megfejtendő egészet fel kell bontani részeire (analysis), 3. a részeket ki kell meríteni s lehetőleg átfogó átnézeteket készíteni (inductio), 4. a bontás eredményét, a részleteket, újból kell összeállítani (deductio). Fáj-

dalom, Cartesius maga már a »Meditationes«-ben eltér ezen mód-szertől; a helyett, hogy, mint az inductio kívánja, a világ egységes egészét illető minden tételtől tartózkodnék, maga a legnagyobb dogmatismusba esik, velünk született ideákat állít, melyeknek igazsága épen a z ért volna kétségbe vonhatóan, és benne marad a dualismusban isten és világ, szellem és test között.

Hogy azon dualismuson az occasionalisták miképen segítettek, s mikép vetette végét Spinoza, az ismeretes. Spinoza maga olyannyira rationalista, hogy a gondolkodás és lét egységét tanítja (*ordo et connexio rerum idem est ac ordo et connexio idearum*); de ő is naturalista, a világ neki egy és ugyanaz az istennel. Leibnitz ugyanazon állásponton áll. Ő a Spinozai egységes lényeket, mely az anyag és szellem egysége, felbontja oszthatlan egyedekre, melyeknek mindegyike anyag is szellem is, s ezeket nevezi monade-oknak. Ezen monadok fokozatot képeznek tudatosságukra tekintve, melyek közt az összhangzatot isten hozza létre. Így a túlvilági okság, mely kiküszöböltnek látszott, újra visszatér s az ismeret, ha szabadulni akar tőle, ellene kénytelen fordulni.

Ezt megteszi a harmadik lépéssel a skeptikus naturalismusban. Míg az eddigi két fokon mindig azt tették fel, hogy az értelmi tehetség képes az egész világ felfogására, addig a skeptikus alakban beható vizsgálat alá veszik az ismerő tehetség képességét s azzal végzik, hogy az emberi ismeret semmi alakban nem bírja elérni az igazat, s pusztá hit az, a mihez legjobb esetben eljutunk.

Locke kezdi az irányt még pedig azzal, hogy az idea in-nata lételet tagadja. Minden ismeret az érzéki észrevétből fakad, melynek két alfaja az érzékelés (*sensation*) és eszmélés (*reflexion*). A lélek ily módon nyeri összes ismereteit. Az érvek, melyeket Locke felhoz az *ideae innatae* ellen, kivált a következők. 1. Nem ismerjük számukat; pedig ha velünk volnának születve, számuk megállapítása könnyű dolog volna. 2. Azt sem tudjuk, mely ideák vannak velünk születve. 3. A forma iránt, hogy miként vannak bennük, vajjon csira vagy itéletek alakjában-e? kétségben vagyunk. 4. Az inductio nem mutatja fel lételetüket gyermekeknél és vad embereknél. 5. Az ideák már nagyon abstract természetűek, s épen azért nem is lehetnek ők maguk a velünk születettek. Igaz, hogy Locke túl lőtt ezen kritikával a czélon; mert az emberekben van valami, a mi tapasztalatot megelőzőleg is él bennük s a mit a prioristikus elemnek neveznek s a fejlődés elmélete alapján átöröklésből magyaráznak. De abban igaza volt, hogy abstract tételek vagyis kész fogalmak képében velünk születve nincs semmi.

Nem követjük szerzőnket azon következmények rajzolásában, melyeket Locke tana a deistikus alakban fejtett ki a vallás-terén. Sokkal nevezetesebb folyománya volt az úgynevezett *phenomenalismus* vagyis Berkeley püspök azon tana, mely az anyag és az anyagi tünemények lételet tagadja. Már Locke az anyag számos tulajdonairól állította, hogy csak szellemünkből folynak pl. szín (a »second qualities«). Berkeley ugyan ilyeneknek állítja a *primary qualities*-t is, melyeket mint pl. az áthatlanságot és mozgást csak a tapintó és a látó érzék segítségével szerzünk. Mind az tehát, a mit tudatunkban találunk, alanyi képzet. Lét és felfogás egy és ugyanaz (esse = percipi); nem is létezik semmi, csak felfogó szellem és felfogott ideák. Az anyag maga csak oly idea, melyet isten bennünk teremt.

E két iránynak végső következményét vonta Hume. Ha ugyanis csak érzéleteink vannak s ezek csak alanyi állapotaink, akkor kérdés: megfelel-e az összefüggés képeink között a tárgyak összefüggésének? Térjen vissza akárhányszor ugyanazon összefüggés képeink között, ez mindannyiszor csak alanyi állapotok ismétlődése. Mi csak hiszszük, hogy ez épen úgy ismétlődik a tárgyakban is. De a hit nem biztos ismeret. Szükségképen folyik ebből az oki összefüggés ismerhetetlensége; még pedig ép úgy a túlvilági mint a természeti okságé egyaránt.

Mint hogy tehát az okság bebizonyíthatatlan, azért minden ismeretünk csak valószínű, soha nem igaz. Ily minden tudománytönkre zuzó tétel bizonyítása igen nevezetes s szerzőnk igyekezett azt behatóbban kifejteni. Hume abból indul ki, hogy minden kép csak egyes kép, még pedig vagy érzéki behatás (*impression*) vagy pedig puszta gondolat (*képzelet* és *emlékezeti kép*). Magok ezen képek semmit sem mondanak külső tárgyról; mert azok merően belső állapotok. Azoknak összefüzdése pedig, mely három kapcsolási törvény szerint megy végbe, csak akkor nyújt ismereteket, ha a képek közt oki összefüggést találunk. Ez azonban soha nem mutatható ki.

Mert hogy A oka B-nek, azt a priori soha nem lehet kimutatni; bármennyire bonczolom is a »tűz« fogalmát, a »megégetett ember« fogalmát belőle ki nem hozom soha. Csak a tapasztalat, ha t. i. a kettőt együtt látom előállani, nyújtja a kettő összefüggésének a képét. De a tapasztalat nem mutatja az okiságot. Ha egy golyó egy másikat megindít, akkor két golyót látok különböző állapotban, — de az erő átmenését, mely által az egyik a másikat megindította, nem vesszük észre. Mi csak következtetjük ezt. De alapos e ezen következtetés? Az erő fogalma, melyet az okban találunk, azon egyedüli valami, a mi bennünket felvilágosíthat. Ha ezt bírónk megérteni, akkor az okozás módja iránt is volnánk tisztában. Ámde épen az erő

működése egészen ismeretlen; mi csak az egymásutánt látjuk ismétlődni, de nem értjük soha az erőt. Epen azért minden oki összefüggés ránk nézve érthetetlen s azért csak hiszszük, hogy a mi sokszor ismétlődik, az okilag függ össze, de bizonyítani és érteni ezt nem lehet. Azon ismeret pedig, a mely az érzéki tapasztalaton túl fekszik, még ilyen valószínűségre sem tarthat igényt; azért a mely könyv a szám és nagyság fogalmi vizsgá-lását nem tartalmazza, vagy a tapasztalati kutatáson túl fekvő tárgyat fejteget, »azt dobd tüzre! mert csak szörszálhasogatást és szemfényvesztést tartalmaz.« Ezzel zárja Hume az ő nevezetes értekezését.

Csodálatos! Hume, a kinek az okság csak objectiv alap nélküli hit, mégis ezen hitnek okát keresi, azaz a skepsis maga sem bir szabadulni attól, a mit oly ingatagnak tart. Ez eset méltó a legfigyelmesebb meggondolásra s épen abban, hogy Kant azon mély okot találta, mely bennünket az okviszony állítására ösztönöz, rejlik Kant nagysága.

Kant tanának fejtegetése a második kötetnek a tárgya. Szerző igen helyesen fejtegeti Kant azon iratát »Versuch, den Begriff der negativen Grössen in die Weltweisheit einzuführen«, — melyben Kant eltérőleg Hume-tól az okság törvényét fejtegeti s melyben a főkérdés úgy fogalmazza: »mikép értsem azt, hogy valami van azért, mert más valami van?« Minthogy azonban ezzel Kant fejlődésének csak egy része, kezdete, van jelezve, azért azt itt részletesen előterjeszteni nem szándékozunk.

A történelmi fejlődés ezen előadása alapján Schultze az egyedüli philosophiai álláspontot a kritikái empirismusban találja. A mire az emberiség szelleme évezredekén át törekedett, azt elérte Kantban; nem mutat ugyan befejezett alakot, de ezen alap az, a melyre minden philosophia állani kénytelen. Mi elismerjük ezen tételt; az alap és az álláspont egyedül a Kant-féle lehet. Vajjon azonban ezen alap csak azon egy épületet bir-e el, melyet Kant épített rá, azt nem tartjuk oly végképen bebizonyítotttnak. Alkalmunk lesz e tekintetben a második közleményben nyilatkozni. Csak még azon sajnálatunkat fejezzük ki, hogy a szerző a Kant után következett rendszereket tekintetre sem méltatja. A második kötet nem teszi meg ez irányban azt, a mit a méltányosság és a philosophia érdeke követel.

(Vége következik.)

K. Chr. Krauses »Vorlesungen über Aesthetik«, herausg. von Dr. P. Hohlfeld und Dr. A. Wünsche. 1882.

Krause philosophiája jelenleg úgy terjed, mint eddig soha Németországban, és mindig tömörebben csoportosítja maga körül

híveit. Sőt azonkívül is Belgiumban, Franciaországban, Spanyolországban terjed iskolája. Való az is, hogy Krause philosophiája éppen úgy mint Hegelé a tan alapjaiba ható, azt saját területén megtámadó bírálatra még nem akadt és így nagyon is érthető a büszke öntudatosság azon hangja, melyen a jelen mű kiadói az előszóban szólnak, a hol Krause álláspontján felül álló abszolút bírálatot előre is lehetetlennek nyilvánítván, az abban kifejtett örök igazságot átadják a nemzetnek és az emberiségnek.

Ez azonban nem tartoztathat minket attól, hogy Krause philosophiáját, minden méltánylás mellett is, azon állásponttól ne szemléljük, a hol mint a historiai fejlődésnek kiváló, de a kor szelleme által szükségkép túlhaladandó álláspont tűnik fel előttünk. És éppen mi itt Magyarországon, kik már népünk alapjelménél fogva is a homályos theoriából az élet ösvényére alapekészkünk, inkább mint mások vagyunk hivatva ezen ítéletet nemcsak Krause philosophiája, hanem az egész abstract világnézet felett kimondani.

Az érzéki életnek az egyedi, közvetlen érzéki létnek megbékítése a gondolati és universalis léttel azon nagy cél, a mely a modern philosophia előtt lebegett, a nagy munka, melynek előkészítésén a philosophia abstract alakjaiban is évszázadokon keresztül dolgozott. A gondolati lét ezen concret egyedi alapjának kiderítése egyuttal azon cél, a mely Krause előtt is lebegett. Ezen vonás, hogy az elvontat mint egyszerű tényt oda nem állítja, hanem annak alakulását eleven alapjában szemlélni akarja, ez helyezi Krauset a jelentékeny nagy philosophusok sorába.

A gondolkodó önmagában szemléli a testi és szellemi, az érzéki és érzékfölötti létnek ellentétét. Az eddigi abstract philosophia, még Hegelt is ideértve, az elvont gondolkodásban véli felderíthetni a világ öslényegét. Krause is az érzéki és érzékfölöttinek, a természet- és szellemnek ellenétét kiegyeztetni iparkodik. De a Krausetól hirdetett lényeg csak a kétfelé robbantott világnak mystikai köteléke. Krause szerint ugyanis egyfelől a természet létezik, másfelől az ész mint külön-külön önálló valóságok. Hogy pedig egymásnak megfeleljenek, azt éppen egy felsőbb lény közvetíti, az öslény (isten), a mely mindkettőt önmagában foglalja, de mint öslény egyuttal mindkettőn kívül is léteznék. De ha az istent ily értelemben fogjuk fel, csak csodával van dolgunk, a mely azt, a mi saját természetete szerint egybekötve nincs, mystikus tevékenységgel egybefűzi. A tudománynak immanens tárgyilagosa magyarázatáról való lemondás áll előttünk, képzelettel és mysticismussal törekedtünk betölteni a tudományunkban létező hézagot. Itt megnyugodni, a »lényeg« (Wesen) pusztá varázsszavával a természeti lét logikai voltának és a logikai lét természeti voltának magyarázatát szem elől eltévesztetni, annyit tesz, mint a tudományt a phantasia opiumával elaltatni

és pusztá szavakkal avagy mystikával helyettesíteni a tudományos tárgyyszerű magyarázatot. Ezen harmadik képzeleti, egyedi lény az, a melyben az érzéki mint érzékfölötti, az érzékfölötti pedig mint eleven valóság és többé nem mint az abstractió halavány árnyéka szemléltetik. Ez azon eget és földet, létet és eszmét egybefűző, ellentét nélküli és végtelen, ennél fogva önmagában tökéletes. boldog lény — a lényeg maga — isten. Mi más ennél fogva K. philosophiájának ezen isteni lénye, mint egyrészt ezen ellentétek saját természetük szerint való, tárgyias összekötetésének szükségessége, másrészt az ahhoz való képesség hiányának kifejezése? mi más mint az emberi tudomány tökéletlensége, melynek hézagait betöltendő, az előre sejdítő genialis képzelet isteni tökély színében testesíti meg mindazt, a mi a philosophus tudományos kivételében hiányzik?

Mínthogy Krausenál a gondolkodásnak (logikainak) geneticus fejlődése hiányzik, a kategoriák sem vezetettek le, hanem egyszerűen csak odaállítatnak, mint a lényegen észlelhető sajátosságok is így felsoroltatnak és össze is állítatnak, külsőleg schematicus táblázati rendben. Figyelemre méltó azonban, hogy Kr. éles gondolkodással azon kategoriákat állítja elsőnek és eredetieknek, a melyek éppen az egyedinek és az egésznek ezen ellentétét és annak közvetítését fejezik ki: így az önállóság (Selbheit, Selbständigkeit), az egész (Ganzheit) és az egység kategoriáit.

Kr. alapfelfogásának ezen méltatásával nyertük egyúttal a mértéket »Aesthetikai felolvasásainak« megítélésére.

Kr. először a szépnek subjectiv fogalmát taglalja, meghatározván azt ekképen: »szép az a mi az észt, az értelmet és a képzelő tehetséget, saját törvényeiknek megfelelő tevékenység játékában, kielégítően foglalkoztatja és a kedélyt önzetlen tetszéssel és önzetlen hajlammal tölti meg.« (21. o.) Akkor azon kérdéshez jut: mi a szép önmagában? Itt következetesen kategoriáinak tanához ragaszkodik és kimutatja, hogy a szép önálló, ennél fogva nem pusztá eszköz, mint a hasznos, — továbbá egész minden mozzanataiban, egységes alakjának tagoltságában, ennél fogva összhang, harmonia. — A bájoss (Grazie): az önállóság és szabadság egyesülve egy magasabb egésztől való függéssel (63. o.) Ezen elemek alkotják a szépnek objectiv fogalmát. Az eddigieket egyesítve alkotja erre a szépnek subjectiv-objectiv fogalmát. Itt azon nagy kérdés lép előtérbe: »Mi oka a szép azon tulajdonságának, hogy azt oly méltónak találjuk, hogy annak oly végtelen becsét tulajdonítunk? Mi az oka annak, hogy a szépség a szellemet és kedélyt oly bensőleg hatja meg, és teljesen önzetlen tetszést, éniünknek teljes megfedekezését idézi elő bennünk.« (84. o.) A felelet itt:

isten. »Úgy találjuk, hogy a szépség alaplényegei maguk az isteni alaplények, és hogy ennél fogva a véges szép is az isteni lényeket önmagában összefoglalva fejezi ki... hogy egyedül isten a feltétlen, végtelen módra szép lény, a véges tárgyak szépsége csakis isteni alaplények visszatükrözése. Szép az a mi és a mennyiben istenhez hasonló« (86. o.) »Eppen azért, mert a szép önmagában az istenség szabad képmása, azért tűnik fel közvetlenül is önmagában és önmagának mint olyan, azért jelentkezik az istennel rokon szellemnek, mint ezen méltóságos, mint véghetetlen önbecsésel bíró valami, mint lényegileg önálló« (88. o.) A jelzett új alapon itt bővebb esztetikai fejtegetésekbe nem bocsátkozhatunk, és csakis Krause esztetikájának ezen főpontjánál, a hol mystikájának tehetetlensége egyúttal leginkább tűnik fel, röviden érintjük a tárgyat. Valóban a szépben csakis az érzéki egyedi jelenségnek saját tárgyias, önálló, ellentét nélküli, végtelen és ideális jelentősége nyilvánul. Alkalmas egyedi szemléleti tárgy által megindítva, az ember agyvelő-idegrendszerében roppantul gazdag vonatkozásokban és változatoságban kifejezett universalis, érzéki belszemléletnek számtalan rezgési sorozatai egyenletesen rezgésbe hozatnak; és az universalis összjelentkezésnek alkalmas érzéki, egyedi képből kiinduló ezen egyöntetű megindításában fekszik a szépnek azon hatása, melynél fogva minden véges célon túlmenő, önzetlen és mégis teljes ideális megalégedéssel tölti el a kedélyt. A szép ennél fogva, nem a mint Krause akarja, valamely harmadik lénynek tökélyét tükrözi vissza, hanem Kr. szavai szerint az egyedinek »saját törvényeinél fogva« az érzéki jelenségnek, a mindent egybefűző tevékenység létének eszménységét és feltétlen voltát. Itt csak érinthetjük e nagy tárgyat. A szellemi működés alakjainak plasma-rezgési sorozatok funkciójából való részletes levezetését, a mint az saját philosophiai álláspontjának szükséges folyamánya, előadó annak idején a nyilvánosság elé fogja bocsátani. Csak így szellemben lehetséges a szépnek tárgyszerű és tudományos fejtegetése.*

Megvilágítja továbbá Kr. a szép eszméjét más eszmékhez való viszonyában. Itt kiemeljük a fenséges eszméjét, a melyet Kr. úgy határoz meg, mint »önálló egészet, lényegest és méltóságost, a mely az egység magasabb fokához tartozik, mint a másik, a melyhez viszonyítva fenséges« (129. o.). A második részben a szépművészet tana tárgyalatik általánosságában és különleges fajaiban. A tárgyak szerint megkülönbözteti az isteni szépséget, a természet és a szellem szépségét és az utób-

* Tisztelt munkatársunk ezen gondolatát, az ő beleegyezésével dr. Simon József úr már a M. Ph. Sz. IV-ik füzetében fejtegette s részletes kidolgozását is ígérte. Szerk.

biak egyesülését az emberi szépségben. A művészet különös fajaira átmenve fejtegeti, hogy »minden szépmű . . . mintha az ember önmagát szépségben fejleszti, . . . avagy csak eszközül szolgál, mintegy csak közvetítő alak (Träger), a melynek feladata megjelentkeztetni« a szépet önmagán és önmagában. Ezen közvetítő alak vagy maga is élő lény (mint táncos vagy színész teste) vagy nem élő lény (207. o.). Kiemeli továbbá Kr., hogy a tárgyilagos szépnak eredeti származása, az emberre nézve, képzeletének belvilágában keresendő. Ezen képzeleti belvilág jelei képezik a nyelvet. A költészet a nyelvben alakítja meg a szépet. De az ember alakító tehetsége külvilág alakjára is terjed ki, már azért is, »mert a képzelet belvilága részben maga is testi valóság« (217. o.). Ez igen fontos tétel, a mely Kr. mély concreet felfogását tanusítja. Megtettesíti az ember a szépet a hangban (a zeneművészetben), a térbeli alakokban, színben és világosságban (a festészet), teljes térbeli alakokban (a plastika.) Az építészet Kr. szerint a plastika alapjának tekintendő, a mely a közvetlen világból vett alakokat eszményi szépségben alakítja. A mozgás szépségét látjuk a táncművészetben. A szép, eszes lények teljes cselekedeteiben, kifejtetik a dramatikus művészetben.

A véges életnek »a világban való korlátoztatását tekintetbe véve, a melyet a sors és a gondviselés magukkal hoznak«, a művészet következő általános fajait különbözteti meg Krause: 1. ha a véges lény igeneltetik (bejaht wird) — ered a harmonikus művészet, — 2. ha ellenkező viszonyoktól tagadtatik (verneint wird). A mennyiben *a*) már most ezen viszonyában belső lényegében megtagadtatik a véges lény. ered a tragikai, — *b*) a mennyiben ezen megtagadtatása (Verneinung) csak lényeg telen külső viszonyait éri, a komika, *c*) végre ezek egyesülete a humoristikai vagy Kr. elnevezése szerint »tragikomikai« művészet.

Ezzel Krause »aesthetikai felolvasásait« jellemző főbb vonásaiban vázoltuk. Ezen mű sokkal inkább bocsátkozik részletekbe mint a Leutbecher által 1837. évben kiadott §§-ba foglalt Krause-féle »Abriss der Aesthetik«. Mindazonáltal alapmeghatározásaiban vele teljesen egyezik. A művet a különleges szép-művészetek tana és egy függelék fejezi be, a melyben: a széperzés élesztéséről, a szépről mint a művészet tárgyáról és a szépművész gondolkodási módjáról való három felolvasás, a szép eszméjéről való levéltöredék, egy értekezés a szépről Krause olasz utazásának naplójából és 3 a rendszert vázoló táblázat foglalta. Ehhez végre még a kiadóknak egyes tételekre vonatkozó felvilágosító magyarázatai vannak csatolva. *Schmitt Jenő.*

Die Grundprincipien der Schellingschen Naturphilosophie.
Von dr. R. Koeber. Berlin 1881. Carl Habel.

Ezen füzetke azon népszerű előadások sorában jelent meg, melyet Virchow és Holtzendorff adnak ki (Sammlung gemeinverständlicher wissenschaft. Vorträge), s annak 381-dik füzetét képezi. Tudományos önállóságot nem igényel, mert Fischer Kuno philos. történelmének VI-dik kötetéből van véve az egész. Csak szélesebb körben akarja ismeretessé tenni Schelling tanát s mintegy új életre támasztani a köztudatban annak elveit. Ez indított minket is a füzet ismertetésére és még más valami is.

A füzetnek célja ugyanis nemcsak ismertetni, hanem igazolni is e tanokat s azok hatását a német irodalomra feltüntetni. Ez utóbbi tagadhatatlan; az »irónia« imádói, a »genius« istenítői a német romantikus iskolában ismeretesek. Goethe, némileg Hölderlin, Novalis, Tieck, Hoffmann A. és Schlegel iránya ugyanaz, a mi a Schellingféle természet- és művészetbölcseleté. A korban volt az irány lehellete, nem csoda, hogy mind szenvedtek a bajban. Schelling philosophiája igazolja ezen ferdeséget; ha az egész természet lefolyása csak a világlélek öntudatra ébredése, akkor a lánglélek teremtő működése ennek a fokozatnak legvégső foka, az »értelmi szemlélés« ritka adomány s a lángész exceptionalis helyzete a világ-egészben magától következik. Ezzel a részlettel nem akarunk foglalkozni.

Nézzük azonban a lángelme ezen felfogását igazoló előzményeket. Schelling természetphilosophiájában rejlik látszólag az igazolás; valósággal Fichte tanai képezik az alapot, mint azt Noack műve világosan kimutatta s mindenki, a ki Schelling szereplését ismeri, tudja. Az én az egyedüli bizonyos; a nem-én ennek nemtudatos teremtménye, azaz a realis, érzéki világ az én vagy az ideális szemlélő által nemtudatosan van kivetítve. Ez Fichtének egészen jogosult ismeretelméleti álláspontja. A Schellingféle folytatás e józan felfogásnak elferdítése, caricaturája. Mert ezen tisztán ismeretelméleti, kritikai gondosságot elhagyni s azután azt hirdetni, hogy az én és nemén realis gyökében ugyanaz, az egész világot élő, egységes lénynek képében képzelní — ez phantaszírozás és ez Schelling természetphilosophiája.

Annak egészen befejezetlen, éretlen alakja is tanuskodik e mellett. A természet csak produktuma a világlélek azon fejlődési folyamatának, melyen ez keresztül halad, hogy öntudatra ébredjen. A phantastikumot itt józan ember számára nem kell különösen kiemelni. Mi az a világlélek? Öntudatlan intelligentia, mely belső ellenmondásban szenved s saját akarata folytán fejlődésnek indul. E belső ellenmondás a világlélek polaritása, mely először az önmagát végtelenbe elszélesztő éterben, azután

az ezt korlátozó vonzóerőben jelentkeznek, melyekből a nehézkedés (Schwerkraft) hozzájárulása folytán keletkezik az anyag az ő különböző fokozataival: a delejesség, villanyosság és chemiai folyamattal, melyeket Schelling a »physika kategoriaiának« nevez el.

A valóság tehát pusztán szellemiség; az anyag ép úgy mint a nem-én általában depotencirozott szellemiség. Az első lépést öntudata felé ezen mystikus valami a fény alakjában teszi, a melyben neki magának világossá lesz lényege. A további fejlődésben a természet egész az ember szelleméig halad elő, a kiből maga öntudatára, szabadságra jut el, a kinek »én«-je a szellem és természet egysége. Ez egység teremtő ereje pedig a művészi alkotásban jelentkezik. Annyiban a műbölcészet Schelling philosophiájának csúcspontja s befejezője.

Ilyen nézetek bizonyára termékenyítőleg hatottak a művészetre és költészetre, mert hiszen maguk e nézetek — költemények. Tudományos becset nekik manap senki sem tulajdoníthat, legalább az nem, a ki a tudomány alatt a valóság törvényeinek rendszerét érti. Koeber úgy látszik, mást ért tudomány alatt; mert ő szerinte Schelling »jó uton járt«, a mi ép olyan igazolatlan állítás, mint a milyen gyenge azon érvelése, melylyel Kant kritikájával szemben védeni akarja Schelling képzelmeit.

Vége Koeber nézetét kell említeni a romanticismusról. Schelling term.-phil.-ja a romantikus philosophia. Megengedjük: kalandos philosophia az. Hanem ha mást akar jelenteni a »romantikus«, mint »kalandosságot«, akkor Koeber ellen kell állást foglalnunk. És ő csakugyan mást ért alatta. Neki a philosophia = természet-philosophia = romantikus philosophia. Schelling philosophiája tehát az absolut bölcészet. A mai időben ezen rajongás legfeljebb mosolyra készlet; túl vagyunk régen a phantasia philosophiáján. A tévedés, melybe itt Koeber bonyolódott, abban bírja okát, hogy a romantikusnak fogalmát igen sajátosan határozta meg. A romantikus szerinte az örök emberi, melynek kifejezése a nyelv. A romantikus tulajdonképen germán, a német elem; romanticismus nincsen csak németnél és — orosznál! mert csak e két népnek van ősnyelve, az ősemberek kifejezése. A természetbe való elmélyedés — ez irány főjellemzője. Erre pedig csak az említett két nemzet képes; a romantikusnak kifejezésére »az egész keresztyén világban csak két népnek van organuma, a németnek és oroszoknak, melylyel azt a többivel (szegények!) közölhetik«, t. i. a német és orosz nyelv, mint ősnyelvek! Ehhez aztán azon örvendetes tapasztalatát fűzi: »daher verstehen sie sich auch, wie kaum zwei Nationen sich je verstanden haben, weit besser und gründlicher, als die sprach-

lich viel näher zu einander stehenden.« Az utolsó évek eseményei s azon szeretet, melylyel az orosz nép a németet Péter csáróta fojtogatni szereti, fényesen bizonyítják a tudós romantikusnak ezen mély felfedezését.

Ha tudós romantikusunk romanticismus alatt csak azt az irányt értené, a mely a térben és időben távol levőt, a mult formáit és intézményeit feleleveníteni szereti, akkor megértette volna, miért tért át Schlegel, a főromantikus, a katholicismusra s miért lett Schellingből vén napjaira a »kinyilatkoztatott vallás« philosophusa. Igy csak sajnálnunk kell, hogy a tudományos gyűjtemény számára más, józanabb gondolkodású, és biztosabb kritikájú férfiú nem írta meg ennek a közönség előtt kevésbé ismeretes philosophiának fővonásait. A jelen füzet, melyen sajnálattal észlelhető a politikai tendencia, sok heterogen nézet alá elrejtette s ez által megzavarta Schellingnek ugyis elég zavaros conceptióit.

k.

Kantnak három eddig kiadatlan műve jelent meg újabban. Az első: *Nachträge zu Kants Kritik der reinen Vernunft*. Aus Kant's Nachlass, herausgegeben von Benno Erdmann. Kiel, Lipsius und Tischer. 1881 (59 l.). Tartalmaz 184 megjegyzést, melyeket Kant a »Tiszta ész bírálata« 1-ső kiadásu példányához (melyet most a königsbergi egyetemi könyvtárban őriznek), annak szélére írt. A kiadó Erdmann szerint 1787 előtti időbe esnek, tehát a T. É. B. 2-dik kiadása elé s nem állanak semmi szerves összefüggésben a 2-dik kiadásal. — A második: *Reflexionen Kants zur kritischen Philosophie*. Aus Kant's handschriftlichen Aufzeichnungen, herausg. von Benno Erdmann. Bd. I. Heft 1. *Reflexionen zur Anthropologie*. Lpzg. Fues Verlag. 1882. (X 222 l.). Ezen »reflexiók« szintén megjegyzések, melyeket Kant az általa előadásai közben használt metaphysikai kézikönyv szélére jegyzett (A. G. Baumgarten. *Metaphysik*. 4°. kiadás 1757). A kézirat, egykor Jäsche birtoka, most a Dorpati egyetemi könyvtáré, s kiadója 3 füzetbe akarja foglalni annak anyagát. Az elsőben vannak az Anthropológiára vonatkozó jegyzetek, melyeket az elméleti philosophiához valók s végül az aesthetikát, ethikát és vallástant tárgyalók fognak követni. A Kantféle kézi példányban hézagok vannak, melyeknek keletkezéséről biztosat nem tudunk. Erdmann szerint Kant alkalmasint azért írta, hogy esetleges plagiumok ellen biztosítsa azt, a mi az övé, miután Herder támadása erre ösztönözte. Az anyag berendezésénél a kiadó magát Kant művének rendjéhez tartotta (*Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. 1798). A mű tartalmának

főrész: Zur Geschichte des Textes. Zur Entwickelungsgeschichte von Kant's Anthropologie. — Maguk a reflexiók két részre oszlanak: Anthropologische Didaktik 3 könyvben. 1. Buch. Vom Erkenntnisvermögen. Ebben szó van: Von der Sinnlichkeit im Gegensatz mit dem Verstande. — Von der Einbildungskraft. — Vom Erkenntnisvermögen, sofern es auf Verstand gegründet ist. 2. Buch. Vom Gefühle der Lust und Unlust Még pedig: 1. Von der sinnlichen Lust. 2. Von der intellectuellen Lust. 3. Buch. Vom Begehrungsvermögen. Itt tárgyalatik: Von den Begierden. Von den Affecten der Leidenschaft. Von den Affecten insbesondere. Von den Leidenschaften. Von dem höchsten moralisch-physischen Gut. A második rész az Anthropolog. Charakteristik. Ez szól 1. Von dem Charakter der Person. a) Von dem Naturéll. b) Vom Temperament. c) Vom Charakter. d) Von der Physiognomik. 2. Der Charakter des Geschlechts. 3. Der Char. des Alters. 4. Der Char. des Volkes. 5. Der Char. der Gattung. Függelékül: Zur physiologischen Anthropologie.

Ehhez járul: Ein ungedrucktes Werk von Kant aus seinen letzten Lebensjahren. Als Manuscript herausgegeben von Rudolf Reicke. Ennek a műnek közlése megindult az Altpr. Monatsschrift 19. kötetének két első füzetében s maga idején részletesebben fogunk róla szólani.

Die philosophischen Schriften von Gottfried Wilhelm Leibnitz.

Herausgegeben von C. J. Gerhardt. Bd. Berlin, Weidmann. 1882. (VIII. 509 l.)

Ezen kötetben Leibnitznak mind azon iratai vannak közölve, melyek Lockera vonatkoznak s annak sensualismusa ellen fordulnak. »Az előbbi kötetek módjára ehhez is csatolva van egy bevezetés, melyben azon híres vitaponthoz Leibnitz és Locke közt, a mely a velünk született ideákra vonatkozott, az ezen kötetbe közölt 4 irat történelme van csatolva. Ezek elseje a »Brouillon«, melynek czíme: »Sur l'Essay de l'entendement humain de M. Locke« s melyet Leibnitz, mint Locke műve ismeretének első gyümölcését, 1696 Burnetthez küldött, hogy az Locke-val közölje, a ki azonban, mivel Leibnitzről nagyon kicsinylőleg vélekedett, figyelmére nem méltatta. Midőn Leibnitz 1698-ban Burnetttől azon hirt kapta, hogy Locke a »Brouillon«-nak vele közölt megjegyzéseit állítólag nem érti, átdolgozta azt, mely átdolgozásnak két töredéke 1698-ból fenmaradt. Ezek képezik a 2 dik iratot eme címek alatt: »Echantillon de Reflexions sur le I. livre de l'Essay« st. és »Echantillon sur le II.

livre«. A 3. irat egy dolgozat a »Monatlicher Auszug«-ból (1700), melyben Leibnitz Locke »pompás« (herrlich) könyvét, mely az alatt Coste francia fordítása által a szárazföldi közönség előtt ismeretesebbé és hozzáférhetőbbé vált, taglalja; ehhez járul az 1701-ben ugyanott megjelent »Zusatz«. A kötetnek 4. iratát képezik a híres »Nouveaux Essais«, melyek Lockenak a közben megtörtént elhalálózása folytán Leibnitz életében meg nem jelentek, s csak 1765-ben, tehát a philosophus halála után 50 évvel, Raspe által közzé lettek téve. Gerhardt e nagy műnek keletkezéséről, tartalmáról és horderejéről, melyet az egész német philosophiában csak Kant Tiszta Esz Birálata mül felül fontosságra nézve s mely Leibnitz philosophiai műveinek határozottan legjelentékenyebbje, csak kevés megjegyzést csatolt, mert az olvasó máshonnan elegendő felvilágosítást szerezhethet róla. A kiadott szöveget az eredetivel, mennyiben még meg van, összehasonlították, a francziáktól javasolt correcturákat a stílt illetőleg, nehogy Leibnitz kifejezésmódját elfedjék, nem vették tekintetbe.« (Philos. Mon. h.)

GONDOLATOK.

Se a tiszta nap, se a fekete homály nem ad tiszta látást; sőt a szep-
lőtlen világosság vakít, s annyit ér, mint a merő sötétség: mindkettőben
élmerül a képzelődés játéka vagy megtörik a halandó szemek tekintése.

Erdélyi János.

*

— — — mert nemcsak az a költő, a ki költeményeket ír, hanem
minden ember, a ki nemesen fogja fel és éli át az életet. A költészet az
emberiség köz kincse, s a költő csak teremtő tehetségben különbözik más-
tól, de nem egyszersmind érzésben és gondolatban. A költő csak azt fejezi
ki művében, a mit az emberek éreznek, gondolnak és cselekesznek; s nem
tudom, melyik több értékű: egy sikerült költői mű-e, vagy egy nemesen
átélt élet?

Gyulai.

*

Melyik hű szív tudna elválni, feledni?! Nagy gondolataink, nagy
szenvedélyeink, éltünk igazságai soha sem hagynak el bennünket. Öntuda-
tunktól sohasem szakadhatnak el, követik azt mindenüvé, — mert termé-
szetöknél fogva isteniek, halhatatlanok!

Thackeray.

*

Mert ne higgyétek, hogy az államférfiú, ki meghalt vagy lelépett,
igazságos bírakra találand, ha hatni megszűnván, se az irigységnek, agyar-
kodásra, se a személyes vonzalmaknak pajtáskodási demonstrációkra, tettei
által már anyagot nem szolgáltat. Ne tévedjete az emberi természet

livre«. A 3. irat egy dolgozat a »Monatlicher Auszug«-ból (1700), melyben Leibnitz Locke »pompás« (herrlich) könyvét, mely az alatt Coste francia fordítása által a szárazföldi közönség előtt ismeretesebbé és hozzáférhetőbbé vált, taglalja; ehhez járul az 1701-ben ugyanott megjelent »Zusatz«. A kötetnek 4. iratát képezik a híres »Nouveaux Essais«, melyek Lockenak a közben megtörtént elhalálózása folytán Leibnitz életében meg nem jelentek, s csak 1765-ben, tehát a philosophus halála után 50 évvel, Raspe által közzé lettek téve. Gerhardt e nagy műnek keletkezéséről, tartalmáról és horderejéről, melyet az egész német philosophiában csak Kant Tiszta Esz Birálata mül felül fontosságra nézve s mely Leibnitz philosophiai műveinek határozottan legjelentékenyebbje, csak kevés megjegyzést csatolt, mert az olvasó máshonnan elegendő felvilágosítást szerezhethet róla. A kiadott szöveget az eredetivel, mennyiben még meg van, összehasonlították, a francziáktól javasolt correcturákat a stílt illetőleg, nehogy Leibnitz kifejezésmódját elfedjék, nem vették tekintetbe.« (Philos. Mon. h.)

GONDOLATOK.

Se a tiszta nap, se a fekete homály nem ad tiszta látást; sőt a szep-
lőtlen világosság vakít, s annyit ér, mint a merő sötétség: mindkettőben
élmerül a képzelődés játéka vagy megtörik a halandó szemek tekintése.

Erdélyi János.

*

— — — mert nemcsak az a költő, a ki költeményeket ír, hanem
minden ember, a ki nemesen fogja fel és éli át az életet. A költészet az
emberiség köz kincse, s a költő csak teremtő tehetségben különbözik más-
tól, de nem egyszersmind érzésben és gondolatban. A költő csak azt fejezi
ki művében, a mit az emberek éreznek, gondolnak és cselekesznek; s nem
tudom, melyik több értékű: egy sikerült költői mű-e, vagy egy nemesen
átélt élet?

Gyulai.

*

Melyik hű szív tudna elválni, feledni?! Nagy gondolataink, nagy
szenvedélyeink, éltünk igazságai soha sem hagynak el bennünket. Öntuda-
tunktól sohasem szakadhatnak el, követik azt mindenüvé, — mert termé-
szetöknél fogva isteniek, halhatatlanok!

Thackeray.

*

Mert ne higgyétek, hogy az államférfiú, ki meghalt vagy lelépett,
igazságos bírakra találанд, ha hatni megszűnván, se az irigységnek, agyar-
kodásra, se a személyes vonzalmaknak pajtáskodási demonstrációkra, tettei
által már anyagot nem szolgáltat. Ne tévedjétek az emberi természet

iránt, mely még inkább ragaszkodik az eszmékhez, mint az egyé-
nekhez; még inkább szereti vágyait, mint e vágyak karvezéreit. s csak
akkor fog mértéket tartani a bálványozásban és gyűlöletben, csak akkor
fogja szigorúan megítélni a közpályáról eltűnt tekintélyeket, midőn az
ügy, melyért azok adóztak, pártjelvül, és az eszközök, melyek által hatot-
tak, fegyverül többé nem használatnak.

K e m é n y.

*

A szeretet, a csodálás tehetségét úgy tekinthetjük, mint a nagy
lelkek ismertető jegyét és tulajdonát; oktalanul irányozva sok rosra ve-
zethet, de nélküle nem létezhetik semmi jó. Ellenben a nevetségessé tenni
tudás, bár tulajdonosai nagyra becsülik is azt önmagukban, lényegében
csekély tehetség, a legcsekélyebb értékű mindazon tehetségek közt, melyek
iránt a többi emberek hajlandók némi méltánylással viseltetni. Teljes
ellentéte az a gondolatnak, az ismeretnek, e szavak igazi értel-
mében; tápláléka és lényege a tagadás, a mely csak a fölszínén ját-
szik, míg az ismeret mélyen alant lakozik. Továbbá természeténél fogva
önző és erkölcsileg trivialis; csupán csak hiúságunknak hizeleg, a
mit pedig bátran hagyhatunk a maga kenyerére.

C a r l y l e.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Mind. October, 1882. Nro. XXVIII. I. Scientific
Philosophy: a Theory of Human Knowledge, by
Francis Ellingwood Abbot. Szerző élénk nyelvezetten az eddigi
philosophiai törekvéseket hibáztatja. Midőn még a legrealistikusabban
gondolkodó philosophusok sarkalatos tételnek tartották, hogy a világ
nekünk tünemény, a természettudósok öntudatosan vagy öntudatlanul azt
hitték, hogy a rajtunk kívül lévő tárgyaknak viszonyai egymáshoz ma-
gukban is olyanok, mint mink azokat gondoljuk, hogy e viszonyokat
a szónak legteljesebb értelmében realisan, valóságukban is-
merjük. A tudományok bámulatosan haladtak, a philosophia majdnem sem-
mit. Ideje volna, hogy a legtisztább realismussal mondjuk: a tárgyaknak
tüneményei egymáshoz nem tünemények, hanem valóságok. Korunknak leg-
nagyobb feladata: . . . to identify science and philosophy, by making the
foundation, method, and system of science philosophic, and the founda-
tion, method, and system of philosophy scientific.

II. Perception, by Thomas Davidson. Szerző gnoseolo-
giai és nem pszichologiai módon vizsgálja az észrevevés feladványát.
Miótán Locke, Hume, Kant, Hegel téves módszereit kimutatni iparkodott,
kifejti, hogy e feladványt csak Rosmini olasz philosophus fejtette meg
helyesen. Nézeteit a következő tételekbe foglalja össze: Feeling and being,
therefore, are the constituents of Knowledge; to these all Knowledge must

iránt, mely még inkább ragaszkodik az eszmékhez, mint az egyé-
nekhez; még inkább szereti vágyait, mint e vágyak karvezéreit. s csak
akkor fog mértéket tartani a bálványozásban és gyűlöletben, csak akkor
fogja szigorúan megítélni a közpályáról eltűnt tekintélyeket, midőn az
ügy, melyért azok adóztak, pártjelvül, és az eszközök, melyek által hatot-
tak, fegyverül többé nem használatnak.

K e m é n y.

*

A szeretet, a csodálás tehetségét úgy tekinthetjük, mint a nagy
lelkek ismertető jegyét és tulajdonát; oktalanul irányozva sok rosra ve-
zethet, de nélküle nem létezhetik semmi jó. Ellenben a nevetségessé tenni
tudás, bár tulajdonosai nagyra becsülik is azt önmagukban, lényegében
csekély tehetség, a legcsekélyebb értékű mindazon tehetségek közt, melyek
iránt a többi emberek hajlandók némi méltánylással viseltetni. Teljes
ellentéte az a gondolatnak, az ismeretnek, e szavak igazi értel-
mében; tápláléka és lényege a tagadás, a mely csak a fölszínén ját-
szik, míg az ismeret mélyen alant lakozik. Továbbá természeténél fogva
önző és erkölcsileg trivialis; csupán csak hiúságunknak hizeleg, a
mit pedig bátran hagyhatunk a maga kenyerére.

C a r l y l e.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Mind. October, 1882. Nro. XXVIII. I. Scientific
Philosophy: a Theory of Human Knowledge, by
Francis Ellingwood Abbot. Szerző élénk nyelvezetten az eddigi
philosophiai törekvéseket hibáztatja. Midőn még a legrealistikusabban
gondolkodó philosophusok sarkalatos tételnek tartották, hogy a világ
nekünk tünemény, a természettudósok öntudatosan vagy öntudatlanul azt
hitték, hogy a rajtunk kívül lévő tárgyaknak viszonyai egymáshoz ma-
gukban is olyanok, mint mink azokat gondoljuk, hogy e viszonyokat
a szónak legteljesebb értelmében realisan, valóságukban is-
merjük. A tudományok bámulatosan haladtak, a philosophia majdnem sem-
mit. Ideje volna, hogy a legtisztább realismussal mondjuk: a tárgyaknak
tüneményei egymáshoz nem tünemények, hanem valóságok. Korunknak leg-
nagyobb feladata: . . . to identify science and philosophy, by making the
foundation, method, and system of science philosophic, and the founda-
tion, method, and system of philosophy scientific.

II. Perception, by Thomas Davidson. Szerző gnoseolo-
giai és nem pszichologiai módon vizsgálja az észrevevés feladványát.
Mután Locke, Hume, Kant, Hegel téves módszereit kimutatni iparkodott,
kifejti, hogy e feladványt csak Rosmini olasz philosophus fejtette meg
helyesen. Nézeteit a következő tételekbe foglalja össze: Feeling and being,
therefore, are the constituents of Knowledge; to these all Knowledge must

finally be reduced, and in terms of these it must be expressed In conclusion, we may offer a definition of perception. Perception is the intuition of feeling as a relation of activity and passivity between two entities, each of which has that permanent act which we call being. Intuition, therefore, and not identity, is the essence of perception.

III. *Causation, and its Organic Conditions (IV.)*, by Edmund Montgomery. Szerző feladványát három füzetben át tárgyalja. és nézetem szerint ez a „Mind” e számának legalaposabb cikke. Meglátszik, hogy a szerző sokat gondolkodott fölötte és tisztában van magával. Minden pillanatban csak egy bizonyos nagyon is szűkkörű képzet-tömeg van öntudatunkban; miképen függ az össze a többi képzettömegekkel? ez a feladvány. Az öntudatunkban előbb megvolt képzettömegek már nincsenek többé ottan, tehát öntudatos kapcsolat velük és azon képzetekkel, melyek mostan vannak öntudatunkban, nem lehet; kapcsolat sem lehet a mostani és a következő pillanat képzetei közt; mert míg most a következő pillanatnak képzetei még nincsenek öntudatunkban, ha azok öntudatunkban lesznek a mostani képzetek már nem lesznek többé ottan. Az associáció elmélete a problémát teljesen meg nem oldhatja. Világos, hogy lelkünknek öntudatlan része hat az öntudatosra. Ez másképen meg nem magyarázható, mint hogy feltegyük, hogy testi szervezetünk olyan, hogy az az élet tapasztalái által idomíttatik és hogy e tapasztalok szerveződnek mi bennünk; minthogy pedig a képzetek e test funkcióinak kifejezői, ezen idomítás hozza létre azon összhangzatot, mely a képzetek és a külvilág közt létezik.

IV. *Incoherence of Empirical Philosophy*, by H. Sidgwick. Szerző a tiszta empiricismusnak hiányait egy rövid cikkben fejtegeti.

A »notes and discussions« közt kiemelendő: *The Sense of Sin and Evolution*, by Norman Pearson. Szerző szerint H. Spencer és Fiske helyes uton járnak, midőn az erkölcsi eszméknek fejlődését a társadalmi viszonyoknak fejlődéséből magyarázzák. De Fiske először abban hibázott, hogy a megbánás (remorse) és a sajnálatnak (regret) fogalmát sokszor össze- téveszti, másodsor, hogy szerinte a bűn (sin) fogalma csak akkor fogam- zott meg az emberek lelkében, midőn arról kezdtek gondolkodni, milyen a helyzetük a »mindenütt jelenlévő hatalommal« (Omnipresent Power) szemben. Norman Pearson szerint a bűn érzete már sokkal előbb volt meg az emberekben, mielőtt ők csak azon abstractióig juthattak volna, hogy van egy ilyen »mindenütt jelenlévő hatalom«; szerinte mindenki már a civilizáció sokkal alantibb fokán alábbvalónak érezte magát, mint ember- társait, midőn bünt elkövetett, hogy ez »alábbvalóságnak« (inferiority) ér- zete tehát a bűn fogalmának eredere. A „reason”-nek különböző meghatá- rozásairól szól W. L. Davidson.

Bővebben bíráltnak még a következő munkák: *The Science of Ethics* By Leslie Stephens. London: Smith Elder et C. 1882. Pp. XXVIII, 462. Leslie Stephen etikáját az evolutio elméletére alapítja, és egészben

véve igen derék, figyelemreméltó munkát írt. Birálja H. Sidgwick. -- Aristotle's Psychology in Greek and English, with Introduction and Notes, by Edwin Wallace. Cambridge: University Press, 1882. Pp. CXXVIII., 327. Thomas Davidson bíráló elismeri a munkának jelességeit, de kiemeli, hogy több újabb, kiválóan olasz műveket nem vett tekintetbe. — Das Leben der Seele, in Monographien über seine Erscheinungen und Gesetze. Von Prof. Dr. M. Lazarus. Zweite, erweiterte und vermehrte Auflage. 3 Bände. Berlin: Dümmler, 1876—1882. H. M. Baynes e munkának terjedelmes kivonatát adja a „Mind“-nek jelen füzetében. L.

II. Philosophische Monatshefte. Red. von C. Schaarschmidt. 1882. VIII-tes Heft. — Önálló értekezések: »Kants Lehre von der ursprünglich-synthetischen Einheit der Apperception.« Irta dr. Emil Wille. Azt igyekszik kimutatni, hogy az eddigi Kantmagyarázók ezen terminust helytelenül fogták fel, mikor Schopenhauer pl. az én-t, Trendelenburg az »Ich denke«-t, Kuno Fischer a tiszta öntudatot stb. vélték benne találhatni. Wille szerint a synth. Einh. der Apperception ugyanaz, a mi »synthetische Einheit« átalában, azaz egység, melyet az öntudat az adatok sokaságába, egyebek közt kategóriák által hoz át. — A »Philosophie des Unbewussten« híres szerzője E. v. Hartmann bírálta alá veszi, »Die Grundbegriffe in Lasson's Rechtsphilosophie« — Értesülünk több új könyvről, Kantnak hátramaradt s most Benno Erdmann-tól kiadott három dolgozatáról, Wundt: Philos. Studien I-ső füzetéről, melyből különösen ennek értekezése »a mathem. inductióról« van kiemelve. Könyvszemle, Lapszemle.

III. Vierteljahrsschrift für wiss. Philos. Unter Mitwirkung von M. Heinze u. W. Wundt herausgegeben von R. Avenarius. 1882. 4-tes Heft. Értekezések. Wernicke A. Den Manen Darwins. Darwin halhatatlan érdemét abban találja, hogy a scholastikus realismus utolsó erősségét, az absoluta species fogalmát lerombolta. A középkori rendszer uralma elleni harc két időszakot tüntet fel; az egyikben a törvényyszerűség, a másikban a fejlődés fogalma jutott érvényre. Ez utóbbit uralomra segítette két momentum: a végtelennek elve, a mint azt Newton és Leibnitz felmutatták és ennek érvényessége a világ tüneményeinek alkalmazásában. A zoologia és botanika terén az infinitesimalis elvet diadalra vitte Darwin műve: »On the origine of species« (1859). Darwin egyéni fejlődését ezen végcél felé igen világos vonásokkal rajzolja s művében találja az új-kor philosophiájának alapját, mely a psycho-physikai megfelelés elvét (psychophys. Correspondenz) viszi keresztül, úgy hogy minden szellemi tünemény számára egy anyagi tüneményt állít fel. »Er legte den Grundstein zu einem Systeme des genetischen Kriticismus.« — — — Staudinger F. kezd egy érdekes cikksorozatot »Zur Grundlegung des Erfahrungsbegriffes.« Erre visszatérünk, ha be lesz lez fejzeve — Helm G. »Der Aether u. die Wirkungen in die Ferne.« A nehézkedés törvényének magyarázata két irányban haladt. Egyfelől távolba hatást fogadtak el két test között, minden közvetítés nélkül; más-

felől Faraday az elektromos tünemények magyarázatát egy a tért folytonosan betöltő medium felvételével igyekezett adni. Helm ezen mediumot elfogadja s az éterben találja. Ezen éter van az üres térben és a testekben, csakhogy különböző sűrűséggel. Az atom mozgása annyit jelent, hogy »más éterrészecsek, mint előbb voltak, lépnek az atom térfogatába, felveszik az atométer kiváló állapotát s az előbb benne volt étertömegek elvezítik ez állapotot.« »E i n Z u s t a n d v e r s c h i e b t s i c h v o n O r t z u O r t, n i c h t e i n S t o f f.« »I c h s c h l a g e v o r, b e z ü g l i c h d e r B e w e g u n g d e r K ö r p e r d e n s e l b e n S c h r i t t z u t h u n, d e r b e z ü g l i c h d e s L i c h t e s v o n d e r E m i s s i o n s z u r U n d u l a t i o n s t h e o r i e g e f ü h r t h a t.« Hogy a physika fogja-e felhasználni ezen nézetet, arról majd a jövő értesítend. — G H e y m a n n befejezi cikksorozatát: »Die Methode der Ethik.« Úgy szinte S c h m i t z - D u m o n t is »Die Kategorien der Begriffe u. das Congruenzenaxiom« V. Art.

Könyvismertetés egy van: Edgeworth. T. Y. Mathematical Psychics. London. Kegan Paul. 1881. Wernicke A.-tól. Önismertetések. Lapszemle. Könyvszemle.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.*

1. Magyar.

Dr. Alexander Bernát. Hume. Vizsgálódás az emberi értelemről Ford. és magyarázatokkal ellátta. Budapest, Franklin. 1882. 1 frt 20.

Beöthy Leo. A társadalmi fejlődés kezdetei. 2 köt. M. T. Akad. könyvk. hiv. 1882.

Dr. Lechner Károly. A téboly agytáplálkozási zavarainak lokalisatiója. Tanulmány. Különlenyomat az »Orvosi Hetilap« 1882. évfolyamából.

2. Francia.

T. B. Bérard. Étude sur l'Idée de Dieu dans le Spiritualisme moderne. Paris, Reinwald, 1882.

L. Bresson. Idées modernes. Cosmologie. Sociologie. Paris, Reinwald, 1882.

Brocher de la Fléchère. Les révolutions du droit: études historiques. T. II. L'enfantement du droit par la guerre. Genève, Georg, 1882.

A. Coste. Dieu et l'Ame. Essai d'idéaliste experimental. Paris, Reinwald, 1882.

* Hogy ezen állandó rovatot minél teljesebbé tehesük, kérjük a szakunkba vágó művek szerzőit vagy kiadóit, hogy ujonnan megjelenő műveikből egy példányt vagy legalább annak teljes címét a szerkesztőséghez beküldeni sziveskedjenek.

Szerk.

felől Faraday az elektromos tünemények magyarázatát egy a tért folytonosan betöltő medium felvételével igyekezett adni. Helm ezen mediumot elfogadja s az éterben találja. Ezen éter van az üres térben és a testekben, csakhogy különböző sűrűséggel. Az atom mozgása annyit jelent, hogy »más éterrészecsek, mint előbb voltak, lépnek az atom térfogatába, felveszik az atométer kiváló állapotát s az előbb benne volt étertömegek elvesszítik ez állapotot.« »E i n Z u s t a n d v e r s c h i e b t s i c h v o n O r t z u O r t, n i c h t e i n S t o f f.« »I c h s c h l a g e v o r, b e z ü g l i c h d e r B e w e g u n g d e r K ö r p e r d e n s e l b e n S c h r i t t z u t h u n, d e r b e z ü g l i c h d e s L i c h t e s v o n d e r E m i s s i o n s z u r U n d u l a t i o n s t h e o r i e g e f ü h r t h a t.« Hogy a physika fogja-e felhasználni ezen nézetet, arról majd a jövő értesítend. — G H e y m a n n befejezi cikksorozatát: »Die Methode der Ethik.« Úgy szinte S c h m i t z - D u m o n t is »Die Kategorien der Begriffe u. das Congruenzenaxiom« V. Art.

Könyvismertetés egy van: Edgeworth. T. Y. Mathematical Psychics. London. Kegan Paul. 1881. Wernicke A.-tól. Önismertetések. Lapszemle. Könyvszemle.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.*

1. Magyar.

Dr. Alexander Bernát. Hume. Vizsgálódás az emberi értelemről Ford. és magyarázatokkal ellátta. Budapest, Franklin. 1882. 1 frt 20.

Beöthy Leo. A társadalmi fejlődés kezdetei. 2 köt. M. T. Akad. könyvk. hiv. 1882.

Dr. Lechner Károly. A téboly agytáplálkozási zavarainak lokalisatiója. Tanulmány. Különlenyomat az »Orvosi Hetilap« 1882. évfolyamából.

2. Francia.

T. B. Bérard. Étude sur l'Idée de Dieu dans le Spiritualisme moderne. Paris, Reinwald, 1882.

L. Bresson. Idées modernes. Cosmologie. Sociologie. Paris, Reinwald, 1882.

Brocher de la Fléchère. Les révolutions du droit: études historiques. T. II. L'enfantement du droit par la guerre. Genève, Georg, 1882.

A. Coste. Dieu et l'Ame. Essai d'idéaliste experimental. Paris, Reinwald, 1882.

* Hogy ezen állandó rovatot minél teljesebbé tehessek, kérjük a szakunkba vágó művek szerzőit vagy kiadóit, hogy ujonnan megjelenő műveikből egy példányt vagy legalább annak teljes címét a szerkesztőséghez beküldeni sziveskedjenek.

Szerk.

A. de Candolle. Darwin consideré au point de vue des causes de son succès et de l'importance de ses travaux. 2 Ed. Genf, Georg. 1 fr. 50 c.

H Doherty. Philosophie organique. L'homme et la nature. Immortalité de l'âme, circulation de la vie; mondes naturels et surnaturels; matières et formes indestructibles; science et religion. Paris. 1882.

M. Dreyfus-Brisai. L'éducation nouvelle. Paris, Masson. 1882.

E. Hannotin. Essai sur l'homme. Paris, Nobles. 1882.

G. A. Hirn. Reflexions critiques sur la théorie cinétique de l'univers. Refutation scientifique du matérialisme. Colmar, Barth. 1882. (1.80).

J. C. Houzaud. Études sur des facultés mentales des animaux comparées a celles de l'homme 2. vols. Paris, Reinwald. 1881.

3. Német.

R. Biese. Wissenschaftliche Propädeutik. Zur Ergänzung und Vertiefung allgemein humaner Bildung. Leipzig, Fues. 1882. (2 M.)

A. Bolliger. Anti-Kant oder Elemente der Logik, der Physik und der Ethik. I. Band. Basel, Schneider. 1882. (8 M.)

L. Braeutigam. Leibnitz und Herbart über die Freiheit des menschlichen Willens. Heidelberg, Weisz. 1882. (1.20.)

L. Büchner. Die Macht der Vererbung und ihr Einfluss auf den moralischen und geistigen Fortschritt der Menschheit. Leipzig, Günther. 1882. (2 M.)

E. Commer. Die philos. Wissenschaft. Ein apologet. Versuch. Berlin, Jansen. 1882. (2.50.)

H. Ehrlich. Die Musik-Aesthetik in ihrer Entwicklung von Kant bis auf die Gegenwart. Leipzig, Leukart. 1882. (3 M.)

C. F. Gönne. Das Gleichgewicht in der Bewegung. Dresden, v. Zahn. 1882. (2.50)

G. E. A. v. Harlesz. Jakob Boehme und die Alchymisten. Ein Beitrag zum Verständniß J. Boehmes. 2. Auflage. Leipzig, Heinrichs. (2 M.) 1882.

F. W. Hildebrandt. Der Traum und seine Verwerthung für's Leben. Leipzig, Senf. 1882. (50 Pf.)

H. Kothé. Katechismus der Gedächtniskunst oder Mnemotechnik. 5 Aufl. Leipzig, Weber. 1882. (1.50.)

J. Landsberg. Volksthümliche Philosophie. — Vorlesungen zur Belehrung und Unterhaltung. 4. Vorlesung. Die Seele. Berlin, Iszleib. 1882. (50 Pf.)

E. Laas. Idealismus und Positivismus. 2. Theil. Ideal. und positiv. Ethik. Berlin, Weidmann. 1882. (9 M.)

K. Laszwitz. Die Lehre von den Elementen während des Uebergangs von der scholast. Physik z. Corpusculartheorie. Gotha. Reyher. 1882.

H. Martensen. Jakob Böhme. Theosoph. Studien. Deutsche Ausgabe von A. Michelsen. Leipzig, Lehmann. 1882, (6 M.)

F. A. Müller. Das Axiom der Psychophysik und die psychol. Bedeutung der Weber'schen Versuche. Eine Untersuchung auf Kantischer Grundlage. Marburg, Elwert, 1882. (4. M.)

v. Holtzendorff F. Bluntschli und seine Verdienste um die Staatswiss. Berlin-Habel. 1 M. 50 Pf. (Deutsche Zeit- und Streitfragen.)

Lotze H. Grundzüge der Religionsphilos. Dictate aus den Vorlesungen. Lpz. Hirzel.

Moleschott J. Ueber die allg. Lebenseigensch. der Nerven. Rede. Giessen-Roth. 1 M. 50.

Otten A. Allg. Erk.-Lehre des hl. Thomas. Paderborn. Bonifacius-Druckerei. 1 M.

B. Schönlanck. Hartley und Priestley : Die Begründer des Associationismus in England. Halle, Henvel.

Werner K. Die nominalisirende Psychol. der Scholastik des späteren M. A. Wien. Gerold's Sohn. 1 M. 80.

Wahrheit gegen Irrthum. Aufklärung für Wiszbegierige über Magnetismus, Spiritualismus und Spiritismus, von A. M. Pressburg, Steiner. 80 Pf.

4. Angol.

Frederick Pollock. Essays in Jurisprudence and Ethies. London, Macmillan, 1882.

John Cleland. Evolution, Expression and Sensation, Cell Life and Pathol. Glasgow, Maclehorse, 1881.

Thomas Fowler. Shaftesbury and Hutcheson. London, Sampson Low, 1882.

B. G. F. Gore. The Scientific Basis of National Progress, including that of Merality. London, William & Nortgate. 1882.

Malcolm Guthrie. On Mr. Spencers Unification of Knowledge. London, Trübner.

Ch. Fr. Keary. Outlines of Primitive Belief among the Indo-Europ. Races. London, Longmans, 1882.

George J. Romanes. Animal Inteligence. (Intern. Scient. Series. Vol. XLI.) London, Kegan Paul 1882.

The Eight Circulars of Aug. Comte. Translated from the French. London, Trübner. 1882.